

BEDRIJFSUITKOMSTEN EN FINANCIËLE POSITIE (BEF)

Samenvattend overzicht van landbouwbedrijven
tot en met 1993/94

November 1995

REFERAAT

BEDRIJFSUITKOMSTEN EN FINANCIËLE POSITIE (BEF); SAMENVATTEND OVERZICHT VAN LANDBOUWBEDRIJVEN TOT EN MET 1993/94

Venema, G.S., W.H. van Everdingen, J.H. Jager, en J.H. Wisman

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1995

Periodieke Rapportage 13-93/94

ISSN 0927-7218

154 p., tab., fig., bijl.

In de BEF wordt op basis van het LEI-boekhoudnet verslag gedaan van de ontwikkelingen in bedrijfsuitkomsten en financiële positie van de Nederlandse landbouwbedrijven. Er vindt een analyse plaats van de resultaten van de gemiddelde boerderij, de akkerbouwbedrijven, de melkveebedrijven en de varkens- en pluimveebedrijven.

In deze Periodieke Rapportage staan de uitkomsten van boekjaar 1993/94 centraal, waarbij ook een vergelijking gemaakt wordt met eerdere jaren. De definitieve uitkomsten zijn cijfermatig ook gepubliceerd in de BUL (PR 11-93/94) en de FIP (PR 12-93/94). Ook wordt enige aandacht besteed aan de raming van de resultaten in het boekjaar 1994/95.

Als speciale onderwerpen zijn opgenomen de modelmatig berekende continuïteitsperspectieven van de afzonderlijke bedrijfstypen en de resultaten van landbouwbedrijven in de Europese Unie.

Bedrijfsuitkomsten/Financiële positie/Inkomens/Productiviteit/Prijzen/Continuïteit/
Europese Unie

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
SUMMARY	13
1. INLEIDING	19
1.1 Aanleiding en doel van de publikatie	19
1.2 Opzet van de publikatie	19
1.3 Het LEI-boekhoudnet	20
1.4 Het Europese boekhoudnet	21
2. DE GEMIDDELDE BOERDERIJ	23
2.1 Inleiding	23
2.2 Bedrijfsuitkomsten	24
2.3 Financiële positie	28
2.4 Vergelijking tussen de bedrijfstypen	30
3. AKKERBOUWBEDRIJVEN	35
3.1 Inleiding	35
3.2 Opbrengstenontwikkeling	36
3.3 Toegerekende kosten en saldi	38
3.4 De niet-toegerekende kosten	41
3.5 Bedrijfsresultaten	42
3.6 Inkomensvorming	45
3.7 Inkomensbesteding	46
3.8 Financiering	47
3.9 Investerings	51
3.10 Balans en vermogenspositie	52
4. MELKVEEBEDRIJVEN	54
4.1 Inleiding	54
4.2 Opbrengstenontwikkeling	55
4.3 Kostenontwikkeling	57
4.4 Bedrijfsresultaten	61
4.5 Inkomensvorming	64
4.6 Inkomensbesteding	65
4.7 Financiering	66
4.8 Investerings	71
4.9 Balans en vermogenspositie	72

	Blz.
5. INTENSIEVE VEEHOUDERIJ	74
5.1 Inleiding	74
5.2 Bedrijfsresultaten zeugenhouderij	75
5.3 Bedrijfsresultaten vleesvarkenshouderij	77
5.4 Bedrijfsresultaten leghennenhouderij	78
5.5 Bedrijfsresultaten vleeskuikenhouderij	80
5.6 Bedrijfsresultaten vleesstierenhouderij	81
5.7 Bedrijfsresultaten schapenhouderij	83
5.8 Bedrijfsomvang en arbeidsverbruik per dier	84
5.9 Resultaten van de varkens- en pluimveebedrijven	88
5.10 Inkomensvorming	90
5.11 Inkomensbesteding	92
5.12 Financiering	93
5.13 Investerings	98
5.14 Balans en vermogenspositie	98
6. BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE EUROPESE UNIE (EU)	101
6.1 Inleiding	101
6.2 Akkerbouwbedrijven	101
6.3 Melkveebedrijven	110
6.4 Varkensbedrijven	118
6.5 Inkomensgevolgen van de GLB-hervorming voor graantelers	128
LITERATUUR	134
BIJLAGEN	137
1. Uitgangspunten en begrippen	138
2. Translation of table headings and figures	144
3. Overzichten van inkomensvorming en -besteding en beschikbare middelen per bedrijfstype	150
VERWANTE PUBLIKATIES	153

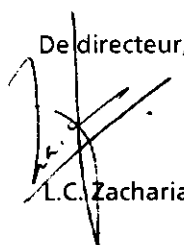
WOORD VOORAF

Deze publikatie geeft een beeld van de bedrijfsresultaten, inkomensvorming en financiële positie van de Nederlandse landbouwbedrijven. Dit beeld is gebaseerd op twee eerder dit jaar verschenen statistische publikaties, namelijk de BUL (Bedrijfsuitkomsten in de landbouw - PR 11-93/94) en de FIP (Financiële positie van de landbouw - PR 12-93/94). In de voor u liggende publikatie staat de analyse van de uitkomsten voor 1993/94 in het licht van de uitkomsten van de voorgaande jaren centraal.

Bij het schrijven van deze publikatie is gebruik gemaakt van materiaal dat door een groot aantal medewerkers van de afdeling Landbouw is verzameld en bewerkt. De publikatie werd geschreven door ing. W.H. van Everdingen (hoofdstukken 1, 2 en 4), ing. J.H. Jager (hoofdstuk 3) en ing. J.H. Wisman (hoofdstuk 5). Drs. G.S. Venema trad op als projectleider en coördinator. Ook leverde hij bijdragen in de afzonderlijke hoofdstukken. Het speciale onderwerp, de bedrijfsuitkomsten in de Europese Unie, werd geschreven door ing. J.H. Jager (paragraaf 6.1 en 6.2), ing. W.H. van Everdingen (paragraaf 6.3), ing. J.H. Wisman (paragraaf 6.4) en ir. P.J.G.J. Hellegers (paragraaf 6.5). De laatstgenoemde is werkzaam op de afdeling Algemeen Economisch Onderzoek en Statistiek. De eerder genoemde personen zijn allen werkzaam op de sectie Prijzen, Prognoses, Rentabiliteits- en Financieringsonderzoek van de afdeling Landbouw, onder leiding van drs. K.J. Poppe. De tekst is redactioneel afgesloten op 30 oktober 1995.

Aan alle ondernemers die hun bedrijfsgegevens voor het boekhoudnet ter beschikking stelden is een woord van dank zeker op zijn plaats.

Den Haag, november 1995

De directeur,

L.C. Zachariasse

SAMENVATTING

1. Inleiding

Deze jaarlijkse publikatie geeft inzicht in de ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten en de financiële situatie op de Nederlandse landbouwbedrijven. Ook wordt de ontwikkeling in bruto-productiviteit van de groepen bedrijven geanalyseerd. De belangrijkste gegevensbron van deze publikatie is het LEI-boekhoudnet, een steekproef van bijna 1.100 landbouwbedrijven uit de CBS-landbouwteiling. De populatie bevat 64.000 bedrijven met een omvang groter dan 20 nge. De publikatie is ingedeeld naar bedrijfstype op basis van de NEG-typing. Voor de melkveebedrijven wijkt de definitie af van het bedrijfstype dat in de BUL en de FIP wordt gebruikt. Als speciaal onderwerp is aandacht besteed aan bedrijfsuitkomsten in de Europese Unie.

2. De gemiddelde boerderij

Op de gemiddelde Nederlandse boerderij werd in 1993/94 per saldo 83% van de kosten door opbrengsten vergoed. De arbeidsopbrengst bedroeg 16.300 gulden per ondernemer, wat 2.000 gulden minder is dan in het voorgaande jaar. Dit betekende dat de vergoeding per gewerkt uur uitkwam op f 12,30, wat slechts 35% is van het ingecalculerde CAO-loon. De vergoeding voor het eigen vermogen was -4,7% (bij volledige vergoeding van de ingezette arbeid). Het totaal gezinsinkomen op het gemiddelde landbouwbedrijf kwam in 1993/94 uit op 78.800 gulden per bedrijf. Het inkomen van buiten het bedrijf had hierin een aandeel van 30%. De ondernemers op de landbouwbedrijven financierden de activa voor bijna driekwart (72%) met eigen vermogen. Het gemiddelde landbouwbedrijf beschikte over een eigen vermogen van 1,18 miljoen gulden. Voor boekjaar 1994/95 wordt een verbetering van de resultaten geraamd. De opbrengst per 100 gulden kosten zal 2 procentpunten toenemen, het totaal gezinsinkomen met 11.000 gulden per bedrijf.

3. Akkerbouwbedrijven

De bedrijfsuitkomsten in het boekjaar 1993/94 kenmerkten zich door hogere prijzen en kg-opbrengsten voor consumptie aardappelen en zaaiuien en hogere kg-opbrengsten van pootaardappelen, fabrieksaardappelen en granen. De kg-opbrengsten lagen gemiddeld op het normale niveau.

De opbrengstprijzen zijn over alle produkten gemiddeld met 7% gestegen. Dit werd vooral veroorzaakt door de consumptie-aardappelen (53%) en

uien (72%). Gemiddeld over alle akkerbouwbedrijven lagen de geldopbrengsten per ha 10% hoger dan het voorgaande jaar. De opvallendste verandering in de toegerekende kosten betrof de kostendaling van stikstof (-8%) en de sterke vermindering in het verbruik van fosfaat- en kali-kunstmeststoffen. Bij de gewasbeschermingsmiddelen daalde het gebruik in kg werkzame stof met circa 7% per ha. Dat betrof met name het gebruik van nematiciden in de aard-appelen. Bij de niet-toegerekende kosten daalde de rentevoet (-8%) en werden de werktuigen 3% duurder.

Door hogere opbrengstprijzen verbeterde de ruilvoet met meer dan 6%. Door hogere kg-opbrengsten per hectare nam ook de bruto-productiviteit toe. Tezamen resulteerde dit in een verbetering van de opbrengsten/kosten-verhouding van bijna 10%. In de Veenkoloniën daalden de prijzen en was de productiviteitsverbetering geringer. Hierdoor verslechterde de opbrengsten/kosten-verhouding in geringe mate.

Op de grotere bedrijven werd per ondernemer in 1993/94 weer een positieve arbeidsopbrengst behaald (20.000 gulden). De ondernemers op de kleinere bedrijven bleven achter (-8.000 gulden)

Het totaal gezinsinkomen op de akkerbouwbedrijven is in 1993/94 met 27.000 gulden toegenomen en kwam uit op 72.000 gulden per bedrijf. Dit inkomen kwam voor ruim een derde deel van buiten het bedrijf. De afdrachten aan de fiscus namen in 1993/94 in omvang fors af, terwijl de gezinsbestedingen onder druk stonden door de matige resultaten in de jaren daarvoor. Er resteerden op de akkerbouwbedrijven gemiddeld ternauwernood positieve besparingen. De eigen financieringsmiddelen stegen hierdoor aanzienlijk, terwijl er beduidend minder van derden werd bijgeleend. Het beschikbare bedrag aan financieringsmiddelen op de grotere akkerbouwbedrijven bedroeg ruim 100.000 gulden in 1993/94. De kleinere bedrijven bleven steken op 46.000 gulden.

De investeringen lagen in 1993/94 op een niveau dat sinds 1981/82 niet meer zo laag is geweest. Met name de investeringen in werktuigen, installaties en gebouwen liepen terug. Doordat de aflossingen vergelijkbaar waren met de twee voorgaande jaren werd de liquiditeitspositie versterkt.

In de periode 1990/91 t/m 1993/94 behaalden de akkerbouwbedrijven in het Centraal kleigebied gemiddeld de hoogste netto-kasstroom (43.000 gulden per jaar). De bedrijven in de Veenkoloniën kwamen gemiddeld het laagst uit (17.000 gulden). De solvabiliteit nam op de grotere akkerbouwbedrijven met 2 procentpunten toe tot 76 %. Het balanstotaal daalde echter licht naar gemiddeld 1,6 miljoen gulden per bedrijf.

In het Centraal kleigebied en in het Zuidwestelijk kleigebied beschikt twee derde deel van de grotere bedrijven over een goede financiële draagkracht voor de periode tot 2000. Op de grotere bedrijven in het Noordelijk kleigebied en de Veenkoloniën en op de kleinere akkerbouwbedrijven ligt dit aandeel 10 procentpunten lager. Met name de kleinere bedrijven zijn sterk afhankelijk van de neveninkomsten.

4. Melkveebedrijven

De bedrijfsresultaten in de melkveehouderij zijn in 1993/94 iets verslechterd ten opzichte van het voorgaande jaar. Voor 1994/95 wordt een verdere teruggang van de bedrijfsresultaten geraamd. De arbeidsopbrengst lag in 1993/94 gemiddeld over alle melkveebedrijven gerekend gemiddeld ongeveer 2.000 gulden lager dan in 1992/93 en bedroeg 29.900 gulden per ondernemer. De prijsverhouding tussen opbrengsten en kosten werd iets ongunstiger. Ook de bruto-productiviteit verslechterde iets.

Het saldo opbrengsten minus toegerekende kosten verbeterde met 77 gulden tot 4.832 gulden per koe. Op de mineralenbalans is zowel het stikstof- als het fosfor-overschot per hectare iets groter geworden. De kostprijs per 100 kg melk lag in 1993/94 op vrijwel hetzelfde niveau als in het voorgaande jaar. De toegerekende kosten en de arbeidskosten daalden per 100 kg melk, maar vooral de kosten van aangekocht en gehuurd melkquotum namen toe.

Van het totaal gezinsinkomen (99.000 gulden) kwam op de melkveebedrijven 79% uit het bedrijf. De besparingen lagen in 1993/94 9.000 gulden per bedrijf lager dan in het voorgaande jaar. De sterke afname van de besparingen werd voor een groot deel gecompenseerd door hogere afschrijvingen. Er kwam slechts weinig minder aan eigen middelen beschikbaar dan in 1992/93. De trendmatige stijging van de totale eigen middelen wordt vooral veroorzaakt door de hoger wordende afschrijvingen per bedrijf. Er werd door de grotere bedrijven in 1993/94 iets minder vreemd vermogen aangetrokken dan in het voorgaande jaar om de investeringen te financieren.

De netto-kasstroom is in de beginjaren negentig gemiddeld positief geweest: van 16.000 gulden per jaar op bedrijven tussen de 20 en 40 nge tot 85.000 gulden op de bedrijven vanaf 110 nge. Voor de periode 1994 t/m 2000 wordt een modelmatig berekende financieringsruimte verwacht van gemiddeld een half miljoen gulden per bedrijf. Na het verrichten van vervangingsinvesteringen resteert ruim twee ton voor uitbreiding, milieu en bedrijfsovernames. De spreiding tussen bedrijven is groot. Ongeveer 70% van de melkveebedrijven beschikt, afgezien van verdere verzwaring van het milieubeleid, over een goede financiële draagkracht. Onder de kleinste bedrijven bevinden zich relatief veel bedrijven die als slecht uit de bus komen.

Het bestedingspatroon verschoof in 1993/94 licht van investeren naar aflossen op bestaande leningen. De totale investeringen liepen iets terug. Er werd vooral minder geïnvesteerd in melkquota, tractoren en werktuigen voor voederwinning en vervoeding. Het balanstotaal van het gemiddelde grotere melkveebedrijf bedroeg op 30 april 1994 gemiddeld 2 miljoen gulden. De solvabiliteit zakte terug naar 72%.

5. Intensieve veehouderij

In de zeugenhouderij zijn de resultaten in 1993/94 dramatisch verslechterd als gevolg van een daling van de biggenprijs met 25%. Lichtpuntjes waren de daling van de voerprijzen, de lagere aankooprijzen van opfokzeugen en

een stijging van de biggenproductie per zeug, waardoor de kostprijs is verlaagd. De gemiddelde arbeidsopbrengst per zeug was in 1993/94 200 gulden negatief. Slechts 68% van de kosten werd gecompenseerd door opbrengsten (in 1992/93 nog 84%). In 1994/95 treedt een verbetering op: er wordt een arbeidsopbrengst per zeug geraamd van 240 gulden.

Ook de vleesvarkenshouders werden in 1993/94 geconfronteerd met een forse verslechtering van de bedrijfsresultaten. Belangrijkste oorzaak was de prijsdaling voor varkensvlees (-16%). De daling van de biggenprijs en lagere voerprijzen compenseerden dit niet. In 1993/94 werd 92% van de kosten goedge maakt door opbrengsten. De arbeidsopbrengst kwam uit op 7 gulden per vleesvarken. De raming voor de arbeidsopbrengst per vleesvarken in 1994/95 is met 5 gulden nog teleurstellender.

De arbeidsopbrengst per legghen bedroeg in 1993/94 vier gulden: drie maal zoveel als in 1992/93. Door een combinatie van hogere eierprijzen en verlaagde voerprijzen was de productie gemiddeld kostendekkend. In 1994/95 treedt een forse verslechtering op. Er wordt een arbeidsopbrengst per legghen geraamd van -50 cent, het laagste niveau sinds 1982/83.

In de varkens- en pluimveehouderij is het aantal dieren dat een arbeidskracht bij een dagtaak kan verzorgen sterk afhankelijk van de bedrijfsgrootte. Zo kunnen arbeidskrachten op bedrijven met 300 zeugen het dubbele aantal dieren verzorgen in vergelijking tot arbeidskrachten op bedrijven met minder dan 100 zeugen.

Het bedrijfsresultaat op het gemiddelde varkens- en pluimveebedrijf lag in 1993/94 op een zeer laag niveau. De gemiddelde arbeidsopbrengst per ondernemer bedroeg -26.000 gulden. Het totaal gezinsinkomen (22.000 gulden) bedroeg nog geen derde deel van dat in 1992/93. Ruim de helft van de bedrijven haalde zelfs dit niveau niet. De inkomsten van buiten het bedrijf bleven constant, terwijl de afdrachten aan de fiscus onder invloed van de lage inkomens sterk terugliepen. Per saldo was er een besteedbaar inkomen van nog geen 5.000 gulden per bedrijf. Ondanks een terugval in de gezinsbestedingen, werd er fors ontspaard (-58.000 gulden). Alleen op de leghennenbedrijven waren de besparingen in 1993/94 positief (35.000 gulden). Doordat veel vreemde middelen zijn opgenomen, was er op de varkens- en pluimveebedrijven een beschikbaar bedrag aan financieringsmiddelen van ruim 110.000 gulden. Ongeveer een derde deel van dit bedrag werd aangewend om op bestaande leningen af te lossen. Er werd voor ruim 70.000 gulden per bedrijf geïnvesteerd, met name in gebouwen, werktuigen en installaties. Per saldo werd de liquiditeitspositie in de varkenshouderij beperkt aangetast, terwijl op de leghennenbedrijven een versterking plaatsvond.

In 1993/94 behaalde twee derde deel van de zeugenbedrijven en ruim de helft van de vleesvarkens- en gesloten bedrijven een negatieve netto-kasstroom. De solvabiliteit liep op de varkens- en pluimveebedrijven in 1993/94 met drie procentpunten terug tot 60%. Gemiddeld beschikten deze bedrijven over een balanstotaal van 1,45 miljoen gulden.

Voor de periode 1994 t/m 2000 wordt de modelmatig berekende financieringsruimte op het gemiddelde bedrijf met een omvang tussen 20 en 70 nge geheel opgesoupeerd door de benodigde vervangingsinvesteringen, zodat er

financieringsruimte ontbeert voor milieu-investeringen en eventuele bedrijfs-overnames. Ongeveer 40% van deze bedrijven beschikt, afgezien van verdere verzwaring van het milieubeleid, over een goede financiële draagkracht. Op de grotere bedrijven heeft de helft van de bedrijven een goede financiële draagkracht.

6. Bedrijfsuitkomsten in de EU

Met behulp van individuele gegevens uit het informatienet van de Europese Unie zijn de bedrijfsuitkomsten (resultaten en inkomens) van landbouw-bedrijven in de verschillende EU-lidstaten met elkaar vergeleken.

In de akkerbouw zijn de verschillen in niveau en ontwikkeling van inkomens tussen de landen groot. Dit hangt sterk samen met de ontwikkelingen in de non-factorkosten en de betaalde factorkosten. De betaalde factorkosten waren in Denemarken en het Verenigd Koninkrijk hoog en in de Zuid Europese staten laag, mede door de hoge solvabiliteit aldaar.

Spanje behaalde in 1992 lage tarwe-opbrengsten per hectare, terwijl met name Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hoog scoorden. Laatstgenoemd land realiseerde ook hoge geldopbrengsten per hectare aardappelen. In Nederland was de spreiding in geldopbrengsten per hectare aardappelen groot door verschillen tussen fabrieks, poot- en consumptie-aardappelen. West-Duitsland, Italië en Nederland behaalden in 1992 de hoogste geldopbrengsten per hectare suikerbieten.

Tussen de EU-landen bestaan er op de melkveebedrijven grote verschillen in bedrijfsgrootte, veebezetting, arbeids- en kapitaalsintensiteit. Nederland is het meest kapitaalintensief, terwijl het Verenigd Koninkrijk relatief het grootste beroep doet op vreemde arbeidskrachten. De Zuid Europese landen hadden een hoge solvabiliteit, terwijl Denemarken veel met vreemd vermogen financierde. Ten opzichte van de belangrijke buitenlandse regio's hadden de Nederlandse bedrijven lage non-factorkosten. Na Denemarken betaalden de Nederlandse bedrijven echter de hoogste factorkosten per 100 gulden opbrengsten. In 1992/93 verdienden de Nederlandse melkveehouders, samen met hun collega's uit het Verenigd Koninkrijk en België de hoogste inkomens. Op de langere termijn zijn de inkomens in Nederland vergelijkbaar gebleven met Duitsland en Denemarken; ten opzichte van Frankrijk, Italië, België en het Verenigd Koninkrijk heeft een verslechtering plaatsgevonden. Relatief veel Duitse melkveebedrijven scoorden matig als naar de opbrengsten/kosten verhouding (exclusief gezinsarbeidskosten) wordt gekeken, terwijl veel bedrijven in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hoog uitkwamen.

Ruim 60% van de varkens in de EU bevindt zich op niet-gespecialiseerde varkensbedrijven. Met name in Spanje en Nederland bevinden zich relatief veel gespecialiseerde bedrijven. Vanaf 1990 heeft Denemarken zich het best ontwikkeld in het aantal grootgebrachte biggen per zeug. Hetzelfde gold voor het voerverbruik per kg groei van vleesvarkens. Het inkomensniveau in de zeugenhouderij lag in Nederland in de tweede helft van de jaren

most striking changes in the direct costs were the fall in the cost of nitrogen (-8%) and the sharp reduction in the use of phosphate and potassium chemical fertilizers. Use of the crop protection and weed control in kg of active ingredients fell by around 7% per hectare. That related notably to the use of nematicides on potatoes. Among the non-imputed costs the interest rate fell (-8%) and implements became 3% more expensive.

As a result of higher selling prices the terms of trade improved by more than 6%. Through higher yields per hectare gross productivity also increased. Together this resulted in an improvement in the returns-cost ratio of nearly 10%. In the Veenkoloniën prices fell and the improvement in productivity was less. As a result, the return-cost ratio deteriorated slightly.

On the larger farms a positive labour income per entrepreneur (20,000 guilders) was again attained in 1993/94. The entrepreneurs on the smaller farms lagged behind (-8000 guilders).

Total family income on the arable farms increased in 1993/94 by 27,000 guilders and worked out at 72,000 guilders per farm. Over one third of this income was off-farm. Payments of taxes fell sharply in volume in 1993/94, while family spending was under pressure through the indifferent results in the preceding years. On average, positive savings barely remained on the arable farms. As a result, own financing resources rose considerably, while considerably less was borrowed from outside. The available amount of financial resources on the larger arable farms amounted to over 100,000 guilders in 1993/94. The smaller farms stayed behind at 46,000 guilders.

Investments in 1993/94 were at a level that had not been so low since 1981/82. In particular investments in implements, plant and buildings declined. Because repayments were comparable with those in the preceding two years, the liquidity position was strengthened.

In the period 1990/91 to 1993/94 the arable farms in the Central clay region attained on average the highest net cash flow (43,000 guilders per year). The farms in the Veenkoloniën ended up the lowest (17,000 guilders). Solvency increased on the larger arable farms by two percentage points to 76%. However, the balance-sheet total fell slightly to on average 1.6 million guilders per farm.

In the Central clay region and in the South-west clay region two thirds of the larger farms have a good financial capacity for the period up to 2000. On the larger farms in the Northern clay region and the Veenkoloniën and on the smaller arable farms this proportion is 10 percentage points lower. The smaller farms in particular are highly dependent on supplementary income.

4. Dairy farms

Operating results in dairy farming deteriorated somewhat in 1993/94 in respect of the previous year. For 1994/95 a further fall in the results is estimated. The labour income in 1993/94, averaged over all dairy farms, was about 2,000 guilders lower than in 1992/93 and amounted to 29,900 guilders per

entrepreneur. The price ratio between returns and costs became somewhat more unfavourable. The gross productivity also deteriorated to some extent.

The margin of returns minus direct costs improved by 77 guilders to 4,832 guilders per cow. On the mineral balance both the nitrogen and the phosphorus surplus per hectare has become somewhat greater. The cost price per 100 kg of milk was at practically the same level in 1993/94 as in the previous year. The imputed costs and labour costs fell per 100 kg of milk, but the costs of purchased and rented milk quota increased above all.

Of the total family income (99,000 guilders), 79% came from the farm. Savings in 1993/94 were 9,000 guilders per farm lower than in the previous year. The sharp decrease in savings was largely compensated by higher depreciation. Only slightly smaller amount of own financial resources became available than in 1992/93. The rising trend of total own resources is caused above all by the depreciation per farm becoming higher. In 1993/94 the larger farms attracted somewhat less borrowed capital to finance investments than in the previous year.

The net cash flow has been positive on average in the early nineties: from 16,000 guilders per year on farms between 20 and 40 Dutch Size Units to 85,000 guilders on the farms from 110 Dutch Size Units onwards. For the period 1994 to 2000 a modelled financing scope is expected of on average half a million guilders per farm. After replacement investments have been made over 200,000 guilders remains for expansion, environment and farm take-overs. The spread between farms is considerable. About 70% of the dairy farms, apart from further intensification of environmental policy, have a good financial capacity. Among the smallest farms there are a relatively large number that come out badly.

The pattern of expenditure shifted in 1993/94 slightly from investment to repayment of existing loans. Total investments declined somewhat. Above all, less was invested in milk quota, tractors and implements for fodder production and feeding. The balance-sheet total of the average larger dairy farm on 30 April 1994 averaged 2 million guilders. Solvency fell to 72%.

5. Intensive livestock

In sow keeping the results in 1993/94 deteriorated dramatically as a result of a 25% drop in piglet prices. Something of a redeeming feature was the fall in feed prices, the lower purchase prices of gilts and an increase in piglet production per sow, as a result of which the cost price has fallen. The average labour income per sow in 1993/94 was 200 guilders negative. Only 68% of the costs were compensated for by returns (in 1992/93 this was still 84%). In 1994/95 an improvement occurs: the labour income per sow is estimated at 240 guilders.

Pig fatteners too were confronted in 1993/94 with a sharp deterioration of operating results. The principal cause was the fall in the price of pigmeat (-16%). The drop in piglet prices and lower feed prices did not compensate for this. In 1993/94 92% of the costs were made up by returns. The labour income

worked out at 7 guilders per fattening pig. The estimate for the labour income per fattening pig in 1994/95, at 5 guilders, is even more disappointing.

The labour income per layer in 1993/94 was four guilders: three times as much as in 1992/93. Through a combination of higher egg prices and reduced feed prices the production was on average cost-effective. In 1994/95 a sharp deterioration occurs. A labour income per layer of -50 cent is estimated, the lowest level since 1982/83.

In pig and poultry keeping the number of animals that a worker can care for on a full-time basis depends greatly on the farm size. Thus workers on farms with 300 sows can tend twice the number of animals than workers on farms with fewer than 100 sows.

Operating results in pig and poultry keeping were at a very low level in 1993/94. The average labour income per entrepreneur was -26,000 guilders. Total family income (22,000 guilders) was less than one third of that in 1992/93. Over half of the farms did not even attain that level. Off-farm income remained constant, while tax payments fell sharply under the influence of the low incomes. On balance there was a disposable income of less than 5,000 guilders per farm. Despite a regression in family spending, there was considerable dissaving (-58,000 guilders). Only on the layer farms were the savings in 1993/94 positive (35,000 guilders). Because considerable capital was borrowed, there was available on the pig and poultry farms a sum of over 110,000 guilders in financing resources. About one third of this sum was used to repay existing loans. Over 70,000 guilders was invested per farm, notably in buildings, implements and plant. On balance the liquidity position in pig keeping was affected to a limited extent, whereas on the layer farms it was strengthened.

In 1993/94 two thirds of the sow farms and over half of the fattening pig and closed farms had a negative cash flow. Solvency declined on the pig and poultry farms in 1993/94 by three percentage points to 60%. On average these farms possessed a balance-sheet total of 1.45 million guilders.

For the period 1994 to 2000 the modelled financing scope on farms of a size between 20 and 70 Dutch Size Units is on average used up in its entirety by the necessary replacement investments, so that financing scope is lacking for environmental investments and any farm take-overs. About 40% of the farms of between 20 and 70 Dutch size units, apart from further intensification of environmental policy, have good financial capacity. On the larger farms half of the farms are in a sound financial position.

6. Farm results in the EU

With the aid of individual data from the Farm Accountancy Data Network of the European Union the operating results and incomes of farms in the various EU Member States have been compared with each other.

In arable farming the differences in level and development of incomes between the countries are considerable. This is closely bound up with the developments in non-factor costs and paid factor costs. Paid factor costs were

high in Denmark and the United Kingdom and low in the Southern European states, partly through the high solvency there.

In 1992 Spain had low wheat yields per hectare, whereas notably France and the United Kingdom scored highly. The latter country also attained high returns per hectare of potatoes. In the Netherlands the spread in returns per hectare of potatoes was large through the cultivation of industrial, seed and ware potatoes. Western Germany, Italy and the Netherlands achieved in 1992 the highest returns per hectare of sugarbeet.

Between the EU countries there are great differences on the dairy farms in farm size, stocking rate, labour and capital intensity. The Netherlands is the most capital-intensive, whereas the United Kingdom relatively speaking makes the greatest call on outside labour. The Southern European countries had a high solvency, whereas Denmark financed a great deal with borrowed capital. With regard to the large milk producers, the Dutch farms had low non-factor costs. However, after Denmark the Dutch farms paid the highest factor costs per 100 guilders of returns. In 1992/93 the Dutch dairy farmers, together with their colleagues from the United Kingdom and Belgium, earned the highest incomes. In the longer term incomes in the Netherlands have remained comparable with those in Germany and Denmark; in respect of France, Italy, Belgium and the United Kingdom a deterioration has occurred. A relatively large number of German dairy farms performed indifferently if the returns-cost ratio is considered (excluding family labour costs), whereas many farms in France and the United Kingdom attained a high level.

Over 60% of the pigs in the EU are to be found on non-specialized pig farms. There are a relatively large number of specialized farms above all in Spain and the Netherlands. From 1990 onwards Denmark has developed best in the number of piglets raised per sow. The same applied to feed consumption per kg growth of fattening pigs. The income level in sow keeping lay in the Netherlands in the second half of the eighties at the same level as in Denmark and Belgium. Spain and France scored considerably lower. In fattening pig keeping the average Dutch income was exceeded by that in Belgium (low costs of accommodation) and in Italy (high selling prices).

In EU-12 the small-scale cereal producers were on average more than completely compensated (+700 guilders) for the fall in returns as a result of the CAP reform in 1992. Conversely, large-scale producers (22% of the farms produced above 92 tons of cereals), are on balance confronted with a considerable fall in income (-5,300 guilders). The farm structure and the height of the selling prices helped to explain this. There were considerable differences in the ultimate income effects between the Member States.

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding en doel van de publikatie

Deze jaarlijkse publikatie geeft inzicht in de ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten en de financiële situatie op de Nederlandse landbouwbedrijven. De belangrijkste gegevensbron van deze publikatie is het LEI-boekhoudnet, een steekproef van bijna 1.100 bedrijven. Op basis van de uitgewerkte boekhoudingen van die bedrijven verschijnen bij LEI-DLO jaarlijks twee statistische publikaties: "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL)" (Van Dijk et al., 1995a) en "De financiële positie van de landbouw (FIP)" (Van Dijk et al., 1995b). De daarin gerapporteerde cijfers worden in deze publikatie nader geanalyseerd, waarbij verbanden worden gelegd met langjarige ontwikkelingen binnen en buiten de bedrijven. Ook wordt de ontwikkeling in bruto-productiviteit van de groepen bedrijven geanalyseerd. De nadruk ligt op de ontwikkelingen tot en met 1993/94, het laatst bekende definitieve boekjaar. In enkele tabellen en paragrafen wordt echter ook gerapporteerd over de ramingen die gemaakt zijn van het boekjaar 1994/95. Dit wordt in de diverse tabellen weergegeven als "1994/95 (r)". Een uitgebreidere bespreking van de raming vindt plaats in het "Landbouw-Economisch Bericht" (Van Bruchem et al., 1995). Eerder is al over 1994/95 gerapporteerd in "Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1994" (Poppe, 1994).

1.2 Opzet van de publikatie

De publikatie is ingedeeld naar bedrijfstype, waarbij de in de NEG-type-ring gangbare volgorde is aangehouden: akkerbouwbedrijven, melkveebedrijven en intensieve-veehouderijbedrijven. Aan elk bedrijfstype is een hoofdstuk gewijd, waarbij zowel wordt ingegaan op de bedrijfsuitkomsten als op de inkomensontwikkeling en de financiering van de bedrijven. In het hoofdstuk over de intensieve veehouderij vindt bij de bespreking van de bedrijfsresultaten een onderverdeling plaats naar varkens-, pluimvee-, vleesvee- en schapehouderij.

Voorafgaand aan de indeling naar bedrijfstype wordt in hoofdstuk twee nader ingegaan op de uitkomsten voor de gemiddelde boerderij in Nederland. In dat hoofdstuk wordt aan de hand van figuren ook inzicht verschaft in de gebruikte bedrijfseconomische begrippen. In bijlage 1 is een korte beschrijving opgenomen van de uitgangspunten die in het LEI-boekhoudnet worden gehanteerd. Voor een uitgebreidere beschrijving daarvan wordt verwezen naar de publikatie "LEI-boekhoudnet van A tot Z" (Poppe, 1993).

boekhoudingen beschikbaar van bedrijven uit twaalf lidstaten van de Europese Unie. Uiteraard zijn nog geen boekhoudingen beschikbaar van de landen die zich vanaf 1 januari 1995 bij de Europese Unie hebben aangesloten.

Het Europese boekhoudnet bevat vooral financiële gegevens en in mindere mate technische gegevens. Bij de financiële gegevens gaat het om gegevens uit de balans en de winst- en verliesrekening. De gegevens in deze twee onderdelen van de jaarrekening kunnen uitgedrukt worden in zowel ECU als in nationale valuta. Het aantal gegevens over inkomens en resultaten is beperkter dan in het LEI-boekhoudnet. De inkomensbegrippen netto toegevoegde waarde en het gezinsinkomen uit bedrijf staan centraal. Er zijn in het Europese boekhoudnet geen gegevens beschikbaar over het inkomen buiten bedrijf, de persoonlijke belastingen en de gezinsbestedingen (Poppe, 1989). Voor wat betreft de technische gegevens wordt in het Europese boekhoudnet informatie verstrekt over de bedrijfsstructuur, te weten het aantal arbeidskrachten, de veestapel en het grondgebruik. Voor een beperkt aantal sectoren zijn de fysieke opbrengsten te achterhalen.

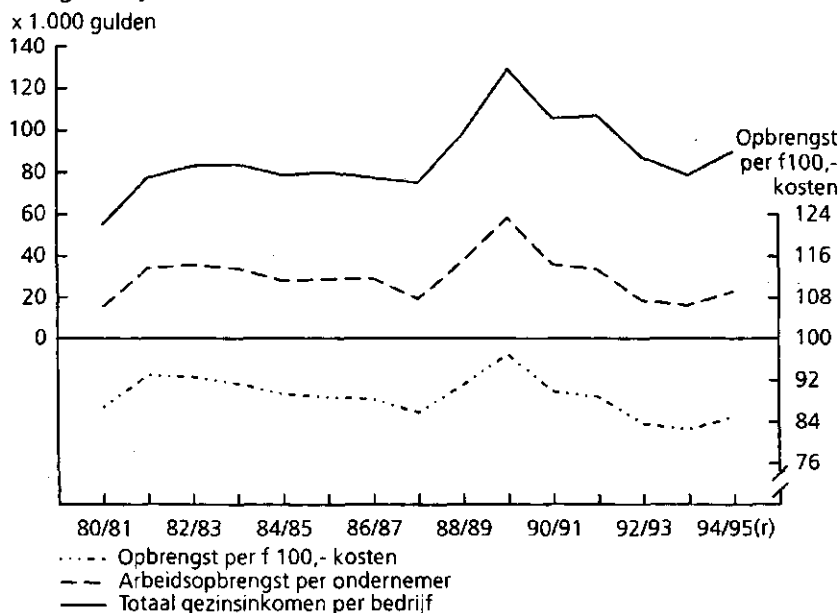
Het Europese boekhoudnet bevat zowel gemiddelde als individuele bedrijfsgegevens. De gemiddelde bedrijfsgegevens zijn gemiddelden voor groepen bedrijven, die ingedeeld zijn naar regio, bedrijfstype en grootteklasse. De individuele bedrijfsgegevens zijn beschikbaar voor de boekjaren 1990/91, 1991/92 en 1992/93.

2. DE GEMIDDELDE BOERDERIJ

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de bedrijfsuitkomsten besproken van de gemiddelde Nederlandse boerderij zoals die door het LEI-boekhoudnet wordt gerepresenteerd. Deze gemiddelde boerderij is een mengeling van alle binnen de landbouw voorkomende bedrijfstypen. De rentabiliteit van deze boerderij is na een piek in 1989/90, toen er tegenover elke 100 gulden kosten 97 gulden aan opbrengsten stond, weer sterk teruggelopen. In 1993/94 is ze beland op een historisch dieptepunt (figuur 2.1). Ook het inkomen is na 1989/90 teruggelopen tot een bijzonder laag niveau in 1993/94. Voor 1994/95 wordt een lichte verbetering geraamd. De rentabiliteit zal met 2 procentpunten verbeteren en het gezinsinkomen uit het bedrijf met 9.000 gulden per ondernemer.

In dit hoofdstuk komen als inleiding op de volgende hoofdstukken achtereenvolgens aan de orde: de resultatenrekening en inkomensvorming uit bedrijf (paragraaf 2.3), de inkomensbesteding en financiële positie (paragraaf 2.4) en een vergelijking tussen de bedrijfstypen (paragraaf 2.5). In de volgende hoofdstukken zullen de uitkomsten voor een aantal bedrijfstypen nader worden geanalyseerd.



Figuur 2.1 Ontwikkeling uitkomsten landbouwbedrijven groter dan 20 nge

2.2 Bedrijfsuitkomsten

De gemiddelde boerderij had een oppervlakte van bijna 28 ha, waarvan 10 ha in gebruik was als bouwland, 15 ha als blijvend grasland en het resterende deel als voedergewassen. Er waren gemiddeld 26 melkkoeien, 20 fokzeugen, 100 vleesvarkens, 600 leghennen en 900 vleeskuikens op het bedrijf aanwezig. Het bedrijf was 75 nge (228 sbe) groot en werd geleid door 1,31 ondernemers. De arbeidsbezetting bedroeg 1,5 volwaardige arbeidskrachten (vak). Per vak werd 2.317 uur gewerkt. Bijna alle arbeid werd door het gezin geleverd. Het betaalde loon maakte, net als in eerdere jaren, slechts 5% uit van de totale arbeidskosten.

De door de ondernemer en zijn gezin geleverde arbeid werd ingerekend tegen een CAO-loon van f 35,08 per uur. Dit uurloon lag daarmee 2,5% boven dat van het voorgaande boekjaar. Ook de kosten van werktuigen en loonwerk kenden een gemiddelde prijsstijging van 2,5%. De prijscomponent van grond en gebouwen daalde licht, vooral door de lagere rentestand (tabel 2.1). Voor het geïnvesteerde vermogen werd een rentevergoeding ingerekend van 5,5%.

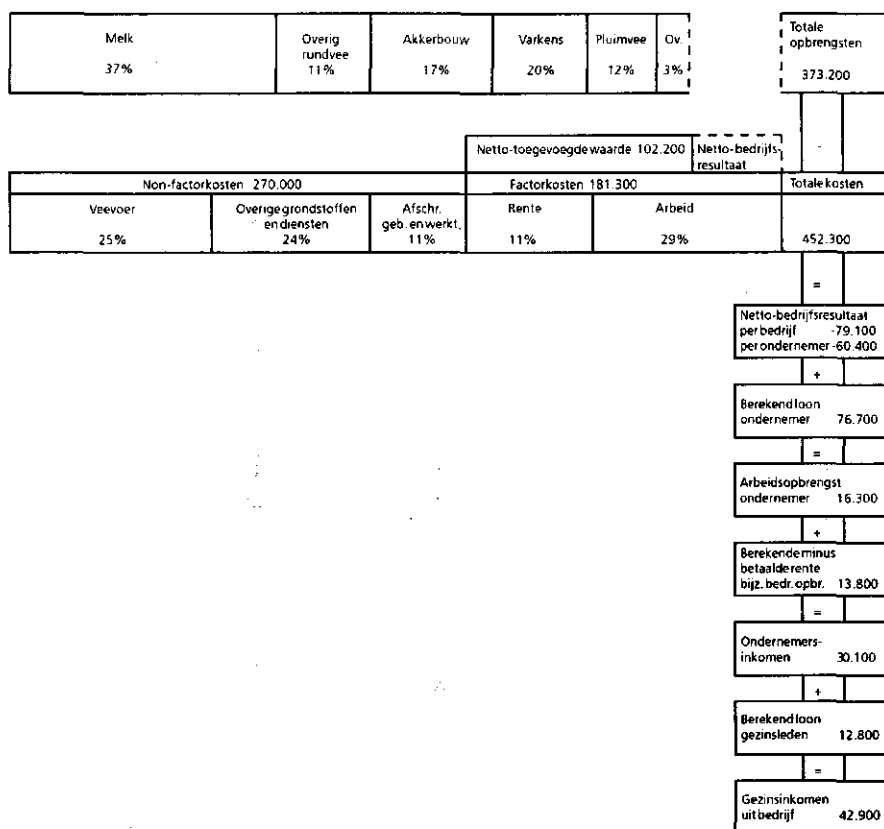
Tabel 2.1 *Prijsontwikkeling van enkele belangrijke produktiemiddelen (mutaties in % per jaar)*

Boekjaar	Arbeid per ge- werkt uur a)	Werk- tuigen b)	Loon- werk	Grond en ge- bouwen c)	Rente d)	Algemeen prijs- peil e)
1980/81-1985/86	+ 7,0	+ 4,4	+ 3,8	+ 1,6	- 1,5	+ 3,8
1985/86-1990/91	+ 2,2	+ 3,1	+ 1,7	+ 3,5	+ 2,9	+ 0,9
1990/91	+ 4,7	+ 6,0	+ 4,9	+ 4,8	+ 7,1	+ 2,7
1991/92	+ 5,4	+ 1,7	+ 4,3	+ 0,9	- 6,7	+ 4,3
1992/93	+ 4,5	- 0,6	+ 3,7	+ 0,5	- 7,1	+ 3,0
1993/94	+ 2,5	+ 3,0	+ 2,5	0	-15,4	+ 3,0
1994/95 (r)	+ 1,7	+ 1,5	+1,0	+ 4,5	+9,0	+ 1,0

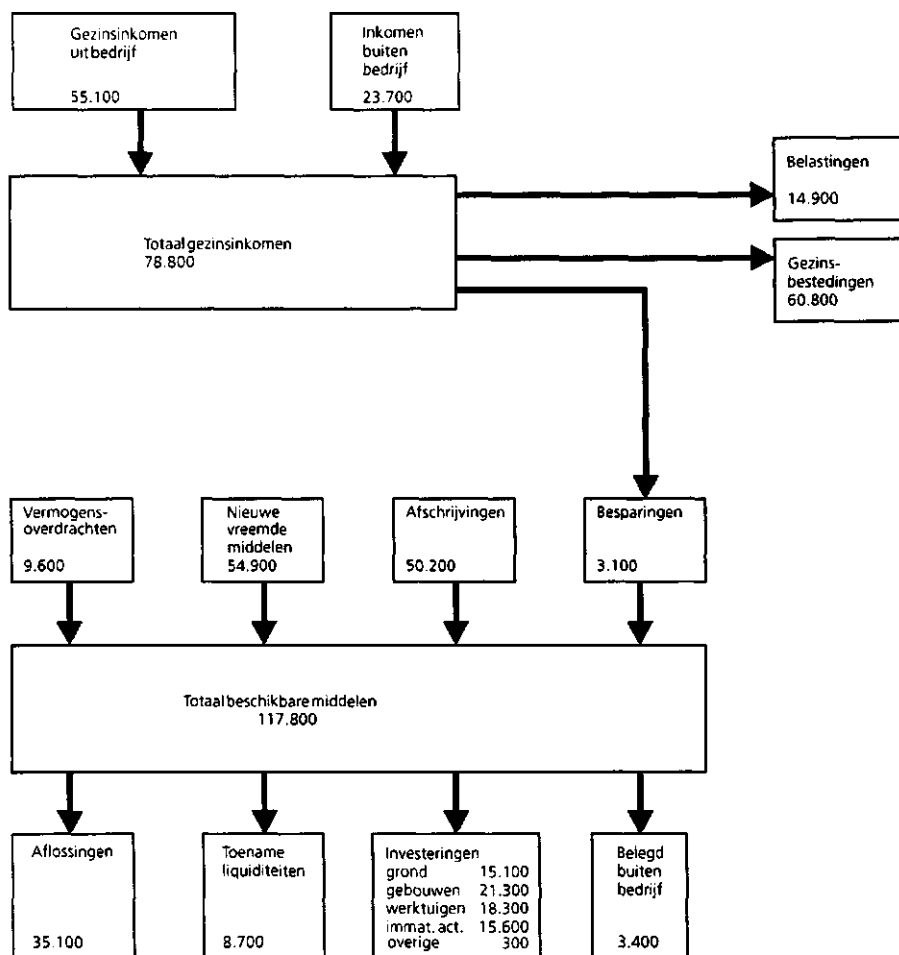
a) CAO-loon en premies sociale verzekeringen; b) Afschrijving, rente, onderhoud, brandstoffen en smeermiddelen; c) Op pachtbasis en inclusief kosten grond en gebouwen voor rekening van pachter (pachtersinvesteringen, onderhoudskosten); d) Berekende rentevoet volgens LEI-DLO-uitgangspunten; e) Consumentenprijsindex van alle huishoudens, bron CBS.

Het gemiddelde bedrijf realiseerde in 1993/94 373.000 gulden aan opbrengsten, waarvan bijna de helft uit de rundveehouderij kwam (figuur 2.2). Ten opzichte van het voorgaande jaar lagen de opbrengsten 5.000 gulden lager. Vooral in de rundveehouderij en de varkenshouderij daalden de opbrengsten. De opbrengsten van pluimveehouderij en akkerbouw namen iets toe. De kosten, die op pachtbasis zijn weergegeven om verschillen in resultaten tussen bedrijven door eigendoms/pacht-verhoudingen uit te schakelen, bleven nageen op hetzelfde niveau als in 1992/93. Bijna 60% van de kosten waren non-

factorkosten. De netto toegevoegde waarde bedroeg ruim 102.000 gulden, 8.000 gulden minder dan in het voorgaande jaar. Per saldo werd bijna 45% van de factorkosten niet door opbrengsten vergoed. Het netto-bedrijfsresultaat nam door de ontwikkeling van de opbrengsten en kosten met 5.000 gulden per bedrijf af en kwam uit op 79.100 gulden negatief. De opbrengst per 100 gulden kosten kwam uit op 83, wat een verslechtering van één procentpunt betekende. Dit niveau is historisch gezien een dieptepunt. Voor 1994/95 wordt een licht herstel voorzien, door hogere opbrengsten in de akkerbouw en varkenshouderij.



Figuur 2.2 *Overzicht van kosten en opbrengsten (in gulden) op de gemiddelde boerderij in 1993/94. Uitkomsten op basis van 1.070 steekproefbedrijven van 20 nge en meer, met gemiddeld 1,31 ondernemers, die 64.000 bedrijven vertegenwoordigden*



Figuur 2.3 Overzicht van inkomensvorming, inkomensbesteding en beschikbare middelen (in guldens) op de gemiddelde boerderij in 1993/94. Uitkomsten op basis van 922 steekproefbedrijven van 20 nge en meer, die 60.800 bedrijven vertegenwoordigen. Het aantal ondernemers per bedrijf was gemiddeld 1,28 en het aantal gezins-huishoudingen 1,12 (in bijlage 3 zijn de vergelijkbare figuren opgenomen voor de afzonderlijke bedrijfstypen)

Tabel 2.2 *Bedrijfsresultaten (pb) en inkomen van de gemiddelde boerderij per ondernemer (x 1.000 gulden)*

Boekjaar	Opbr. per 100 gulden kosten	Arbeids- opbrengst	Onder- nemers- inkomen	Gezins- inkomen uit bedr.
1981/82-1985/86	91	32,2	43,6	64,1
1986/87-1990/91	90	36,2	53,5	70,6
1990/91	90	36,2	56,5	72,3
1991/92	89	33,7	51,9	66,5
1992/93	84	18,5	36,2	49,9
1993/94	83	16,3	30,1	42,9
1994/95 (r)	85	23,0	39,0	52,0

Per ondernemer werd bijna 2.200 uur gewerkt, waar een berekend loon tegenover stond van bijna 77.000 gulden. Door het negatieve netto-bedrijfsresultaat resteerde daarvan per ondernemer iets meer dan 16.000 gulden als arbeidsopbrengst. Dit is 2.000 gulden minder dan in 1992/93. De post "berekenende minus betaalde rente en de bijzondere bedrijfsopbrengsten" liep met 4.000 gulden per ondernemer terug naar bijna 14.000 gulden doordat de berekende rente, onder invloed van de lage rentestand, sterker daalde dan de betaalde rente. Ook de incidentele bedrijfsopbrengsten waren lager dan in 1992/93. De meewerkende gezinsleden zorgden voor bijna 13.000 gulden aan ingerekende arbeidskosten. Het gezinsinkomen uit het bedrijf kwam daarmee op 42.900 gulden per ondernemer, wat 14% lager is dan in het voorgaande jaar. Voor 1994/95 wordt een herstel van het inkomen met 21% geraamd tot 52.000 gulden per ondernemer.

Bij volledige vergoeding (tegen marktrente) van het ingezette kapitaal resulteerde in 1993/94 een vergoeding voor alle arbeid van f 12,30 per gewerkt uur (tabel 2.3). Dat is slechts 35% van het ingerekende CAO-uurloon. De vergoeding is de laatste vier jaren sterk gedaald, na het hoogtepunt in 1989/90. De afname was vooral sterk bij de varkensbedrijven. Die behaalden in 1989/90 nog een vergoeding van ruim f 34,- per uur. In 1993/94 was de vergoeding nihil geworden. Het ingerekende CAO-loon is over de periode van 1989/90 tot 1993/94 gestegen van f 29,67 naar f 35,08 per uur.

Bij volledige vergoeding van de ingezette arbeid (volgens CAO-loon) is de rentabiliteit van het totale vermogen in 1993/94 iets sterker negatief geworden dan in het voorgaande jaar. Door de aanwezigheid van vreemd vermogen, waarover gemiddeld 7,3% rente werd betaald, was de rentabiliteit van het eigen vermogen zelfs 4,7% negatief. Deze vergoeding is de laatste vier jaar negatief geweest.

Van het vreemde vermogen op lange termijn had 12% betrekking op leningen van familieleden. Hiervoor werd 4,9% rente betaald, tegenover 7,7% voor leningen van derden.

Tabel 2.3 Vergoeding voor arbeid (in guldens per uur) en kapitaal (in procenten van het vermogen) voor de gemiddelde boerderij

	Arbeid a)	Totaal vermogen b)	Eigen vermogen c)
1989/90	26,30	3,0	1,5
1990/91	19,10	1,2	-1,1
1991/92	18,80	1,0	-1,6
1992/93	13,40	-0,7	-3,8
1993/94	12,30	-1,4	-4,7

a) Bij volledige vergoeding van het kapitaal; b) Bij volledige vergoeding van de arbeid; c) Bij volledige vergoeding van arbeid en vreemd vermogen.

2.3 Financiële positie

Het totaal gezinsinkomen op het gemiddelde landbouwbedrijf bedroeg in 1993/94 78.800 gulden (tabel 2.4). Het lag daarmee lager dan in de voorgaande boekjaren. Ongeveer 30% van dit bedrag was afkomstig van buiten het bedrijf (zie ook figuur 2.3; in bijlage 3 zijn soortgelijke figuren opgenomen voor de afzonderlijke bedrijfstypen). Van deze neveninkomsten, verdiend door de ondernemer(s) en eventueel aanwezige partner(s), werd ruim 8.200 gulden verkregen via (sociale) uitkeringen, 7.100 gulden via buiten het bedrijf belegd vermogen, 7.800 gulden via arbeid buiten het bedrijf en nog 600 gulden via overige inkomsten.

Er werd gemiddeld 15.000 gulden aan belastingen betaald. Dit bedrag lag 5.000 gulden lager dan in het voorgaande jaar en maar liefst 10.000 gulden lager dan in 1991/92. Dit is vooral veroorzaakt door de lager geworden inkomens. Het boekjaar 1989/90 was qua inkomen het absolute topjaar in de landbouw. De belastingen, die op kasbasis zijn geadministreerd, ijlen enkele jaren na.

De gezinsbestedingen bleven met 60.700 gulden per bedrijf ongeveer gelijk. Dit bedrag moest gemiddeld per bedrijf met 1,12 gezinnen worden gedeeld. De bestedingen per gezin lagen dan ook op 54.200 gulden. Het huishoudgeld slokte het grootste deel van dit geld op (ongeveer 32.000 gulden). Ook gingen aanzienlijke bedragen naar de woning, de verzekeringspremies en de auto.

Van het totaal gezinsinkomen resteerde na aftrek van de belastingen en de gezinsbestedingen nog 3.100 gulden per bedrijf aan besparingen. Historisch gezien lagen de besparingen daarmee op een bijzonder laag niveau. Sinds het boekjaar 1980/81 zijn ze gemiddeld niet meer zo laag geweest. De besparingen vervullen in het bedrijf meerdere functies; deels dienen ze als reservering voor mogelijk moeilijker tijden zowel privé als in bedrijf en deels kunnen ze voor bedrijfsuitbreiding worden aangewend. Op bijna de helft van de bedrijven werd in 1993/94 ontspaard. Op bijna 20% ging het daarbij om ontsparingen van meer dan 30.000 gulden. Daartegenover bespaarde 25% van de bedrijven meer dan 30.000 gulden.

Het gemiddelde bedrijf beschikte gedurende het boekjaar 1993/94 over 63.000 gulden aan eigen financieringsmiddelen. Dit is 4.000 gulden meer dan in het voorafgaande boekjaar. De lagere besparingen werden dus volledig gecompenseerd door hogere afschrijvingen en overige mutaties van het eigen vermogen. De opname van nieuwe vreemde middelen was iets hoger dan in 1992/93 en bedroeg bijna 55.000 gulden per bedrijf. Per saldo kwam er dus bijna 118.000 gulden beschikbaar voor bestedingen. Ruim 60% daarvan werd gebruikt voor het financieren van bruto-investeringen in het bedrijf, 30% werd gebruikt voor aflossing van bestaande leningen en de overige 10% voor de overige bestedingen. Ten opzichte van het voorgaande boekjaar werd meer geïnvesteerd in grond en minder in quota en werktuigen. De categorie bedrijfsgebouwen was met 21.300 gulden per bedrijf de hoogste investeringspost.

Tabel 2.4 Inkomensvorming en -besteding op de gemiddelde boerderij per bedrijf (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomsten buiten het bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belas- tingen	Besteed- baar inkomen	Gezins- beste- dingen	Bespa- ringen
1981/82-1985/86	67,1	13,5	80,6	15,6	65,0	48,0	17,1
1986/87-1990/91	80,3	16,8	97,2	14,2	83,0	54,3	28,7
1990/91	84,0	21,8	105,9	19,0	86,8	58,2	28,6
1991/92	83,9	23,2	107,1	24,9	82,3	61,4	20,9
1992/93	63,0	24,3	87,3	20,2	67,1	60,3	6,7
1993/94	55,1	23,7	78,8	14,9	63,9	60,7	3,1
1994/95 (r)	67,0	23,0	90,0	14,0	76,0	60,0	16,0

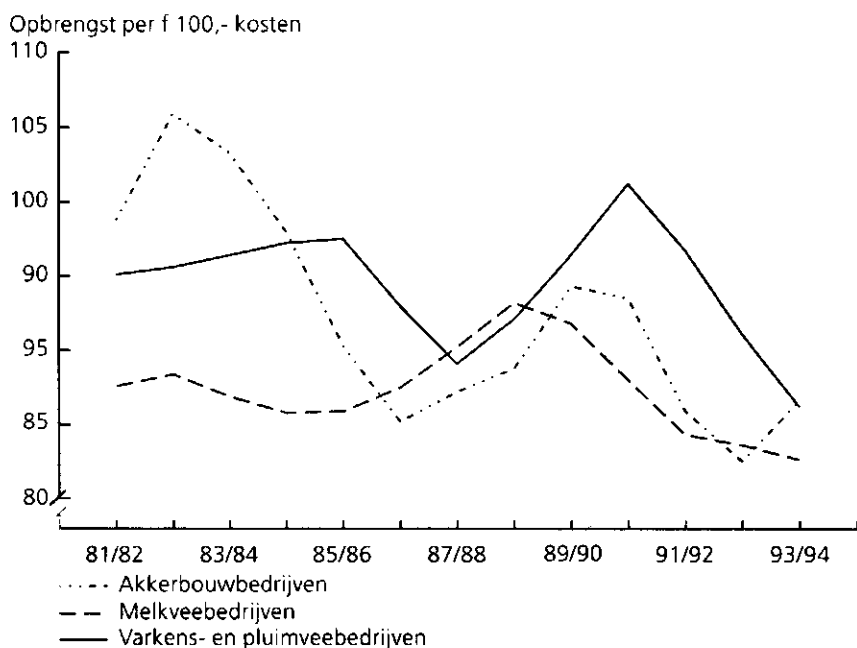
Het balanstotaal van het gemiddelde landbouwbedrijf bedroeg eind april 1994 1,64 miljoen gulden (figuur 2.4). Dit bedrag is exclusief de waarde van de gepachte grond en bedrijfsgebouwen (het verpachtersvermogen). De grond en bedrijfsgebouwen in eigendom vertegenwoordigden een waarde van gemiddeld 934.000 gulden per bedrijf. Ze maakten daarmee 57% uit van het balanstotaal. De immateriële vaste activa, waaronder de aangekochte quota, maakten bijna 5% van het balanstotaal uit. Het totale kapitaal op de eindbalans werd voor 72% gefinancierd met eigen vermogen. De solvabiliteit liep ten opzichte van het voorgaande jaar met bijna twee procentpunten terug. Vooral de langlopende schulden aan financiële instellingen liepen op. Het eigen vermogen wijzigde nauwelijks en bedroeg gemiddeld 1,18 miljoen gulden.

Kapitaal		Vermogen	
Immateriële vaste activa (quota)	77	Langlopende schulden	441
Materiële vaste activa	1.348	Waarvan:	
Waarvan:		- financiële instellingen	374
- grond in eigendom	615	- familieleden	51
- bedrijfsgebouwen in eigendom	320	- overige	16
- werktuigen en installaties	156	Kortlopende schulden	19
- fok- en gebruiksvee	98	Eigen vermogen	1.179
- woning	116		
- overige	43		
Deelname in coöperaties	17		
Leningen uitstaande gelden op lange termijn	8		
Vlottende activa	189		
Waarvan:			
- vlees- en handelsvee	44		
- overige voorraden	24		
- vorderingen	38		
- effecten	14		
- liquide middelen	69		
Balanstotaal	1.639	Balanstotaal	1.639

Figuur 2.4 Balans van het gemiddelde landbouwbedrijf per 30 april 1994 (x f 1.000,-)

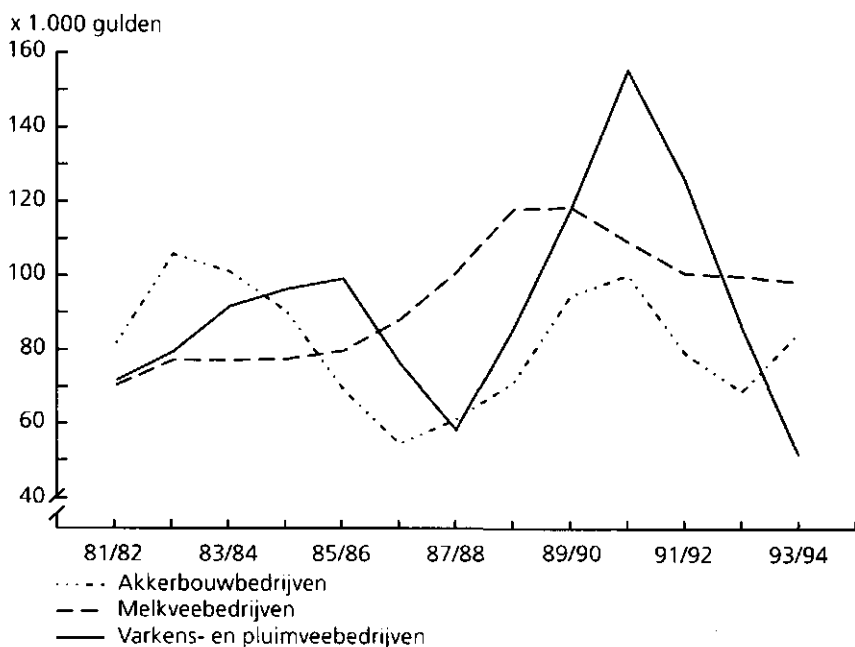
2.4 Vergelijking tussen de bedrijfstypen

Bij vergelijking van de rentabiliteit van de verschillende bedrijfstypen blijkt de verslechtering van de gemiddelde boerderij in 1993/94 vooral veroorzaakt te zijn door slechtere resultaten in de intensieve veehouderij. Ook de resultaten in de melkveehouderij liepen iets terug, die op de akkerbouwbedrijven verbeterden (figuur 2.5, zie verder de tabellen 3.10, 4.8 en 5.12). De raming voor 1994/95 laat gemiddeld een stijging zien van de rentabiliteit, door betere resultaten in de akkerbouw en de intensieve veehouderij. De resultaten van de melkveehouderij gaan verder onderuit. Bij de cijfers van de opbrengst per 100 gulden kosten moet bedacht worden dat de marges waarmee in de sectoren wordt gewerkt sterk verschillen. Traditioneel werkt de intensieve veehouderij met kleine marges zodat een opbrengst per 100 gulden kosten van beneden de 90 historisch gezien als zeer slecht geclassificeerd moet worden. Bij de melkveehouderij is daarentegen sprake van een grote inbreng van eigen vermogen en onbetaalde arbeid zodat een opbrengst per 100 gulden kosten van 85 weliswaar niet-kostendekkend is maar toch nog wel als redelijk aangemerkt moet worden (figuur 2.5). Los daarvan laat de figuur in de laatste jaren wel een duidelijke kentering van de rentabiliteit zien op de drie bedrijfstypen in de landbouw.



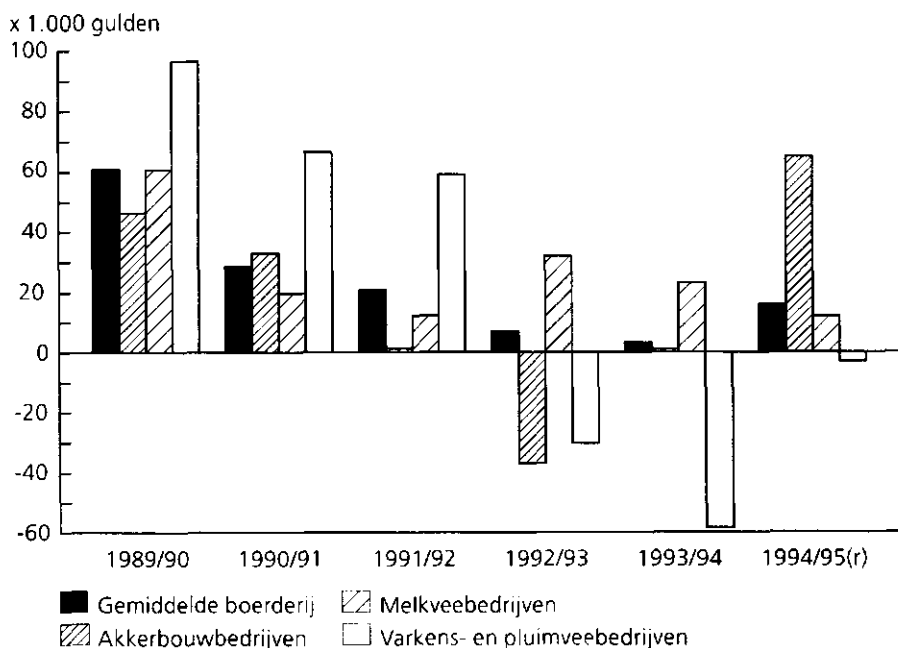
Figuur 2.5 Ontwikkeling van de rentabiliteit per bedrijfstype (driejarig voortschrijdend gemiddelde van de opbrengst per 100 gulden kosten)

Het totaal gezinsinkomen bevat naast het inkomen uit het bedrijf ook de inkomsten die behaald zijn buiten het bedrijf. Het totaal gezinsinkomen ligt gemiddeld over de periode 1992/93 tot en met 1994/95 (raming) meer dan een ton lager dan in de periode van 1989/90 tot en met 1991/92. Vooral de daling op de varkens- en pluimveebedrijven was daar debet aan. Op de melkveebedrijven is het driejarige gemiddelde 20.000 gulden lager dan het hoogtepunt in voornoemde periode. De inkomens op de melkveebedrijven zijn over het algemeen wat constanter dan die op de akkerbouw- en de intensieve veehouderijbedrijven (figuur 2.6).



Figuur 2.6 Ontwikkeling van het totaal gezinsinkomen per bedrijf van de verschillende bedrijfstypen (driejarig voortschrijdend gemiddelde)

De besparingen, die op de gemiddelde boerderij in het topjaar 1989/90 nog 60.000 gulden bedroegen, zijn de laatste jaren sterk gedaald. In 1990/91 vielen op alle drie de bedrijfstypen de besparingen fors terug (figuur 2.7). In 1992/93 waren de besparingen op de akkerbouwbedrijven en varkens- en pluimveebedrijven gemiddeld zelfs negatief. Het besparingsniveau ging in 1993/94 nog iets verder onderuit. Vooral in de varkenshouderij vond een verdere verslechtering plaats, maar ook op de melkveebedrijven werd minder bespaard. De besparingen op akkerbouwbedrijven kwamen weer net boven de nullijn. Voor 1994/95 wordt voor de akkerbouwbedrijven een zeer sterke verbetering van de besparingen geraamd, veroorzaakt door de gunstige prijzen van de vrije produkten. Ook op de varkens- en pluimveebedrijven verbeteren de resultaten sterk, maar de besparingen blijven nog net negatief. Op de melkveebedrijven zullen de besparingen opnieuw dalen.



Figuur 2.7 Besparingen (gemiddeld per bedrijf) op de nationale boerderij en op de onderscheiden bedrijfstypen

De besparingen in procenten van het bedrijfsvermogen lagen gemiddeld in de eerste helft van de jaren tachtig op 2,1%. Relatief waren de besparingen op de intensieve-veehouderijbedrijven met 3,0% het hoogst. In de tweede helft van de jaren tachtig lag het gemiddelde op 2,5%, waarbij de akkerbouwbedrijven beduidend onder het gemiddelde lagen en vooral de melkveebedrijven daar boven. De jaren na 1990/91 trad een daling op naar slechts 0,2% in 1993/94, om vervolgens in 1994/95 (raming), vooral door goede resultaten op de akkerbouwbedrijven, weer toe te nemen naar 1,2%. Op de akkerbouwbedrijven bedroeg de besparing de laatste vier jaren gemiddeld bijna 1% per jaar. Op de melkveebedrijven werd over die periode gemiddeld 1,3% per jaar bespaard en op de varkens- en pluimveebedrijven gemiddeld 1% ontspaard.

Tabel 2.4 *Besparingen (x 1.000 gulden) en besparingen in procenten van het bedrijfsvermogen a) per bedrijfstype*

Boekjaar	Alle be- drijfs- typen	Bedrijfstype		
		akker- bouw	melk- vee	intensieve veehouderij
Besparingen				
1981/82-1985/86	17,1	16,3	16,8	22,6
1986/87-1990/91	28,7	13,8	36,3	27,6
1990/91	28,6	33,0	19,7	66,5
1991/92	20,9	1,3	12,2	59,1
1992/93	6,7	-36,9	32,0	-30,3
1993/94	3,1	0,9	23,1	-58,5
1994/95 (r)	16,0	66,0	12,0	-3,0
Besparingen in % van het bedrijfsvermogen				
1981/82-1985/86	2,1	2,2	2,0	3,0
1986/87-1990/91	2,5	1,3	2,9	2,7
1990/91	2,3	3,0	1,4	6,6
1991/92	1,6	0,1	0,8	5,3
1992/93	0,5	-3,1	2,1	-2,8
1993/94	0,2	0,1	1,4	-5,1
1994/95 (r)	1,2	5,8	0,8	-0,3

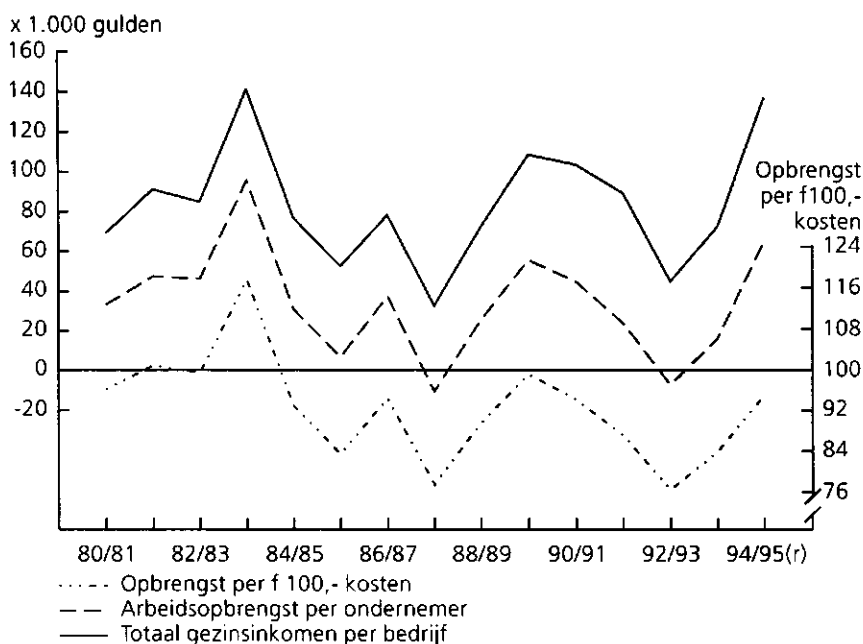
a) Het bedrijfsvermogen omvat de waarde van de activa in eigendom met uitzondering van de woning, de overige privé-activa, spaarbanksaldi, de effecten en de financiële vaste activa.

3. AKKERBOUWBEDRIJVEN

3.1 Inleiding

De bedrijfsresultaten in de akkerbouw zijn in 1993/94 enigszins hersteld na het uiterst magere jaar 1992/93 (figuur 3.1). De arbeidsopbrengst nam, onder invloed van zowel hogere prijzen als hogere fysieke opbrengsten, gemiddeld over alle akkerbouwbedrijven met ruim 23.000 gulden toe tot 16.200 per ondernemer. De opbrengst per 100 gulden kosten verbeterde met 7 procentpunten tot 83. Voor 1994/95 wordt een sterkere stijging geraamd, met 12 procentpunten. Het totaal gezinsinkomen per bedrijf wordt daarbij geraamd op 137.000 gulden en kwam daarmee 92.000 gulden hoger uit dan in 1992/93.

In dit hoofdstuk wordt de bedrijfseconomische gang van zaken in de akkerbouw geanalyseerd. Allereerst wordt ingegaan op de rentabiliteit van de productie. Achtereenvolgens passeren de revue: de opbrengsten (paragraaf 3.2), de toegerekende kosten en saldi (paragraaf 3.3), de niet-toegere-



Figuur 3.1 Ontwikkeling uitkomsten akkerbouwbedrijven groter dan 20 nge

kende kosten (paragraaf 3.4) en de bedrijfsresultaten (paragraaf 3.5). Daarbij wordt ook ingegaan op de verschillen tussen de belangrijkste akkerbouwgebieden. Hierna komt de inkomensvorming (paragraaf 3.6) en -besteding (paragraaf 3.7) aan de orde. Tot slot wordt aandacht besteed aan de financiering (paragraaf 3.8), de investeringen (paragraaf 3.9) en de balans en vermogenspositie (paragraaf 3.10).

3.2 Opbrengstenontwikkeling

De bedrijfsuitkomsten in het boekjaar 1993/94 kenmerkten zich door hogere prijzen en kg-opbrengsten voor consumptie-aardappelen en zaaiuien (tabel 3.2 en 3.1) en hogere kg-opbrengsten van pootaardappelen, fabrieksaardappelen en granen (tabel 3.1). Het voorjaar ving vroeg aan en het groeiseizoen verliep gunstig. Het natte najaar en een vroege invallende vorstperiode leidden echter tot kwaliteitsverlies van een gedeelte van de productie van vooral aardappelen en suikerbieten. De kg-opbrengsten lagen gemiddeld op het normale niveau. De granen, zaaiuien en consumptie-aardappelen lagen er boven; de suikerbieten en de poot- en fabrieksaardappelen lagen er onder.

Tabel 3.1 Ontwikkeling van de kg-opbrengsten a) per hectare van de belangrijkste akkerbouwgewassen op grotere akkerbouwbedrijven

Boekjaar	Winter- tarwe	Zomer- gerst	Cons.- aard.	Poot- aard.	Fabr.- aard.	Suiker- bieten	Zaai- uien
Ton/ha							
1981/82-1985/86	7,4	5,1	44,6	29,4	41,9	8,4	42,3
1986/87-1990/91	7,7	5,3	47,2	32,0	45,4	9,6	48,5
1990/91	7,9	5,4	45,4	33,4	44,0	11,2	51,4
1991/92	8,0	6,0	47,2	34,1	42,4	9,5	49,6
1992/93	8,5	5,8	49,1	32,1	42,8	10,7	55,0
1993/94	9,5	6,5	51,3	35,1	44,6	10,4	64,9
1994/95 (r)	8,8	5,4	49,9	34,5	45,0	9,2	43,6
Index (1981/82 t/m 1985/86=100)							
1981/82-1985/86	100	100	100	100	100	100	100
1986/87-1990/91	105	104	106	109	108	114	115
1990/91	108	106	102	114	105	133	122
1991/92	109	118	106	116	101	113	117
1992/93	115	115	110	109	102	127	130
1993/94	129	128	115	119	106	124	154
1994/95 (r)	119	106	112	117	113	110	103

a) Fabrieksaardappelen bij 400 gram onderwatergewicht, suikerbieten in polsuiker.

Tabel 3.2 Prijsontwikkeling a) van de belangrijkste akkerbouwgewassen op grotere akkerbouwbedrijven

Boekjaar	Winter- tarwe	Zomer- gerst	Cons.- aard.	Poot- aard.	Fabr.- aard.	Suiker- bieten	Zaai- uien
Prijzen (gld./100 kg)							
1981/82-1985/86	53,05	55,10	24,45	49,10	14,15	121,90	20,75
1986/87-1990/91	43,85	47,00	20,45	45,65	12,90	110,90	18,05
1990/91	39,50	44,20	23,60	50,35	12,55	106,45	20,85
1991/92	39,75	42,45	19,75	48,45	12,55	112,00	15,55
1992/93	40,10	46,65	11,65	33,55	11,50	104,50	11,00
1993/94	31,80	37,05	17,85	35,40	11,25	105,00	18,90
1994/95 (r)	32,00	36,60	33,00	52,40	11,30	116,80	39,95
Index (1981/82 t/m 1985/86=100)							
1981/82-1985/86	100	100	100	100	100	100	100
1986/87-1990/91	83	85	84	93	91	91	87
1990/91	74	80	96	103	89	87	101
1991/92	75	77	81	99	89	92	75
1992/93	76	85	48	68	81	86	53
1993/94	60	67	73	72	80	86	91
1994/95 (r)	60	66	135	107	80	96	193

a) Fabrieksaardappelen bij 400 gram onderwatergewicht, suikerbieten in gld./ton produkt bij 16% suiker, granen exclusief ha-toeslagen.

De opbrengstprijzen zijn over alle produkten gerekend met 7% gestegen. Deze stijging werd vooral veroorzaakt door de gunstige prijsontwikkeling van consumptie-aardappelen (+53%) en van uien (+72%). In de Europese Unie nam het aardappelareaal met 12% af en de aardappelproduktie met 5%. Mede door deze afname van de produktie kon de prijs opveren. Dat het areaal sterker afnam dan de produktie betekende dat de produktie per hectare in de EU verder steeg en op bijna 33 ton uitkwam; wederom een record. In Nederland werd in 1993/94 aanmerkelijk minder pootgoed afgekeurd dan het jaar ervoor. Het uitgepootte areaal veranderde nauwelijks. Doordat de export zich enigszins herstelde werd minder pootgoed aan de STOPA-regeling aangeboden. Dit leidde tot een geringe stijging van de prijs van pootaardappelen (+5,5%). De pootaardappelproduktie per hectare steeg meer dan die van de andere aardappelsoorten. Het onderwatergewicht van de fabrieksaardappelen daalde wederom. Dit had een drukkend effect op het uitbetalingsgewicht dat dan ook slechts met 4% toenam.

De verschillen in bouwplan tussen de klei-akkerbouwgebieden hadden tot gevolg dat de gemiddelde prijsstijging van de produkten uiteenliep van 4% in Noordelijk kleigebied tot circa 16% in het Zuidwestelijk kleigebied. In de Veenkoloniën deed zich een prijsdaling voor vanwege het geringe aandeel vrije-marktprodukten. Gemiddeld over alle akkerbouwbedrijven lagen de geldopbrengsten per hectare 10% hoger dan in het voorgaande jaar.

Dat er tussen de akkerbouwbedrijven een spreiding bestaat in gerealiseerde opbrengstprijzen wordt duidelijk in tabel 3.3. Bij de marktorderingsgewassen was de afwijking ten opzichte van het gemiddelde hooguit 10 à 15%. Bij de vrije-marktprodukten varieerde de afwijking van 35 tot 55%. De spreiding in geldopbrengsten per hectare was minder groot, omdat een hogere prijs vaak gepaard ging met lagere kg-opbrengsten. Dit heeft te maken met verschillen tussen rassen en verschillen in tijdstip van oogsten. Met prijzen uit het vierde kwintiel zou op het gemiddelde bedrijf, rekening houdend met een gemiddeld bouwplan en de gemiddeld gerealiseerde kg-opbrengsten, de arbeidsopbrengst per ondernemer 37.000 gulden hoger uit komen dan met prijzen uit het tweede kwintiel.

Tabel 3.3 Spreiding in prijzen a) van enkele akkerbouwprodukten, 1993/94

Gewas	Kwintielindeling naar hoogte van prijs				
	zeer laag	laag	mediane groep	hoog	zeer hoog
Wintertarwe	29,80	30,50	31,20	32,40	35,00
Zomertarwe	29,70	30,80	31,00	31,70	36,60
Zomergerst	33,30	35,90	36,40	37,50	40,60
Rogge	26,40	27,00	27,00	27,70	45,80
Haver	30,40	32,40	34,10	36,60	39,50
Engels raaigras	187,00	209,00	222,00	230,00	249,00
Roodzwenk	252,00	330,00	332,00	336,00	354,00
Pootaardappelen (klei)	24,90	30,30	34,30	38,40	46,80
Consumptie-aard. (klei)	11,50	14,80	17,90	20,20	27,40
Fabrieksaardappelen	10,10	11,00	11,30	11,60	12,20
Suikerbieten	95,00	103,00	109,00	115,00	125,00
Zaaiuien	9,70	13,90	17,10	21,30	32,30
Winterpeen	9,50	11,40	13,40	16,90	28,60

a) Fabrieksaardappelen bij 400 gram onderwatergewicht, suikerbieten in gld./ton produkt bij 16% suiker, granen exclusief ha-toeslagen.

3.3 Toegerekende kosten en saldi

De meest opvallende verandering in de toegerekende kosten (onder andere zaaizaad/pootgoed, meststoffen en gewasbescherming) voor het boekjaar 1993/94 betrof de daling van de prijs van stikstof (-8%) en de sterke vermindering in het verbruik van fosfaat- en kali-kunstmeststoffen (tabel 3.4). Ook de kosten van stalmest per hectare zijn gedaald, terwijl de tonnen mest nog toenamen.

Tabel 3.4 Ontwikkeling kosten en verbruik van meststoffen op grotere akkerbouwbedrijven

Boekjaar	Kosten meststoffen (gld./ha)	Verbruik kunstmest in kg zuiver per ha			Stalmest	
		stikstof	fosfaat	kali	ton per ha	gld. per ha
1981/82-1985/86	544	175	77	112	.	33
1986/87-1990/91	430	163	67	112	4,8	38
1990/91	360	146	50	96	6,9	39
1991/92	353	141	47	88	7,3	43
1992/93	308	136	44	94	7,0	37
1993/94	273	135	38	75	7,7	25

Tabel 3.5 Ontwikkeling kosten gewasbescherming per hectare op grotere akkerbouwbedrijven

Boekjaar	Per ha cultuurgrond			Mutaties in % per jaar	
	kosten (gld.)	kg werkzame stof		prijs	bedrag
		nematiciden	overig		
1981/82-1985/86	490	.	.	+ 3,7	+ 9,9
1986/87-1990/91	548	.	.	- 0,2	- 1,1
1990/91	560	13,3	10,7	- 2,0	+ 7,2
1991/92	576	11,0	10,3	+ 7,0	+ 3,0
1992/93	593	7,8	10,4	+ 5,0	+ 3,0
1993/94	599	6,8	10,0	+ 6,0	+ 1,0

De kosten van gewasbeschermingsmiddelen (tabel 3.5) zijn licht (1%) gestegen, veroorzaakt door een hogere prijs van de middelen. In de tabel is de prijsmutatie gebaseerd op een aantal middelen die in beide jaren in belangrijke mate voorkwamen. Van de nieuwe middelen is geen prijsmutatie te berekenen maar deze veroorzaken wel de forse reductie in kg werkzame stof. Er vond een volumemutatie plaats door verandering in gebruik van bestaande middelen en door gebruik van nieuwe middelen die vaak minder werkzame stof bevatten. In tabel 3.6 is voor de onderscheiden groepen akkerbouwbedrijven van jaar tot jaar het gebruik weergegeven opgesplitst naar (NEFYTO-)middelengroep. De afgelopen jaren daalde het gebruik in kg werkzame stof met circa 7% per ha. Vooral de verlaging van het nematicidengebruik in de aardappelen was groot. Deze verklaarde, vanwege het grote aandeel in het totaal, meer dan 70% van de totale afname. Ook het herbicidengebruik daalde. De fungiciden zijn na een stijging begin jaren negentig weer teruggevallen op het niveau van 1989/90.

Tabel 3.6 Verbruik (kg werkzame stof/ha) van gewasbeschermingsmiddelen per midden-groep op akkerbouwbedrijven per regio en in totaal

Boekjaar	Neder-land	Grotere bedrijven					Kleinere bedrijven
		totaal	Noord. klei-gebied	Centraal klei-gebied	Zuidwest. klei-gebied	Veen-kolo-niën	
Fungiciden							
1989/90	4,2	4,3	3,5	6,7	4,0	3,8	3,8
1990/91	4,9	4,9	3,9	5,8	3,9	6,3	3,3
1991/92	4,8	4,9	3,4	6,1	4,6	5,0	3,9
1992/93	4,5	4,6	3,0	5,8	4,8	4,3	3,5
1993/94	4,1	4,3	2,8	4,8	4,1	5,5	2,8
Herbiciden							
1989/90	3,6	3,6	3,3	4,3	4,3	2,4	3,0
1990/91	3,7	3,7	3,7	4,0	4,1	3,0	2,9
1991/92	3,4	3,5	3,6	3,2	4,2	2,7	2,9
1992/93	3,2	3,2	3,9	3,0	3,9	2,1	2,7
1993/94	2,7	2,7	2,7	2,8	3,1	2,1	2,6
Nematiciden							
1989/90	12,9	12,6	5,6	16,6	1,3	35,3	16,2
1990/91	13,5	13,3	6,1	8,5	3,8	41,7	18,1
1991/92	11,3	11,0	4,1	5,5	4,7	39,9	16,1
1992/93	8,8	8,8	1,4	4,4	1,2	33,2	10,0
1993/94	7,5	7,6	1,9	1,8	0,8	31,5	6,9
Totaal							
1989/90	22,1	21,9	13,9	29,2	11,1	42,5	24,2
1990/91	24,3	24,0	15,1	21,5	13,3	53,3	29,7
1991/92	21,5	21,3	12,2	17,3	15,3	49,6	23,9
1992/93	18,2	18,2	9,8	15,2	11,1	41,3	17,3
1993/94	16,4	16,7	9,1	12,4	9,7	41,8	13,4

Er werd minder keur- en plombeerloon en areaalheffing (- 60%) afgedragen ondanks de grotere productie van pootaardappelen en dankzij de gunstige export. Mede door de in de vorige paragraaf aangehaalde stijging van de geldopbrengsten verbeterden de saldi van zaaiuien, consumptie-aardappelen en pootaardappelen respectievelijk met 166, 124, en 44% (tabel 3.7).

Tabel 3.7 Ontwikkeling van de saldi (eigen mechanisatie, voor aftrek kosten van bewaren en afleveren door derden) van de belangrijkste gewassen op grotere akkerbouwbedrijven

Boekjaar	Winter- tarwe	Zomer- gerst	Cons.- aard.	Poot- aard.	Fabr.- aard.	Suiker- bieten	Zaai- uien
Saldi in gld./ha gewas							
1981/82-1985/86	3.277	2.560	7.805	9.954	3.299	5.189	6.525
1986/87-1990/91	2.728	2.127	6.997	9.693	3.294	5.635	6.534
1990/91	2.461	1.939	7.907	11.748	3.330	6.270	8.395
1991/92	2.543	2.161	6.326	11.155	3.022	5.461	5.316
1992/93	2.833	2.298	2.849	5.083	2.739	5.840	3.698
1993/94	2.537	2.033	6.383	7.321	2.662	5.942	9.839
Index (1981/82 t/m 1985/86=100)							
1981/82-1985/86	100	100	100	100	100	100	100
1986/87-1990/91	83	83	90	97	100	109	100
1990/91	75	76	101	118	101	121	129
1991/92	78	84	81	112	92	105	81
1992/93	86	90	37	51	83	113	57
1993/94	77	79	82	74	81	115	151

3.4 De niet-toegerekende kosten

De belangrijkste kostensoorten die niet direct aan de gewassen kunnen worden toegerekend zijn arbeid, werktuigen, grond en gebouwen. Met name de gedaalde rentevoet (-8%) deed de grond- en gebouwenkosten afnemen. Arbeid en werktuigen vormen samen met het loonwerk de bewerkingskosten, die de helft van alle kosten uitmaakten. De arbeid werd 2,5% duurder. De prijscomponent van de werktuigen steeg met bijna 3% vanwege het verhoogde BTW tarief op duurzame produktiemiddelen. De rentedaling en de daling van de brandstofprijzen waren niet toereikend om deze stijging te compenseren.

De ontwikkeling van de bewerkingskosten per sbe (tabel 3.8) is weergegeven op basis van een constante steekproef. De bedrijven gebruikten in 1993/94 per sbe net zoveel arbeid als in het jaar ervoor (12,1 uren/sbe). Er was dat jaar dus geen besparing op het arbeidsvolume. Het totale bewerkingsvolume per sbe was bijna 2% hoger, onder invloed van de ruim uitgevallen oogst. Door een prijsmutatie die circa 3,0% bedroeg, kwamen de bewerkingskosten per sbe 4,6% hoger uit dan het voorgaande jaar.

Tabel 3.8 Ontwikkeling arbeidsuren en bewerkingskosten in guldens per sbe op grotere akkerbouwbedrijven a)

Boekjaar	Arbeids- uren per sbe	Bewer- kings- kosten per sbe	Mutaties in % per jaar		
			prijs	volume	be- drag
1981/82-1985/86	14,4	675	+ 5,5	- 3,0	+ 2,2
1986/87-1990/91	13,4	769	+ 3,3	- 0,8	+ 2,5
1990/91	13,1	799	+ 5,1	- 3,0	+ 1,9
1991/92	12,7	814	+ 3,8	- 1,8	+ 1,9
1992/93	12,1	817	+ 2,5	- 2,1	+ 0,3
1993/94	12,1	854	+ 2,6	+ 1,9	+4,6

a) Constante groep bedrijven, bij sbe-niveau 1991.

3.5 Bedrijfsresultaten

Door hogere opbrengstprijzen voor een aantal belangrijke akkerbouwproducten verbeterde de ruilvoet gemiddeld met meer dan 6%. De bruto-productiviteit nam eveneens toe. Tezamen resulteerde dit op de grotere akkerbouwbedrijven in een verbetering van de opbrengsten/kosten-verhouding van bijna 10% (tabel 3.9). In de Veenkoloniën daalden de prijzen van de producten en was de produktiviteitsverbetering kleiner dan het landelijk gemiddelde. Hierdoor verslechterde de opbrengsten/kosten-verhouding met krap 2%.

De prijsstijgingen van de consumptie-aardappelen en zaaiuien en hogere kg-opbrengsten van pootaardappelen, fabrieksaardappelen en granen hadden het grootste effect op de arbeidsopbrengst in het Centraal en Zuidwestelijk kleigebied. Ook in het Noordelijk kleigebied was er sprake van een stijging van de arbeidsopbrengst door het grote aandeel pootaardappelen in het bouwplan. Op de meeste grotere akkerbouwbedrijven in de kleigebieden kwam in 1993/94 de arbeidsopbrengst per ondernemer in de plus. In de Veenkoloniën en op de kleinere bedrijven was sprake van een wisselend beeld. Veel bedrijven behaalden lagere kg-opbrengsten en/of lagere prijzen die zorgden voor een verslechtering van het resultaat.

In totaal scoorde ruim 86% van de grotere akkerbouwbedrijven een negatief bedrijfsresultaat. Dit is iets gunstiger dan het voorgaand jaar, toen op 93% van de bedrijven de kosten hoger waren dan de opbrengsten. In de kleigebieden lag het percentage in 1993/94 op bijna 81% en in de Veenkoloniën op 96%. Gemiddeld lag het netto-bedrijfsresultaat op de akkerbouwbedrijven 30.000 gulden hoger dan in het voorgaande jaar. De spreiding in ontwikkeling was groot. Op bijna twee derde van de akkerbouwbedrijven werd een hoger netto-bedrijfsresultaat behaald dan in 1992/93, de verbetering bedroeg daar gemiddeld bijna 60.000 gulden per bedrijf. Op 5% van de bedrijven veranderde het netto-bedrijfsresultaat nauwelijks en op de resterende 30% van de be-

Tabel 3.9 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit op grotere akkerbouwbedrijven (in % per jaar)

	Opbr.- prijzen p. eenh. produkt	Prijzen produk- tie- middelen	Bruto- produk- tiviteit	Prod.- kosten p. eenh. produkt	Opbr./ kosten- verhou- ding
Landelijk gemiddelde					
1980/81-1985/86	- 0,7	+ 4,4	+ 1,1	+ 3,2	- 3,8
1985/86-1990/91	+ 1,5	+ 2,2	+ 3,4	- 1,1	+ 2,6
1990/91	- 7,2	+ 3,8	+ 5,5	- 1,6	- 5,7
1991/92	- 4,2	+ 4,3	+ 0,4	+ 3,9	- 7,7
1992/93	-14,0	+ 1,8	+ 3,6	- 1,7	-12,5
1993/94	+ 7,0	+ 0,6	+ 3,1	- 2,4	+ 9,7
1994/95 (r)	+ 29,0	+ 2,0	- 7,0	+ 10,0	+ 17,0
Veenkoloniën					
1980/81-1985/86	+ 2,6	+ 4,0	+ 1,5	+ 2,5	+ 0,1
1985/86-1990/91	- 1,7	+ 1,7	+ 3,2	- 1,5	- 0,2
1990/91	- 3,0	+ 2,6	- 2,7	+ 5,5	- 8,0
1991/92	+ 0,3	+ 4,5	- 1,8	+ 6,5	- 5,8
1992/93	- 8,2	+ 1,5	+8,6	- 6,5	- 1,8
1993/94	- 2,7	+ 0,5	+ 1,6	- 1,0	- 1,7
1994/95 (r)	+ 8,0	+ 1,0	- 3,0	+ 5,0	+ 3,0

drijven vond een verslechtering van het resultaat plaats. Deze verslechtering beliep bijna 32.000 gulden per bedrijf. Ruim 35% van de ondernemers op alle akkerbouwbedrijven moest genoegen nemen met een negatieve arbeidsopbrengst per ondernemer.

Evenals in voorgaande jaren is de spreiding in de uitkomsten in de kleigebieden groter dan in de Veenkoloniën. In de kleigebieden behaalden de bedrijven in het onderste kwintiel een arbeidsopbrengst per ondernemer van -47.700 gulden tegenover het bovenste kwintiel 104.300 gulden. In de Veenkoloniën lagen deze uitkomsten op respectievelijk -58.000 gulden en 63.900 gulden. In alle gebieden is de spreiding kleiner geworden dan in de voorgaande jaren.

In 1994/95 zal naar verwachting de arbeidsopbrengst op de grotere akkerbouwbedrijven fors verbeteren en gemiddeld op circa 76.000 gulden uitkomen (tabel 3.10). Met name een fors herstel van de prijzen van enkele vrije marktprodukten ligt hieraan ten grondslag.

Tabel 3.10 Bedrijfsresultaten (pb) en inkomen op akkerbouwbedrijven per ondernemer (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Neder- land	Grotere bedrijven					Kleinere bedrijven
		totaal	Noord. klei- gebied	Centraal klei- gebied	Zuidwest. klei- gebied	Veen- kolo- niën	
Boekjaar 1993/94							
Aantal bedrijven	10.900	8.900	1.100	2.600	2.400	1.600	1.900
Ha	48,4	54,0	73,4	45,1	53,3	64,3	22,1
Sbe	230	262	341	279	231	255	83
Ondernemers	1,23	1,27	1,39	1,23	1,26	1,30	1,06
Opbrengst per 100 gulden kosten							
1981/82-1985/86	99	101	95	107	105	93	79
1986/87-1990/91	91	92	89	99	91	89	74
1990/91	94	96	95	108	92	88	70
1991/92	87	88	93	95	85	83	67
1992/93	76	78	78	79	75	84	59
1993/94	83	85	83	88	89	83	67
1994/95 (r)	95	99	99	108	106	86	75
Arbeidsopbrengst							
1981/82-1985/86	45,4	53,7	35,1	70,8	64,9	33,1	12,3
1986/87-1990/91	30,7	35,3	24,8	51,8	33,6	25,7	2,6
1990/91	44,8	50,1	49,9	89,1	38,8	26,3	0,4
1991/92	23,9	27,9	40,4	49,9	21,1	8,4	-6,0
1992/93	-7,3	-6,3	-12,2	-13,2	-6,4	13,0	-13,7
1993/94	16,2	20,5	8,3	27,0	36,6	8,5	-7,5
1994/95 (r)	65,0	76,0	65,0	105,0	91,0	20,0	4,0
Ondernemersinkomen							
1981/82-1985/86	59,7	69,3	58,4	87,6	78,4	45,8	21,4
1986/87-1990/91	47,0	52,3	50,4	68,0	48,6	43,9	12,9
1990/91	63,4	69,7	76,5	108,3	55,5	45,7	11,7
1991/92	43,7	48,8	66,0	71,6	42,2	30,5	4,7
1992/93	9,7	11,9	7,2	14,6	13,3	24,1	-5,7
1993/94	29,9	35,5	25,6	43,0	56,0	19,0	-1,2
1994/95 (r)	82,0	95,0	86,0	127,0	110,0	38,0	12,0
Gezinsinkomen uit het bedrijf							
1981/82-1985/86	70,1	80,8	69,8	102,8	87,4	56,8	27,2
1986/87-1990/91	55,9	61,2	59,9	78,4	54,0	54,5	22,6
1990/91	72,2	77,9	87,2	118,0	60,8	54,1	24,7
1991/92	52,1	57,1	79,6	80,7	48,9	39,6	14,2
1992/93	18,7	21,1	19,7	22,6	22,2	32,7	2,1
1993/94	38,4	43,8	36,7	50,5	62,1	29,3	7,8
1994/95 (r)	91,0	104,0	94,0	135,0	120,0	50,0	21,0

Naast inzet van de arbeid van de ondernemer is er het in het bedrijf geïnvesteerde eigen vermogen. Per saldo varieert op de grotere bedrijven deze niet-uitbetaalde vergoeding voor bedrijfsvermogen samen met de incidentele bedrijfsopbrengsten van ruim 10.000 gulden per ondernemer in de Veenkoloniën tot krap 20.000 gulden per ondernemer in het Zuidwestelijk kleigebied. In het Noordelijk kleigebied en in de Veenkoloniën heeft deze vergoeding zich gunstig ontwikkeld door lagere betaalde rentekosten. Het ondernemersinkomen bedroeg op de grotere akkerbouwbedrijven in 1993/94 35.500 gulden en het gezinsinkomen uit bedrijf bijna 44.000 gulden per ondernemer. Van alle ondernemers op de akkerbouwbedrijven behaalde ruim 17% een negatief gezinsinkomen uit bedrijf.

Op het gemiddelde akkerbouwbedrijf zal het gezinsinkomen uit het bedrijf, volgens raming, stijgen van 38.000 gulden in 1993/94 naar 91.000 gulden in 1994/95. Het gezinsinkomen uit het bedrijf wordt voor de bedrijven in het Centraal kleigebied in 1994/95 op 135.000 gulden per ondernemer geraamd. Het zal daarmee 85.000 gulden hoger uitkomen dan in 1993/94. Voor een nadere toelichting op de raming wordt verwezen naar het Landbouw-Economisch Bericht 1995 (Van Bruchem et al., 1995).

3.6 Inkomensvorming

Het totaal gezinsinkomen op de grotere akkerbouwbedrijven is in 1993/94 met 30.000 gulden toegenomen en komt uit op ruim 79.000 gulden per bedrijf (tabel 3.11). Dit inkomen komt voor bijna een derde gedeelte van buiten het bedrijf. Deze inkomsten lopen uiteen van 22.000 gulden in het Centraal kleigebied tot 28.000 gulden in de Veenkoloniën. Op de kleinere bedrijven bestond in 1993/94 het totaal gezinsinkomen voor 75% uit inkomsten van buiten het bedrijf. Deze inkomsten, totaal 30.000 gulden per bedrijf, bestond voor 10.300 gulden uit arbeid die buiten het bedrijf is aangewend, voor 11.400 gulden uit uitkeringen, voor 8.500 uit inkomsten van belegd vermogen en voor 200 gulden uit overige opbrengsten. Ten opzichte van het voorgaande jaar zijn vooral de inkomsten uit arbeid sterk toegenomen.

De spreiding in inkomen is groot. Het gezinsinkomen van de bedrijven in het onderste kwintiel bedroeg -5.000 gulden en die in het bovenste kwintiel 147.000 gulden. Op 7% van alle akkerbouwbedrijven werd in 1993/94 een negatief totaal gezinsinkomen behaald. In 1992/93 was dit nog op 23% van de bedrijven het geval. Voor 1994/95 wordt voor de grotere akkerbouwbedrijven een totaal gezinsinkomen van 155.000 gulden per bedrijf geraamd. Het gezinsinkomen komt daarmee ruim 75.000 gulden hoger te liggen dan in het voorgaande jaar.

Tabel 3.11 *Inkomensvorming en inkomensbesteding op akkerbouwbedrijven per bedrijf*
(x 1.000 gulden)

Boekjaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomsten buiten het bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belas- tingen	Besteed- baar inkomen	Gezins- beste- dingen	Bespa- ringen
Nederland							
1981/82-1985/86	73,7	15,7	89,4	22,8	66,6	50,2	16,3
1986/87-1990/91	60,5	18,5	79,1	11,1	68,0	54,2	13,8
1990/91	79,0	24,4	103,4	12,1	91,3	58,3	33,0
1991/92	60,1	29,0	89,1	25,6	63,5	62,2	1,3
1992/93	20,7	24,2	45,0	22,0	22,9	59,8	-36,9
1993/94	47,2	25,2	72,4	14,4	58,0	57,1	0,9
1994/95 (r)	113,0	24,0	137,0	13,0	124,0	59,0	65,0
Grotere bedrijven							
1981/82-1985/86	86,4	15,5	101,9	26,0	75,9	54,5	21,3
1986/87-1990/91	68,2	17,7	85,9	11,8	74,1	57,1	16,9
1990/91	87,4	25,1	112,5	13,0	99,5	61,1	38,4
1991/92	68,9	30,0	98,9	28,8	70,1	67,0	3,1
1992/93	24,6	24,4	49,1	25,2	23,9	64,4	-40,5
1993/94	55,3	24,2	79,4	15,8	63,7	61,6	2,1
1994/95 (r)	132,0	23,0	155,0	14,0	141,0	63,0	78,0
Kleinere bedrijven							
1981/82-1985/86	26,4	17,0	43,4	10,4	33,0	34,5	-1,5
1986/87-1990/91	22,6	22,3	44,8	6,9	38,0	39,2	-1,2
1990/91	25,7	19,8	45,5	6,5	39,0	40,5	-1,5
1991/92	14,1	23,8	37,9	9,1	28,8	37,2	-8,4
1992/93	0,9	23,3	24,3	6,0	18,2	36,7	-18,4
1993/94	8,8	30,4	39,2	8,0	31,2	35,8	-4,6
1994/95 (r)	23,0	26,0	49,0	6,0	43,0	37,0	6,0

3.7 Inkomensbesteding

Ondanks de zich herstellende inkomens namen de persoonlijke belastingen in 1993/94, mede door het lage inkomen in 1992/93, fors af (tabel 3.11). Het besteedbaar inkomen kreeg hierdoor een dusdanig niveau dat er op de grotere akkerbouwbedrijven na aftrek van de gezinsbestedingen positieve besparingen resteerden van enkele duizenden guldens per bedrijf. De gezinsbestedingen staan al enkele jaren onder druk door de slechte resultaten begin jaren negentig. In twee jaar tijd zijn deze bestedingen met 5.000 gulden (-8%) gedaald. De besparingen zijn in 1992/93 sterk negatief geweest. Over een langere termijn gezien wordt er gemiddeld toch nog bespaard. In 1993/94 werd door slechts 30% van de grotere bedrijven positieve besparingen gerealiseerd. Voor 1994/95 worden zeer hoge besparingen geraamd. Op de kleinere bedrij-

ven werd in 1993/94 ruim 4.000 gulden ontspaard. Ook hier behaalde 30% van de bedrijven positieve besparingen.

3.8 Financiering

Het totale bedrag aan financieringsmiddelen op de grotere akkerbouwbedrijven is na een dieptepunt in 1992/93 weer terug op een normaler niveau van ruim 100.000 gulden in 1993/94 (tabel 3.12). De middelen bestonden voor een kwart uit vreemde middelen. Dat bedrag is daarmee, na twee jaren waarin veel vreemd vermogen werd aangetrokken, weer terug op het niveau zoals dat gemiddeld in de tachtiger jaren werd gerealiseerd. In 1991/92 werd veel geld van derden aangetrokken omdat er veel werd geïnvesteerd, in 1992/93 omdat er weinig eigen middelen beschikbaar kwamen door de slechte bedrijfsresultaten. Het totaal aan eigen middelen is in 1993/94 met 50.000 gulden gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar. Vooral het herstel van de besparingen speelde hierin een belangrijke rol, maar ook de afschrijvingen, erfenissen, schenkingen en overige mutaties in het eigen vermogen zorgden voor meer eigen middelen dan in het voorgaande jaar.

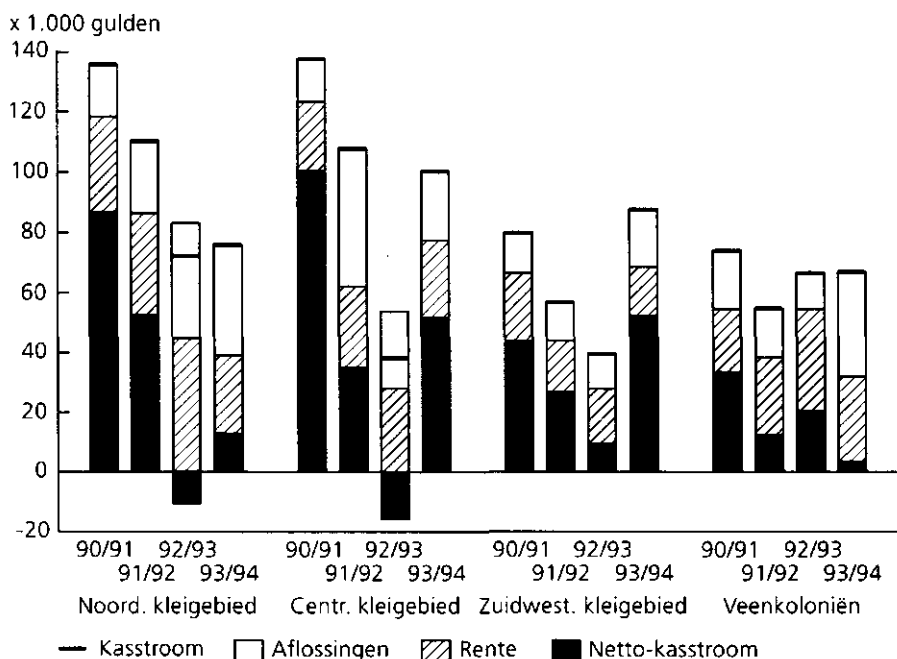
Tabel 3.12 Herkomst en besteding van financieringsmiddelen op grotere akkerbouwbedrijven (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Totaal eigen middelen	Totaal vreemde middelen	Totaal financ. middelen	Aflossing leningen	Investeringen in bedrijf	Overige bestedingen	Toename liquiditeiten
1981/82-1985/86	62,6	26,4	89,0	20,3	47,3	7,4	14,1
1986/87-1990/91	69,1	26,7	95,8	16,9	60,5	6,1	12,3
1990/91	94,4	21,9	116,3	17,3	70,5	4,4	24,1
1991/92	70,0	51,5	121,5	29,5	92,9	8,0	-8,9
1992/93	22,0	43,7	65,7	26,0	62,0	-1,9	-20,4
1993/94	75,7	24,8	100,5	29,3	36,1	-8,3	43,4

Netto-kasstroom in Centraal kleigebied het hoogst

Gedurende de eerste 4 boekjaren in de jaren negentig hebben de akkerbouwbedrijven in het Noordelijk en Centraal kleigebied gemiddeld de hoogste kasstroom behaald, rond de 100.000 gulden per bedrijf per jaar (zie figuur 3.2). De financieringslasten in het Centraal kleigebied lagen echter op een lager niveau dan in het Noordelijk kleigebied, zodat in het Centraal kleigebied per saldo gemiddeld de hoogste netto-kasstroom per bedrijf resulteerde. Een structureel positieve netto-kasstroom geeft de capaciteit van het bedrijf weer om financieringslasten over nieuw aan te trekken vermogen te dragen. Ondanks

een lagere kasstroom werd als gevolg van lage financieringslasten in het Zuidwestelijk kleigebied een vergelijkbare netto-kasstroom behaald als in het Noordelijk kleigebied. De bedrijven in de Veenkoloniën bleven in deze periode hierbij ruimschoots achter.



Figuur 3.2 De kasstroom, financieringslasten en netto-kasstroom op de akkerbouwbedrijven (x 1.000 gulden)

Financieringsruimte op akkerbouwbedrijven tot het jaar 2000

Met behulp van het rekenmodel voor financiële analyse en continuïteitsvoorspelling (Mulder en Venema, 1993) is de financiële draagkracht van akkerbouwbedrijven in de periode 1994 t/m 2000 in kaart gebracht. Hierbij spelen de financieringsruimte en de investeringsclaims een centrale rol.

De door het model berekende financieringsruimte van bedrijven wordt vooral bepaald door de toekomstige netto-kasstroom. Tevens zijn de te bieden zekerheden en de ontwikkeling van de solvabiliteit in de analyse betrokken. Uitgaande van genormaliseerde bedrijfsopbrengsten en -kosten (Jager, 1995) en rekening houdend met de ontwikkelingen in ruilvoet en produktiviteit tot het jaar 2000, loopt de te verwachten netto-kasstroom op de grotere akkerbouwbedrijven uiteen van gemiddeld 28.000 gulden in de Veenkoloniën tot 77.000 gulden in het Centraal kleigebied (tabel 3.13).

Tabel 3.13 De modelmatig berekende financieringsruimte op akkerbouwbedrijven, (in gulden per bedrijf)

	Grotere bedrijven				Kleinere bedrijven
	Noord. kleigeb.	Centraal kleigeb.	Zuidw. kleigeb.	Veenkolo- niën	
Kenmerken in 1993/94:					
- aantal bedrijven	730	2.510	2.200	1.420	1.200
- solvabiliteit	76	70	84	69	83
Genormaliseerde jaarcijfers:					
- opbr. per 100 gulden kosten	84	91	86	84	66
- besparingen	9.000	22.000	23.000	-2.000	-1.000
- netto-kasstroom	64.000	77.000	54.000	28.000	13.000
Financieringsruimte t/m 2000:					
Extra vreemd vermogen	480.000	440.000	400.000	300.000	100.000
Vrije liquiditeiten	140.000	210.000	190.000	30.000	90.000
Financieringsruimte	620.000	650.000	590.000	330.000	190.000
Vervangingsinvest. a)	370.000	200.000	290.000	200.000	150.000
Resterende ruimte	250.000	450.000	300.000	130.000	40.000
Resterende ruimte per sbe	780	1.690	1.350	520	500

a) Verdisconteerd naar het jaar 1993/94.

Behalve de mogelijkheid om nieuwe leningen op te nemen, beschikten de bedrijven over vrije liquiditeiten aan het eind van het boekjaar 1993/94. Dit zijn de liquiditeiten waar geen kortlopende verplichtingen tegenover staan. De teleurstellende resultaten in de beginjaren negentig hebben op veel akkerbouwbedrijven de liquiditeitspositie fors aangetast. In totaal beschikte eind april 1994 40% van alle akkerbouwbedrijven niet over vrije liquiditeiten. Daarentegen steeg op 30% van de bedrijven dit bedrag boven de ton uit. De akkerbouwbedrijven in het Centraal kleigebied scoorden het hoogst.

Om de moderniteit van het bedrijf (zie Mulder en Venema, 1993) op peil te brengen moeten vervangingsinvesteringen worden verricht. In het Centraal kleigebied is de moderniteit het hoogst, waardoor de vervangingsinvesteringclaim relatief laag is. In het kapitaalintensieve Noordelijk kleigebied (gemiddelde balanswaarde van 1,93 miljoen per bedrijf) moet absoluut gezien de grootste ruimte gereserveerd worden voor vervanging. De zogenaamde "resterende ruimte", de ruimte die resteert na financiering van de vervangingsinvesteringen, kan worden aangewend voor bedrijfsvergroting, milieubeleid en een eventueel plaatsvindende bedrijfsovername gedurende de schattingsperiode. In het Centraal kleigebied bedraagt de "resterende ruimte" gemiddeld 450.000 gulden per bedrijf. De overige twee kleigebieden en de Veenkoloniën blijven daarbij achter. Per grootte-eenheid (sbe), komen de bedrijven in het Zuidwestelijk kleigebied er beter vanaf. Uiteraard is de uiteindelijke aanwending van

de "resterende ruimte" van verschillende factoren afhankelijk, zoals de houding van de ondernemer ten aanzien van de mate van financiering met vreemde middelen, het reserveren voor een soepele financiering van de bedrijfsovername en het opbouwen van een oudedagsvoorziening.

De spreiding tussen de bedrijven in de hoogte van vervangingsinvesteringen, financieringsruimte en "resterende ruimte" is groot. Ongeveer één op de vijf bedrijven heeft minder dan 25.000 gulden nodig voor het op peil brengen van de moderniteit, terwijl een zelfde deel van de bedrijven hiervoor investeringen van meer dan 5 ton moet verrichten. Ongeveer de helft van de akkerbouwbedrijven heeft een "resterende ruimte" van minder dan 25.000 gulden. Daarentegen zit één op de drie bedrijven boven de kwart miljoen gulden.

Door de berekende financieringsruimte en investeringsclaims tegenover elkaar te zetten kunnen bedrijven worden ingedeeld naar financiële draagkracht. Ongeveer 60% van alle akkerbouwbedrijven, die twee derde van het aantal sbe in de akkerbouw vertegenwoordigen, beschikt over een goede financiële draagkracht (tabel 3.14). Deze bedrijven ondervinden geen problemen bij het volledig financieren van de vervangingsinvesteringen. Een kwart van alle bedrijven kan de moderniteit niet volledig op het normatief gestelde peil brengen, maar heeft voldoende betalingscapaciteit de kortlopende verplichtingen, zoals bestaande financieringslasten, persoonlijke belastingen en gezinsbestedingen, na te komen. De overige 15% kan ook hier niet aan voldoen en wordt als slecht getypeerd. Hieronder bevinden zich relatief veel bedrijven met een omvang tussen de 20 en 40 nge. Hetzelfde geldt voor de grootteklasse vanaf 110 nge, waarbij het met name zwaar gefinancierde bedrijven betreft in het Noordelijk kleigebied en de Veenkoloniën. Slecht wil niet zeggen dat het bedrijf ophoudt te bestaan: mogelijkheden ter verhoging van de financieringsruimte kunnen bijvoorbeeld zijn: verhoging inkomen buiten bedrijf, verlaging gezinsbestedingen. De bedrijven tussen de 70 en 110 nge staan er gemiddeld het beste voor: 70% scoort goed.

Tabel 3.14 Indeling akkerbouwbedrijven (in % van totaal) naar modelmatig berekende financiële draagkracht in de periode 1994-2000

	Grotere bedrijven				Kleinere bedrijven	Totaal bedrijven
	Noord kleigeb.	Centr. kleigeb.	Zuidw. kleigeb.	Veenkoloniën		
Goed	55	70	65	55	55	60
Matig	30	20	25	25	25	25
Slecht	15	10	10	20	20	15
Totaal	100	100	100	100	100	100

Dat relatief veel kleinere bedrijven toch nog goed scoren, wordt veroorzaakt door het verdiende inkomen van buiten het bedrijf (zie tabel 3.11). Zouden bijvoorbeeld de neveninkomsten uit arbeid wegvallen (in 1993/94 gemid-

deld 10.000 gulden per bedrijf) dan behoudt slechts één op de drie kleinere bedrijven financieel gezien een goed perspectief. Op de grotere bedrijven zijn het met name de bedrijven in de Veenkoloniën die bij de neveninkomsten uit arbeid (gemiddeld 16.500 gulden per bedrijf) gebaat zijn. Zonder deze neveninkomsten verliest 10% van deze bedrijven haar goede draagkracht.

Opvallend is de constatering dat de jongere ondernemers (beneden de 40 jaar) qua financiële draagkracht beter dan gemiddeld scoren. Bijna drie van de vier bedrijven komt als goed uit de bus. De ondernemers tussen de 40 en 50 jaar blijven hier met een 50%-goedscore bij achter.

Een aanzienlijk deel van de ondernemers ouder dan 50 jaar met een opvolger heeft in de periode 1994-2000 met een bedrijfsovername te maken, wat een forse financieringsclaim met zich meebrengt. De ouders nemen op dat moment een aanzienlijk bedrag mee uit het bedrijf, wat door de opvolger grotendeels gefinancierd moet worden met vreemde middelen. Vaak zijn er gedurende de jaren vóór de overname twee gezinshuishoudens aanwezig (hoger bestedingsniveau), waardoor er per saldo minder gespaard kan worden. Dit heeft zijn invloed op de berekende financieringsruimte. Ondanks matige resultaten en inkomens zorgen beperkte bestedingen en een hoge solvabiliteit voor een gemiddeld positieve netto-kasstroom op de bedrijven met een ondernemer boven de 50 jaar zonder opvolger.

Indien de bedrijfsopbrengsten gedurende de schattingsperiode jaarlijks 5% lager uitvallen dan begroot (per bedrijf gemiddeld 16.000 gulden), daalt het aantal bedrijven dat beschikt over een goede financiële draagkracht met 10 procentpunten. Hieronder bevinden zich relatief weinig bedrijven die groter zijn dan 110 nge. De draagkracht verandert het meest in negatieve zin op de grotere bedrijven in de Veenkoloniën. Ruim een derde deel van deze bedrijven behoudt in deze variant een goede draagkracht.

3.9 Investerings

De ton die de grotere akkerbouwbedrijven in 1993/94 gemiddeld te besteden hadden, werd voor 30% gebruikt om bestaande leningen af te lossen. Een iets groter deel ging op aan nieuwe investeringen en het grootste deel, ruim 43.000 gulden werd gebruikt om de liquiditeitspositie op te vijzelen. In 1992/93 waren de liquiditeiten nog met 20.000 gulden teruggelopen. De investeringen lagen in 1993/94 op een niveau dat sinds 1981/82 niet meer zo laag is geweest. In 1991/92 werd nog veel geïnvesteerd in grond en trekkers maar ook in nieuwe gebouwen (voornamelijk voor kippen en varkens) met bijbehorende installaties. In 1992/93 liepen de investeringen in grond en werktuigen fors terug en werd in mindere mate geïnvesteerd in nieuwe gebouwen. Deze daling zette zich in 1993/94 door. Met name in werktuigen (onder andere trekkers, regeninstallaties, ploegen, eggen, kunstmeststrooiers, aardappelpootmachines, veld- en rijensputten, aardappelrooiers) en nieuwe stallen werd minder geïnvesteerd. Er werd wel ruim 3.000 gulden meer in grond geïnvesteerd dan in 1992/93.

3.10 Balans en vermogenspositie

Op de balans staat de actuele waarde van de op de bedrijven aanwezige produktiemiddelen en overige bezittingen, alsmede de manier waarop deze bezittingen zijn gefinancierd (tabel 3.15). De balanswaarde van grond en gebouwen nam in 1993/94 met bijna 6% af. Door de zich herstellende bedrijfsuitkomsten nam de omvang van de vlottende activa licht toe. Het balanstotaal daalde met 46.000 gulden. Doordat het vreemde vermogen daarbij sterker af nam dan het eigen vermogen steeg de solvabiliteit op de grotere bedrijven met twee procentpunten tot 76%.

Op de ontwikkeling van het eigen vermogen van de akkerbouwbedrijven zijn verschillende factoren van invloed. Enerzijds spelen vermogenswinsten of -verliezen vanwege veranderingen in het prijsniveau van de aanwezige produktiemiddelen (herwaardering) een rol en anderzijds de vermogensvorming via besparingen, eigen-vermogensmutaties, schenkingen en erfenissen. Daarnaast komen ook effecten van steekproef- en typeringsveranderingen voor.

Tabel 3.16 geeft de bijdrage van de groepen factoren aan de vermogensvorming op de grotere bedrijven weer. In 1992/93 bepaalden de ontsparringen voor een groot deel de afname van het eigen vermogen. De afname van het eigen vermogen in 1993/94 werd vooral veroorzaakt door verschillen in de steekproefsfeer. Deze zorgde voor een afname van het eigen vermogen met ruim 55.000 gulden. In het boekjaar kon vooral door ontvangen erfenissen en schenkingen meer dan 20.000 gulden aan het eigen vermogen worden toegevoegd. De herwaardering van de duurzame produktiemiddelen zorgde ook voor een toevoeging aan het vermogen, ter grootte van bijna 25.000 gulden. Vooral de herwaardering van de werktuigen en installaties droeg daartoe bij. Per saldo nam het eigen vermogen toch licht af.

Tabel 3.15 Gemiddelde balans van grotere akkerbouwbedrijven (x 1.000 gulden)

Per 30 april	Vaste activa			Vlottende activa	Balans-totaal	Eigen ver-mogen	Solvabili-teit (%)
	grond en geb.	ov. mate-rieel	immat. en fin.				
1982 - 1986	652	248	19	240	1.159	943	81
1987 - 1991	848	320	31	229	1.429	1.100	77
1991	876	341	29	272	1.517	1.180	78
1992	936	386	47	294	1.663	1.303	78
1993	926	405	54	254	1.639	1.221	74
1994	873	399	55	266	1.593	1.212	76

Tabel 3.16 Mutatie in het eigen vermogen op grotere akkerbouwbedrijven (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Bespa- ringen	Erfe- nissen en schen- kingen	Ov. ver- mogens- mutaties	Mutatie eigen vermo- gen in het boekjaar	Her- waar- dering	Diver- sen a)
1981/82-1985/86	21,3	7,6	6,3	35,2	24,6	-32,9
1986/87-1990/91	16,9	7,9	4,0	28,9	18,1	-3,7
1990/91	38,4	10,7	3,8	53,0	15,6	5,3
1991/92	3,1	8,0	10,5	21,6	30,5	70,0
1992/93	-40,5	7,2	3,9	-29,4	-4,0	-48,0
1993/94	2,1	12,9	6,8	21,8	24,6	-55,4

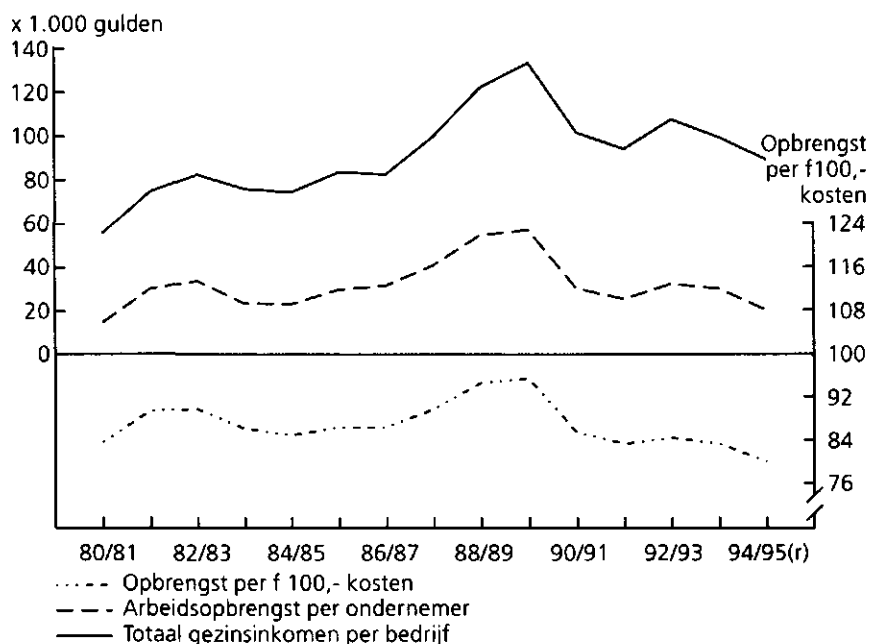
a) Balans-, steekproef- en typeringsverschillen.

4. MELKVEEBEDRIJVEN

4.1 Inleiding

De bedrijfsresultaten in de melkveehouderij zijn in 1993/94 iets verslechterd ten opzichte van 1992/93. De opbrengst per 100 gulden kosten is daarmee terug op het niveau van 1991/92, dat qua rentabiliteit een dieptepunt vormde (figuur 4.1). Het gezinsinkomen uit het bedrijf daalde met 6.000 gulden naar 58.000 gulden per ondernemer. Voor 1994/95 wordt een verdere afname van de rentabiliteit voorzien met 3 procentpunten. Het inkomen uit het bedrijf zal voor het gemiddelde melkveebedrijf terugvallen tot een niveau onder de 50.000 gulden per ondernemer.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de bedrijfseconomische gang van zaken op de melkveebedrijven. Dit bedrijfstype is gedefinieerd als samenvoeging van de NEG-types 411 (sterk gespecialiseerde melkveebedrijven) en 412 en 437 (minder sterk gespecialiseerde melkveebedrijven). Deze definitie wijkt hiermee af van de in de BUL en de FIP (Van Dijk et al., 1995a en 1995b) gebruikte typering, waar wél onderscheid wordt gemaakt naar specialisatie-



Figuur 4.1 Ontwikkeling uitkomsten melkveebedrijven groter dan 20 nge

graad. De bespreking vindt, tenzij anders is aangegeven, plaats op basis van gegevens van de grotere bedrijven (groter dan 40 nge).

Allereerst wordt ingegaan op de rentabiliteit van de produktie, waarin achtereenvolgens de opbrengsten (paragraaf 4.2), de kosten (paragraaf 4.3) en de bedrijfsresultaten (paragraaf 4.4) de revue passeren. In paragraaf 4.3 wordt bovendien extra aandacht besteed aan de mineralenbalans en aan de kostprijs van melk. Na de bedrijfsresultaten komen de inkomensvorming (paragraaf 4.5) en de inkomensbesteding (paragraaf 4.6) aan de orde. Tot slot wordt aandacht besteed aan de financiering (paragraaf 4.7), de investeringen (paragraaf 4.8) en de balans en vermogenspositie (paragraaf 4.9) van de melkveebedrijven.

4.2 Opbrengstenontwikkeling

Het gemiddelde grotere melkveebedrijf was in 1993/94 31,9 ha groot en had een referentiequotum van 351.500 kg melk. Daarnaast werd gemiddeld nog 16.500 kg melk geleased. Er was ten opzichte van het voorgaande jaar een kleine aanpassing van het melkquotum (- 0,8%) om de omschakeling naar 365 dagen per quotumjaar te voltooien. Tot boekjaar 1991/92 duurde een quotumjaar 26 periodes van 14 dagen (364 dagen), in 1992/93 werd het eenmalig verlengd naar 368 dagen en in 1993/94 teruggebracht naar 365 dagen: van 1 april 1993 tot en met 31 maart 1994. De inkrimping van het quotum had dus geen

Tabel 4.1 Ontwikkeling van krachtvoerconsumptie, stikstofconsumptie (uit kunstmest), veebezetting en melkproduktie op grotere melkveebedrijven

Boekjaar	Kg kracht- voer per melkkoe	Kg stik- stof per ha grasland	Kg melk per melkkoe	Koeien per ha voeder- gewas	Kg melk per ha voeder- gewas
1981/82-1985/86	2.200	350	5.590	2,37	13.265
1986/87-1990/91	2.230	355	6.450	1,93	12.405
1990/91	2.140	320	6.685	1,83	12.215
1991/92	2.180	305	6.680	1,79	11.960
1992/93	2.235	300	6.845	1,74	11.920
1993/94	2.250	320	6.910	1,73	11.955
1994/95 (r)	2.330	300	6.930	1,74	12.080
Procentuele verandering per jaar					
1980/81-1985/86	+ 1,1	+ 1,1	+ 1,4	- 1,0	+ 0,5
1985/86-1990/91	- 1,1	- 2,6	+ 2,9	- 3,9	- 1,2
1990/91	- 0,7	- 8,6	+ 0,5	- 0,5	0,0
1991/92	+ 1,9	- 4,7	- 0,1	- 2,2	- 2,1
1992/93	+ 2,5	- 1,6	+ 2,5	- 2,8	- 0,3
1993/94	+ 0,7	+ 6,7	+ 0,9	- 0,6	+ 0,3
1994/95 (r)	+ 3,5	- 6,2	+ 0,4	+ 0,6	+ 1,0

directe invloed op de melkproductie of quotumoverschrijding; er mocht in 1993/94 zelfs iets meer geproduceerd worden dan in het voorgaande jaar, door 0,6% landelijke verevening. De verevening was het gevolg van een uitbreiding van het nationale quotum in verband met toekenning van quota van SLOM-boeren.

Per hectare voedergewas werd 11.955 kg melk geproduceerd, waarvan 96% aan de fabriek werd afgeleverd; de resterende 4% werd op het eigen bedrijf verwerkt, vervoerd of geconsumeerd. De melkproductie per koe (6.910 kg) was 1% hoger dan in het voorafgaande boekjaar, de melkveebezetting liep daardoor met bijna 1% terug en kwam uit op 1,73 melkkoeien per hectare voedergewas (tabel 4.1).

Tabel 4.2 Prijsontwikkeling van melk, krachtvoer en vee op grotere melkveebedrijven

Boekjaar	Melk, bij:		Kracht- voer	Verhou- ding melk/ kracht- voer	Melk- koeien	Nuchte- re kal- veren
	werke- lijke gehalten	4,30% vet en 3,35% eiwit				
Gld. per 100 kg, resp. per stuk						
1981/82-1985/86	74,40	75,70	52,40	144	1.770	390
1986/87-1990/91	79,05	77,40	40,90	189	1.670	480
1990/91	75,85	73,10	37,45	195	1.520	370
1991/92	77,85	75,05	39,65	189	1.470	390
1992/93	79,00	76,20	38,40	198	1.650	420
1993/94	77,85	74,90	36,90	203	1.710	470
1994/95 (r)	76,20	73,50	37,30	197	1.660	420
Index (1981/82 t/m 1985/86=100)						
1981/82-1985/86	100	100	100	100	100	100
1986/87-1990/91	106	102	78	131	94	123
1990/91	102	97	71	135	86	95
1991/92	105	99	76	131	83	100
1992/93	106	101	73	137	93	108
1993/94	105	99	70	141	97	121
1994/95 (r)	102	97	71	137	94	108

De medeverantwoordelijkheidshoefting op melk (1,5% van de richtprijs, ofwel f 1,07 per 100 kg melk) werd per 1 april 1993 afgeschaft. Toch daalde de ontvangen melkprijs met ruim f 1,- per 100 kg ten opzichte van 1992/93. De gemiddelde prijs kwam, na aftrek van f 0,12 superhefting, uit op f 77,85 per 100 kg melk, tegenover f 79,00 in 1992/93 (tabel 4.2). De opbrengsten uit melkproductie namen met 25 gulden per koe af naar 5.380 gulden. De prijzen van het verkochte vee lagen iets hoger dan in het voorgaande jaar, waardoor de omzet en aanwas met 50 gulden toenam tot 1.045 gulden per koe. Ook de

overige opbrengsten namen iets toe. De totale opbrengsten per koe kwamen uit op 6.560 gulden, wat 30 gulden hoger is dan in 1992/93. Per hectare cultuurgrond namen de opbrengsten met 1,6% toe. De hoeveelheidscomponent van de opbrengsten steeg, terwijl de opbrengstprijzen gemiddeld daalden.

4.3 Kostenontwikkeling

Toegerekende kosten en saldi

De voederwinning in 1993/94 vond onder redelijk goede omstandigheden plaats. De (berekende) kVEM-productie van het eigen voederoppervlak kwam iets hoger uit dan in het voorgaande boekjaar. Het maaipercantage voor voederwinning nam op de grotere melkveebedrijven met 10% toe naar ruim 200. Hiervoor was wel een hogere stikstofgift nodig. Deze nam met 20 kg per hectare grasland toe tot 320 kg. Er werd vooral meer kalkammonsalpeter gestrooid. De gemiddelde prijs van de meststoffen daalde met ruim 8%. De totale meststoffenkosten per hectare kwamen daardoor toch onder die van het voorgaande jaar te liggen. De bijkomende voerkosten namen, vooral door lagere prijzen, met 60 gulden af tot 1.117 gulden per koe. De prijs van krachtvoer nam bijna 4% af, die van ruwvoer zelfs met bijna 13%. Vooral de prijs van snijmais daalde sterk, mede door de Mac Sharry-premie die de snijmais-telers konden aanvragen. Ook de betaalde prijzen voor perspulp en natte bostel, samen met snijmais goed voor 60% van de ruwvoeraankopen, kwamen lager uit dan in 1992/93. De voerkosten bestonden voor 75% uit krachtvoer, voor 18% uit aangekocht ruwvoer, voor 2% uit aangekochte melkprodukten en voor de resterende 5% uit melk van het eigen bedrijf.

Tabel 4.3 Saldoberekening (in gulden per melkkoe) van grotere melkveebedrijven

	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94
Opbrengsten					
melk	5.489	5.069	5.202	5.405	5.379
overig	1.297	1.060	1.080	1.128	1.182
totaal (A)	6.785	6.130	6.282	6.533	6.561
Toegerekende kosten					
voer	1.221	1.135	1.254	1.180	1.117
overig	606	593	605	598	612
totaal (B)	1.826	1.729	1.859	1.778	1.729
Saldo (A-B)	4.959	4.401	4.423	4.755	4.832
Idem per 100 kg melk	74,55	65,84	66,20	69,49	69,94

De kosten voor diergezondheid namen per koe wederom iets toe. Ook de kosten voor verzekering en veeverbetering waren hoger dan in het voorgaande jaar. Al met al was er op de grotere bedrijven toch een verbetering van het saldo opbrengsten minus toegerekende kosten met 77 gulden tot 4.832 gulden per koe. Het saldo is daarmee 400 gulden hoger dan in 1990/91 en 1991/92 en nog maar 130 gulden (2,5%) per koe lager dan in 1989/90, het topjaar in de melkveehouderij (tabel 4.3). De gunstige ontwikkeling van het saldo per koe wordt mede veroorzaakt door de stijgende melkproductie per koe. Ook de voerkosten zijn gedaald.

Per 100 kg melk zijn de totale opbrengsten sinds 1989/90 met f 7,- gedaald tot f 95,-. De toegerekende kosten zijn ruim f 2,40 gedaald tot ruim f 25,-. Het saldo kwam daarmee uit op krap f 70,- per 100 kg melk.

Niet-toegerekende kosten

De niet-toegerekende kosten beslaan ongeveer 80% van de totale kosten. Ze zijn ruwweg in drie groepen in te delen: de bewerkingskosten, de grond- en gebouwenkosten en de algemene kosten. De bewerkingskosten bestonden in 1993/94 voor twee derde uit arbeidskosten, voor een kwart uit werktuigkosten en de overige 7% uit werk door derden. Tezamen kwamen deze uit op 6.500 gulden per hectare, ofwel 45% van de totale kosten. Ten opzichte van 1992/93 zijn de bewerkingskosten met 250 gulden per hectare toegenomen. Grotendeels wordt dit veroorzaakt door hogere prijzen, maar ook het volume is toegenomen. Dit is een gevolg van verschuivingen van steekproefbedrijven tussen de grootteklassen. Bij een constante groep bedrijven is de volumecomponent per hectare 1% kleiner geworden. De volumecomponent van de bewerkingskosten per sbe liep bij een constante steekproef met ruim 2% terug (tabel 4.4). De besparing vindt daarbij vooral plaats op het aantal arbeidsuren. De hoeveelheid werktuigkosten neemt iets toe, vooral door meer onderhoud.

Tabel 4.4 *Ontwikkeling arbeidsuren en bewerkingskosten in gulden per sbe op grotere melkveebedrijven a)*

Boekjaar	Arbeids- uren per sbe	Bewer- kings- kosten per sbe	Mutaties in % per jaar		
			prijs	volume	bedrag
1981/82-1985/86	18,5	629	+ 6,2	- 2,5	+ 3,6
1986/87-1990/91	16,1	686	+ 3,1	- 1,6	+ 1,5
1990/91	15,3	712	+ 5,1	- 3,1	+ 1,9
1991/92	15,4	747	+ 4,3	+ 0,6	+ 4,9
1992/93	15,1	759	+ 3,2	- 1,6	+ 1,6
1993/94	14,6	761	+ 2,6	- 2,3	+ 0,3

a) Constante groep bedrijven, bij sbe-niveau 1991.

De kosten voor grond en gebouwen zijn licht gestegen, vooral door een stijging van het doorbelasten van waterschapslasten in de pachtnormen. De kosten voor gebouwen in eigendom zijn gedaald door de lage rentestand (5,5%) gedurende het boekjaar.

Bij de overige algemene kosten is de berekende rente voor het vee en de gewassen afgenomen door de lage rentestand. De kosten voor melkquotum zijn wederom toegenomen. Deze bedragen op de grotere bedrijven bijna 850 gulden per hectare; dat is ongeveer 6% van de totale kosten. Aan mestkosten (mestafzet en mestheffing) wordt jaarlijks gemiddeld 640 gulden per bedrijf betaald.

Gemiddeld namen de totale kosten voor de grotere melkveebedrijven met ruim 3% per hectare toe, veroorzaakt door een geringe prijsdaling en een sterkere toename van het volume.

Mineralenbalans

De mineralenbalans brengt de omvang en de samenstelling van het verbruik en de produktie van de nutriënten en het nutriëntenoverschot in beeld. Op de melkveebedrijven is zowel het verbruik van stikstof als van fosfor iets opgelopen. De toename van stikstof werd hoofdzakelijk veroorzaakt door de hogere kunstmestgift. Ook werd iets meer krachtvoer aangevoerd. Het ging daarbij vooral om voer voor de varkenshouderij. Het aantal varkens op de bedrijven is iets gestegen. De hogere krachtvoergift was ook de veroorzaker van de hogere fosforaanvoer.

Tabel 4.5 Verbruik, produktie en overschot van stikstof en fosfor op de mineralenbalans van alle melkveebedrijven (kg per ha)

	Stikstof (kg N)		Fosfor (kg P)	
	1992/93	1993/94	1992/93	1993/94
Verbruik	504	529	48	54
w.v. meststoffen	275	291	17	18
krachtvoer	141	151	25	29
ruwvoer	25	25	4	4
overig	63	63	2	3
Produktie	111	120	21	23
w.v. vee	29	33	7	8
melk	62	61	10	10
overig	20	25	4	5
Overschot	393	409	27	31

Doordat meer varkens werden gehouden nam ook de produktie in de vorm van vee c.q. vlees wat toe. De overige produktie nam toe door afvoer van mest. Per saldo nam het overschot aan stikstof met 16 kg per hectare toe tot 409 kg. Het fosforoverschot steeg tot 31 kg per hectare (zie ook Poppe et al., 1995).

Kostprijs van melk

Worden voor de zuivere melkveebedrijven (voor definitie: zie Van Dijk et al., 1995a) de totale kosten verminderd met de niet-melkopbrengsten en wordt dit bedrag gedeeld door de hoeveelheid geproduceerde melk, dan resteert een kostprijs per 100 kg melk. De totale kosten per 100 kg melk zijn de laatste jaren iets gedaald. De daling vond voornamelijk plaats bij de voerkosten en de werktuigkosten. Bij beide categorieën was die daling vooral een prijseffect. Voor de werktuigkosten speelde de lage rentestand een belangrijke rol.

Opvallend was de scherpe daling (-4,3%) van de arbeidskosten per 100 kg melk in 1993/94. De prijs van arbeid is ten opzichte van het jaar ervoor met 2,5% gestegen, zodat in 1993/94 ten opzichte van het voorgaande boekjaar een volume-besparing van bijna 7% per 100 kg melk werd gehaald. Deels werd deze besparing veroorzaakt door uitbreiding van de melkproduktie op de bedrijven. Door schaalvoordelen kon met minder arbeid meer melk worden geproduceerd.

Tabel 4.6 Kosten, opbrengsten en netto-resultaat van melkproduktie op alle zuivere melkveebedrijven (in guldens per 100 kg melk)

	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94
Rundveevoeder	16,05	17,90	16,65	15,35
Meststoffen	3,25	3,30	2,80	2,70
Overige toegerekende kosten	6,05	6,60	6,85	6,40
Arbeid	34,85	37,15	38,00	36,35
Werk door derden	3,15	3,30	3,45	3,70
Werktuigen	15,25	15,45	14,30	14,70
Grond (pb) en gebouwen	17,10	17,80	17,65	17,35
Ov. niet-toegerekende kosten	12,90	14,05	14,95	15,75
Totaal kosten (pb)	108,55	115,55	114,60	112,30
af: niet-melkopbrengsten	18,45	19,70	20,00	18,20
Kostprijs	90,10	95,90	94,65	94,10
Opbrengstprijs	75,65	77,70	79,05	78,20
Netto-bedrijfsresultaat	-14,45	-18,20	-15,60	-15,90

De overige niet-toegerekende kosten zijn wederom toegenomen. In deze kosten zijn onder andere de afschrijving en rente op aangekocht melkquotum en de kosten van het huren van melkquotum meegenomen. Deze beliepen samen f 7,30 per 100 kg melk en bepaalden dus voor bijna de helft de in tabel 4.6 genoemde overige niet-toegerekende kosten. De toename daarvan in de loop van de tijd kwam vrijwel geheel voor rekening van de quotumkosten.

De daling van de opbrengstprijz van melk ten opzichte van 1992/93 was groter dan de daling van de kostprijs, waardoor het netto-bedrijfsresultaat iets verslechterde. Het netto-resultaat per 100 kg melk was, vooral door de gunstige rentestand, nog wel iets beter dan in 1991/92.

De spreiding in kostprijs per 100 kg melk was groot. Voor de 20% van de melk die tegen de laagste kostprijs werd geproduceerd, bedroeg de kostprijs in 1993/94 gemiddeld f 73,90 per 100 kg. De groep melkveebedrijven die deze melk produceerde, 12% van het totaal aantal melkveebedrijven, realiseerde daarbij een melkprijs van f 78,50, zodat een positief netto-resultaat van f 4,60 per 100 kg resteerde. Voor de 20% melk met de hoogste kostprijs, geproduceerd op 33% van alle melkveebedrijven, was maar liefst f 122,55 per 100 kg melk nodig om de melk te produceren. Daar stond een opbrengstprijz van f 77,75 tegenover, zodat het netto-resultaat bijna f 45,- negatief beliep. Het verschil tussen de twee uiterste kwintielen bedroeg dus bijna f 50,- per 100 kg melk. Een belangrijke verklaring van dit verschil lag in de arbeidskosten. Het verschil in arbeidsopbrengst tussen de beide kwintielen was nog slechts f 16,- per 100 kg melk. De grotere bedrijven behaalden duidelijke schaalvoordelen ten opzichte van de kleinere, ook bij het gebruik van werktuigen en gebouwen. Naast de bedrijfsgrootte kunnen verschillen ook worden verklaard door verschillen in bedrijfsopzet en management.

4.4 Bedrijfsresultaten

De prijsverhouding tussen alle opbrengsten en alle kosten verslechterde fractioneel; de prijzen van de produkten (-0,9%) gingen gemiddeld iets verder omlaag dan de prijzen van de produktiemiddelen (-0,4%). Ook de ontwikkeling van de verhouding tussen de volumes van de opbrengsten (+1,2%) en kosten (+1,6%) was licht nadelig (tabel 4.7). De bruto-productiviteit liep met 0,4% terug. De verslechterde prijs- en volumeverhoudingen leidden tot een ongunstiger opbrengsten/kosten-verhouding.

Voor 1994/95 wordt een verslechtering van de opbrengsten/kosten-verhouding van 4% geraamd. De prijscomponent van de produkten zal verder teruglopen, vooral door de dalende melkprijs. De prijzen van het produktiemiddelenpakket nemen daarentegen toe. Ook wordt een licht gedaalde produktiviteit geraamd, onder invloed van de mindere groei- en oogstomstandigheden in de zomer van 1994. Er wordt geraamd dat per 100 gulden kosten gemiddeld slechtst 80 gulden aan opbrengsten zal worden behaald. Historisch gezien is dit een dieptepunt in de rentabiliteit.

Tabel 4.7 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit op grotere melkveebedrijven (in % per jaar)

	Opbr.- prijzen p. eenh. produkt	Prijzen produk- tie- middelen	Bruto- produk- tivi- teit	Prod.- kosten p. eenh. produkt	Opbr./ kosten- verhou- ding
1980/81-1985/86	+ 2,8	+ 3,2	+ 1,1	+ 2,1	+ 0,7
1985/86-1990/91	- 1,1	+ 0,6	+ 1,5	- 0,9	- 0,3
1990/91	-10,0	+ 1,4	+ 0,6	+ 0,4	-10,3
1991/92	+ 2,0	+ 3,2	- 1,8	+ 5,0	- 2,9
1992/93	+ 1,5	+ 0,8	+ 0,9	- 0,1	+ 1,6
1993/94	- 0,9	- 0,4	- 0,4	0	- 0,9
1994/95 (r)	- 1,5	+ 2,0	- 0,5	+ 2,5	- 4,0

De opbrengst per 100 gulden kosten daalde in 1993/94 op de grotere bedrijven van 86 naar 85 en op het gemiddelde bedrijf van 84 naar 83 (tabel 4.8). De spreiding in dit kengetal was behoorlijk groot. Op de 20% melkveebedrijven met de slechtste verhouding tussen de opbrengsten en kosten was de kostendekking 64%. Op de 20% bedrijven met de gunstigste verhouding lag deze gemiddeld 37 procentpunten hoger, namelijk op 101%. Op slechts 8% van de bedrijven werden alle kosten door opbrengsten vergoed. De arbeidsopbrengst kwam in 1993/94 uit op 30.000 gulden per ondernemer, dat is 2.000 gulden lager dan in het voorgaande jaar. Er waren gemiddeld 1,39 ondernemers per bedrijf. De range tussen de 20% ondernemers met de laagste arbeidsopbrengst en de 20% met de hoogste arbeidsopbrengst bedroeg 110.000 gulden. Voor 20% van de ondernemers resteerde een negatieve arbeidsopbrengst, voor 3% zelfs een negatief gezinsinkomen uit het bedrijf. De range in het gezinsinkomen uit het bedrijf was net zo groot als in de arbeidsopbrengst per ondernemer. De ondernemers in het onderste kwintiel hadden een gezinsinkomen uit bedrijf van 12.000 gulden, die in het bovenste kwintiel van 123.000 gulden per ondernemer. Gemiddeld werd een gezinsinkomen uit het bedrijf gegenereerd van 58.000 gulden per ondernemer. Het gezinsinkomen uit het bedrijf liep per ondernemer 4.000 gulden harder terug dan de arbeidsopbrengst door de lage rentestand, die zorgde voor een kleiner verschil tussen berekende en betaalde rente. In de tweede helft van de jaren tachtig lag het gezinsinkomen uit het bedrijf dooreengenomen ruim 20.000 gulden hoger.

De inkomens op de grotere bedrijven in het Noordelijk klei- en veenweidegebied lagen per ondernemer 20.000 gulden hoger dan op de grotere bedrijven in de Zandgebieden. Dit verschil wordt voornamelijk verklaard door het verschil in bedrijfsgrootte. De bedrijven in het Noordelijk klei- en veenweidegebied zijn gemiddeld 46 sbe groter dan de bedrijven in de Zandgebieden. Op de kleinere bedrijven werd een inkomen uit bedrijf gegenereerd van 26.000 gulden per ondernemer. Op de kleinere bedrijven zijn gemiddeld 1,11 ondernemers aanwezig, tegenover 1,43 op de grotere bedrijven (tabel 4.8).

Tabel 4.8 Bedrijfsresultaten (pb) en inkomen op melkveebedrijven per ondernemer (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Neder- land	Grotere bedrijven				Kleinere bedrijven
		totaal	Nrd.klei- en veen- weidegeb.	West. weide- gebied	Zand- gebie- den	
Boekjaar 1993/94						
Aantal bedr.	32.800	28.200	6.000	5.100	17.100	4.600
Ha	29,5	31,9	40,0	31,1	29,3	14,5
Sbe	248	271	308	260	262	102
Ondernemers	1,38	1,43	1,42	1,40	1,44	1,11
Opbr. per 100 gulden kosten						
1981/82-1985/86	87	91	92	89	91	72
1986/87-1990/91	90	94	99	93	93	74
1990/91	85	89	93	87	88	67
1991/92	83	86	91	86	85	68
1992/93	84	86	91	86	85	67
1993/94	83	85	90	84	83	62
1994/95 (r)	80	82	86	81	80	60
Arbeidsopbrengst						
1981/82-1985/86	27,6	35,6	42,6	30,9	34,6	8,8
1986/87-1990/91	42,6	53,6	68,2	54,2	48,2	15,6
1990/91	30,0	38,5	55,0	38,0	33,1	3,8
1991/92	25,1	31,5	49,1	39,8	23,0	4,9
1992/93	32,1	36,9	50,4	44,5	29,8	5,4
1993/94	29,9	33,2	47,4	38,6	26,7	3,9
1994/95 (r)	20,0	22,0	36,0	29,0	16,0	1,0
Ondernemersinkomen						
1981/82-1985/86	38,8	47,9	53,7	43,7	47,1	17,5
1986/87-1990/91	60,7	73,1	87,2	75,4	67,4	30,1
1990/91	51,1	61,6	78,9	63,7	55,2	19,2
1991/92	40,3	47,0	59,9	60,5	38,6	19,2
1992/93	49,2	54,8	66,6	61,5	48,7	18,1
1993/94	44,2	47,7	61,8	55,1	40,6	16,5
1994/95 (r)	36,0	39,0	52,0	48,0	32,0	11,0
Gezinsinkomen uit het bedrijf						
1981/82-1985/86	62,4	74,4	74,9	70,5	75,6	34,3
1986/87-1990/91	79,4	92,6	101,9	97,5	88,1	46,8
1990/91	68,4	78,7	92,5	80,3	73,7	36,8
1991/92	56,8	63,3	77,6	73,5	55,4	35,9
1992/93	64,0	69,2	81,7	74,3	63,2	35,0
1993/94	57,7	61,8	76,1	65,7	55,7	26,0
1994/95 (r)	49,0	53,0	67,0	58,0	47,0	20,0

Voor 1994/95 wordt voor de grotere bedrijven een terugval van 9.000 gulden van het gezinsinkomen uit het bedrijf geraamd. Het zal daarmee uitkomen op 53.000 gulden per ondernemer. Voor het gemiddelde melkveebedrijf zal net geen 50.000 gulden aan inkomen uit het bedrijf resteren.

4.5 Inkomensvorming

Naast het gezinsinkomen uit het bedrijf komen ook inkomsten van buiten het bedrijf beschikbaar. Deze inkomsten beliepen in 1993/94 gemiddeld 21.000 gulden. Hiervan kwam ongeveer 8.000 gulden uit sociale uitkeringen, 7.000 gulden uit belegd vermogen, 5.000 gulden uit arbeid buiten het bedrijf en 1.000 gulden uit overige inkomstenbronnen. In het voorafgaande boekjaar bedroegen de inkomsten van buiten het bedrijf 23.000 gulden per bedrijf. In

Tabel 4.9 *Inkomen en inkomensbesteding op melkveebedrijven per bedrijf (x 1.000 gulden)*

Boekjaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomsten buiten het bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belas- tingen	Besteed- baar inkomen	Gezins- beste- dingen	Bespa- ringen
Nederland							
1981/82-1985/86	65,4	12,3	77,7	13,9	63,7	46,9	16,8
1986/87-1990/91	92,0	15,5	107,5	17,1	90,4	54,1	36,3
1990/91	81,6	19,7	101,3	24,2	77,0	57,4	19,7
1991/92	72,7	21,0	93,7	21,7	72,0	59,8	12,2
1992/93	84,3	23,0	107,3	15,4	91,9	59,9	32,0
1993/94	78,1	21,0	99,2	13,6	85,6	62,4	23,1
1994/95 (r)	68,0	21,0	89,0	15,0	74,0	62,0	12,0
Grotere bedrijven							
1981/82-1985/86	80,4	12,6	93,0	16,9	76,1	53,0	23,0
1986/87-1990/91	113,8	16,4	130,1	21,3	108,8	61,6	47,2
1990/91	100,3	20,3	120,6	29,5	91,1	63,7	27,4
1991/92	86,7	21,5	108,2	25,7	82,5	66,6	15,9
1992/93	95,7	23,2	118,9	16,6	102,3	64,6	37,7
1993/94	86,5	21,5	108,0	15,0	93,1	66,4	26,7
1994/95 (r)	75,0	22,0	97,0	17,0	80,0	65,0	15,0
Kleinere bedrijven							
1981/82-1985/86	35,1	11,7	46,8	7,8	39,0	34,6	4,3
1986/87-1990/91	49,1	13,9	63,0	8,9	54,0	39,5	14,5
1990/91	37,1	18,3	55,4	11,9	43,5	42,3	1,2
1991/92	38,9	19,9	58,8	12,2	46,6	43,3	3,3
1992/93	38,5	22,0	60,5	10,3	50,2	41,1	9,1
1993/94	29,4	18,1	47,5	5,5	42,0	39,6	2,4
1994/95 (r)	22,0	19,0	41,0	6,0	35,0	39,0	- 4,0

alle categorieën zijn de bedragen iets gedaald. De grootste daling had plaats bij de inkomsten uit belegd vermogen. Hier was vooral de lage rentestand debet aan. Het totaal gezinsinkomen daalde met 8.000 gulden en kwam daarmee net beneden de ton per bedrijf te liggen (tabel 4.9).

Op de grotere bedrijven waren de inkomsten van buiten het bedrijf iets hoger dan op de kleinere bedrijven. Ook de opbouw van de inkomsten was anders verdeeld. Op de kleinere bedrijven maakten de opbrengsten uit arbeid buiten het bedrijf een geringer deel uit van het totaal dan op de grotere bedrijven en de inkomsten uit vermogen en de overige inkomsten een groter deel. Doordat de inkomsten uit vermogen door de lage rentestand in 1993/94 sterk gedaald zijn, is het inkomen van buiten het bedrijf op de kleinere bedrijven dan ook wat sterker teruggelopen dan dat op de grotere bedrijven.

De inkomsten van buiten het bedrijf bepaalden gemiddeld voor ruim 21% het totaal gezinsinkomen. Op de grotere bedrijven was dat net geen 20% en op de kleinere bedrijven 38%. Gelet op de daling van de bedrijfsresultaten die voor 1994/95 zijn geraamd, zal het aandeel van de inkomsten van buiten het bedrijf gemiddeld toenemen tot 23%. De kleinere bedrijven zullen voor hun inkomen zelfs voor bijna de helft afhankelijk worden van de neveninkomsten.

4.6 Inkomensbesteding

Door het teruglopende inkomen daalden de betaalde persoonlijke belastingen op de grotere bedrijven met 1.600 gulden naar 15.000 gulden. De belastingquote, dat is de betaalde belasting uitgedrukt als een percentage van het totaal gezinsinkomen, bedroeg in 1993/94, net als in het voorgaande jaar, 14. In de boekjaren 1990/91 en 1991/92 was het aandeel van het inkomen dat aan de fiscus moest worden afgedragen beduidend hoger (respectievelijk 24 en 23%). Ongeveer 85% van de betaalde belasting had betrekking op inkomstenbelasting. Daarnaast werden ook kleine bedragen aan zowel loonheffing als aan vermogensbelasting betaald.

Tussen de verschillende landbouwgebieden bestonden flinke verschillen in betaalde belastingen. In de Zandgebieden werd in 1993/94 gemiddeld bijna 6.000 gulden minder belasting betaald dan in het Noordelijk klei- en veenweidegebied en in het Westelijk weidegebied, wat vooral veroorzaakt werd door de verschillen in inkomens.

Doordat de betaalde belastingen iets zijn afgenomen daalde het besteedbaar inkomen iets minder dan het totaal gezinsinkomen. Het kwam in 1993/94 gemiddeld uit op 85.600 gulden per bedrijf. Dit was ruim 6.000 gulden lager dan in het voorgaande jaar. In vergelijking met 1990/91 en 1991/92 was het evenwel ongeveer 10.000 gulden hoger. Het besteedbaar inkomen was ruimschoots voldoende voor de gezinsbestedingen. De gezinsbestedingen namen iets toe, tot 62.400 gulden per bedrijf. Gemiddeld bestond het melkveebedrijf uit 1,14 gezinnen, zodat per gezin 55.000 gulden besteed werd. Ruim 29.000 gulden ging daarvan op aan huishoudgeld. Dit bedrag is de laatste vier jaren

niet noemenswaardig gewijzigd. Andere belangrijke uitgavenposten voor de gezinnen waren de verzekeringen, de woning en de auto.

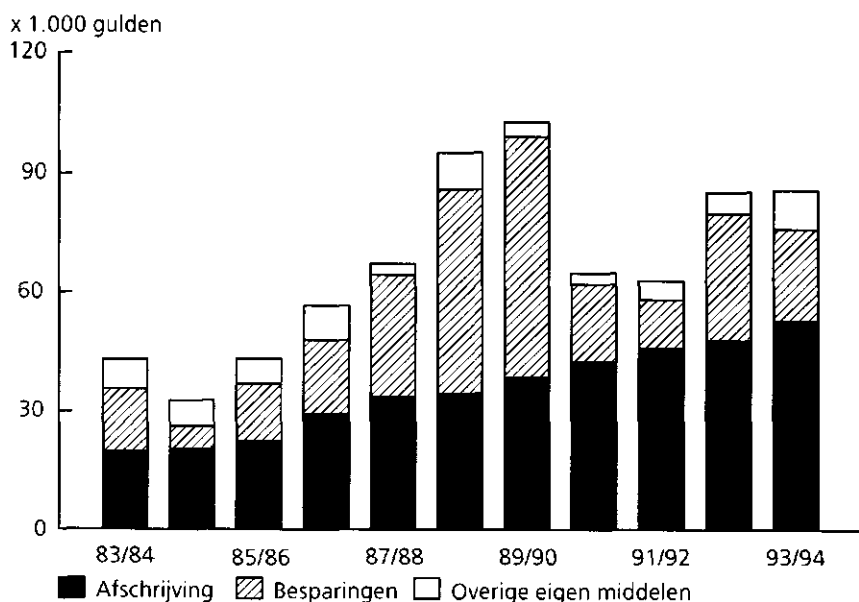
Na aftrek van de gezinsbestedingen resteerde van het besteedbaar inkomen nog 23.000 gulden aan besparingen. Dit was 9.000 gulden minder dan in 1992/93, maar het droeg toch bij aan de vorming van het eigen vermogen. Op bijna een derde van de bedrijven werd ontspaard, tegenover op bijna een kwart van de bedrijven in het voorgaande jaar.

Voor 1994/95 worden, onder invloed van teruglopende inkomens, besparingen geraamd van 12.000 gulden per bedrijf. Op de grotere bedrijven zullen de besparingen iets hoger liggen, op de kleinere worden ze gemiddeld negatief. Over alle bedrijven gemeten blijven de besparingen dus nog aan de goede kant van de nul. Gelet op de spreiding in 1991/92, toen de besparingen ook rond de 12.000 gulden lagen mag worden verwacht dat in 1994/95 ruim 40% van de bedrijven zal ontsparen.

4.7 Financiering

Op de grotere bedrijven kwam in 1993/94 gemiddeld 96.200 gulden aan eigen financieringsmiddelen beschikbaar (tabel 4.10), wat slechts 1.500 gulden minder was dan in het voorgaande jaar. De sterke afname van de besparingen werd dus voor een groot deel gecompenseerd door hogere afschrijvingen en overige vermogensmutaties. Het aandeel van de besparingen in de eigen middelen daalde van 39 naar 28%, terwijl het aandeel van de afschrijvingen steeg van 56 naar 61 en dat van de overige middelen van 5 naar 11%. Over een langere periode bezien zijn de afschrijvingen voor het gemiddelde melkveebedrijf met gemiddeld meer dan 3.000 gulden per jaar toegenomen van krap 20.000 in 1983/84 tot bijna 53.000 in 1993/94. De afschrijvingen lagen daarmee in 1993/94 op een hoger niveau dan het totaal van de eigen middelen dat per jaar beschikbaar kwam in de periode van 1983/84 tot 1985/86 (figuur 4.2). De jaarlijkse schommelingen in de eigen middelen worden hoofdzakelijk veroorzaakt door schommelingen in de besparingen, de trendmatige stijging vooral door de hoger wordende afschrijvingen.

Er werd in 1993/94 door de grotere bedrijven gemiddeld 3.300 gulden minder vreemd vermogen aangetrokken dan in het voorgaande jaar. Het totale bedrag aan beschikbare middelen liep daardoor met 5.000 gulden terug naar 157.500 gulden per bedrijf.



Figuur 4.2 Verloop en opbouw van de eigen financieringsmiddelen op alle melkveebedrijven

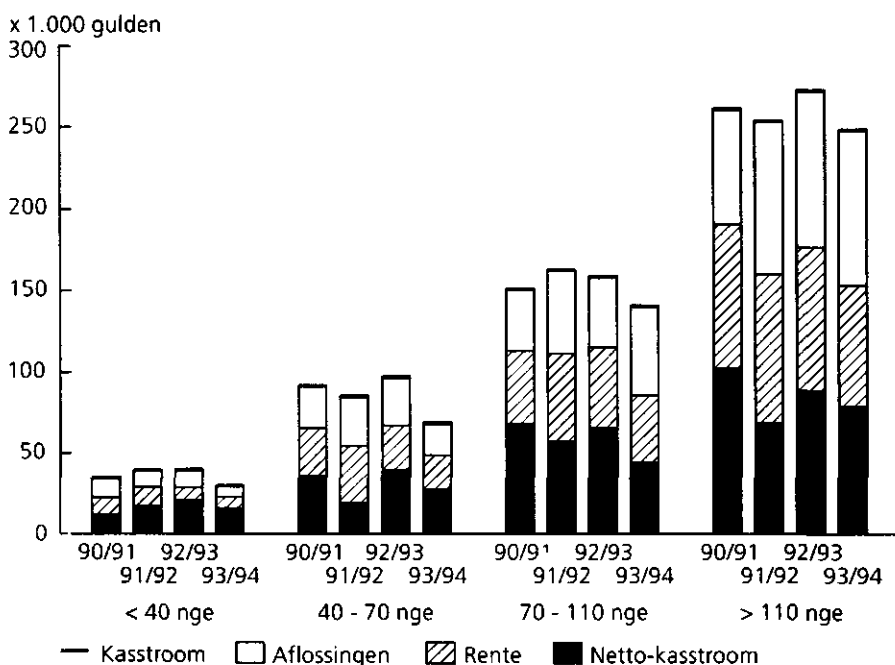
Tabel 4.10 Herkomst en besteding van financieringsmiddelen op grotere melkveebedrijven (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Totaal eigen midde- len	Totaal vreemde midde- len	Totaal financ. midde- len	Aflos- sing lenin- gen	Inves- terin- gen in bedrijf	Overige beste- dingen	Toena- me li- quidi- teiten
1981/82-1985/86	55,3	33,4	88,7	28,8	49,2	6,7	4,0
1986/87-1990/91	98,2	48,7	146,9	34,1	94,2	13,3	5,3
1990/91	82,1	60,0	142,1	33,9	92,0	10,7	5,5
1991/92	78,0	64,0	142,0	43,8	104,1	1,9	- 7,9
1992/93	97,8	64,6	162,5	43,3	104,6	6,7	7,9
1993/94	96,2	61,3	157,5	48,8	101,9	3,7	3,1

Kasstroom van ruim 110.000 gulden op melkveebedrijven

Gedurende de beginjaren negentig hebben alle melkveebedrijven een kasstroom uit de operationele bedrijfs- en gezinsactiviteiten gegenereerd van ruim 110.000 gulden per bedrijf per jaar. Gemiddeld gezien nemen zowel de

kasstroom, de financieringslasten en netto-kasstroom toe met de bedrijfsomvang (figuur 4.3). Gemiddeld lopen de betaalde rente en de aflossingen in deze periode binnen elk van de vier onderscheiden grootteklassen niet ver uiteen. Tussen de jaren zijn er echter wel verschillen. Op de kleinere bedrijven (tussen 20 en 40 nge) resteerte slechts een netto-kasstroom van gemiddeld 16.000 gulden per jaar. Op de grootste bedrijven (vanaf 110 nge) overtrof de kasstroom de betaalde rente en aflossingen met gemiddeld 85.000 gulden per jaar. De spreiding in de behaalde netto-kasstroom is groot: in 1993/94 kwam 15% van de grootste melkveebedrijven negatief uit, terwijl 18% de 150.000 gulden overtrof.



Figuur 4.3 Kasstroom, financieringslasten en netto-kasstroom op de melkveebedrijven, ingedeeld naar grootteklasse (x 1.000 gulden)

Financieringsruimte op melkveebedrijven tot het jaar 2000

De financieringsruimte, de investeringsclaims en de financiële draagkracht zijn voor de melkveebedrijven gedurende de periode 1994-2000 bepaald met behulp van het rekenmodel voor financiële analyse en continuïteitsvoorspelling (Mulder en Venema, 1993). Op basis van een genormaliseerd opbrengsten en kostenniveau (zie ook par 3.8) wordt jaarlijks een netto-kasstroom bepaald van gemiddeld 54.000 gulden (tabel 4.11). De netto-kasstroom loopt

uiteen van gemiddeld 9.000 gulden op de kleinere bedrijven (tussen 20 en 40 nge) tot ruim 120.000 gulden op de grootste bedrijven (vanaf 110 nge).

Op de kleinere bedrijven is de rentabiliteit laag, waardoor er per saldo gemiddeld niet wordt bespaard. Met name door lage financieringslasten (bij een solvabiliteit van 87%) beschikt men gemiddeld over een positieve netto-kasstroom. Doordat op deze bedrijven eind april 1994 relatief veel vrije liquiditeiten aanwezig waren, is er een financieringsruimte per bedrijf van een kleine twee ton. Bijna driekwart van dit bedrag zou uit oogpunt van bedrijfscontinuïteit nodig zijn om de moderniteit op peil te brengen. Er blijft nog een "resterende ruimte" over van 50.000 gulden per bedrijf. Dit bedrag kan aangewend worden voor uitbreidings- en/of milieu-investeringen of het financieren van een eventuele bedrijfsovername in deze periode (zie par 3.8).

De grootste bedrijven (vanaf 110 nge) behalen een relatief gunstige rentabiliteit. De besparingen gedurende de periode 1994 t/m 2000 worden geraamd op 43.000 gulden per jaar. Mede door zwaardere financieringslasten en absoluut hoge vervangingsinvesteringen resulteert een gemiddeld "resterende ruimte" van ruim 1.100 gulden per sbe. De iets minder grote bedrijven (70 tot 110 nge) hebben een vergelijkbare ruimte per sbe. De bedrijven tussen de 20 en 70 nge komen gemiddeld de helft lager uit.

Gemiddeld ligt de "resterende ruimte" op de grotere melkveebedrijven in het Noordelijk klei/veenweidegebied en het Westelijk weidegebied het hoogst (ruim 1.100 gulden per sbe). De grotere bedrijven in de Zandgebieden blijven met 800 gulden per sbe daarbij achter. Juist in de Zandgebieden kan het toekomstig milieubeleid een groter beslag leggen op de financieringsruimte.

De spreiding tussen melkveebedrijven in de netto-kasstroom en financieringsruimte is groot. Eén op de drie bedrijven zal een jaarlijkse netto-kasstroom genereren van nog geen 25.000 gulden. Daarentegen behaalt één op de vijf bedrijven een kasstroom die de huidige financieringslasten met meer dan 100.000 gulden zal overschrijden.

In tegenstelling tot de akkerbouw en de varkenshouderij beschikt het overgrote deel (90%) van de bedrijven over vrije liquide middelen. De bedrijven hebben dan ook een gunstige periode achter de rug. Ruim 20% beschikt over een "resterende ruimte" (na vervangingsinvesteringen) van meer dan een half miljoen gulden. Ongeveer 40% van alle melkveebedrijven overschrijdt de 25.000 gulden niet.

Wordt de financieringsruimte tegenover de investeringsclaims gezet dan heeft 70% van de melkveebedrijven een goede financiële draagkracht (tabel 4.12). Deze bedrijven, waaronder relatief veel grotere bedrijven, kunnen zonder probleem de benodigde vervangingsinvesteringen bekostigen. Op ongeveer een vijfde deel van de melkveebedrijven is de financiële draagkracht matig. Deze bedrijven kunnen niet volledig de normatief opgestelde moderniteits-eisen financieren. Mede door de aanwezige vrije liquiditeiten zijn er weinig bedrijven die als slecht gekenmerkt worden: 10% kan niet de kortlopende verplichtingen (rente, aflossing, belastingen en bestedingen) nakomen. Op de bedrijven beneden de 40 nge heeft echter één op de vier bedrijven een slecht perspectief. Er is op deze melkveebedrijven slechts beperkte ruimte om de ge-

Tabel 4.11 De modelmatig berekende financieringsruimte a) in de periode 1994-2000 op melkveebedrijven, ingedeeld naar bedrijfsomvang (in gulden per bedrijf)

	20 tot 40 nge	40 tot 70 nge	70 tot 110 nge	Vanaf 110 nge	Totaal
Kenmerken in 1993/94:					
- aantal bedrijven	4.600	11.300	9.800	5.700	31.500
- solvabiliteit	87	77	72	68	73
Genormaliseerde jaarcijfers:					
- opbr. per 100 gulden kosten	60	72	83	89	80
- besparingen	-3.000	3.000	17.000	43.000	14.000
- netto-kasstroom	9.000	29.000	67.000	120.000	54.000
Financieringsruimte t/m 2000:					
Nieuw vreemd vermogen	100.000	240.000	520.000	840.000	420.000
Vrije liquiditeiten	90.000	60.000	70.000	90.000	70.000
Financieringsruimte	190.000	300.000	590.000	930.000	490.000
Vervangingsinvest. b)	140.000	200.000	300.000	440.000	270.000
Resterende ruimte	50.000	100.000	290.000	490.000	220.000
Resterende ruimte per sbe	520	550	1.060	1.120	920

a) Exclusief verdere verzwarende milieubeleid na 1993/94; b) Verdisconteerd naar het jaar 1993/94.

Tabel 4.12 Indeling van de melkveebedrijven (in % van totaal) naar modelmatig berekende financiële draagkracht a) en grootteklasse

	Kleiner 40 nge	40 tot 70 nge	70 tot 110 nge	Vanaf 110 nge	Totaal
Goed	55	65	80	80	70
Matig	20	25	15	20	20
Slecht	25	10	5	0	10
Totaal	100	100	100	100	100

a) Exclusief uitbreidingsinvesteringen en verzwarende milieubeleid na 1993/94.

zinsbestedingen in benedenwaartse richting aan te passen. Een groot deel van de bestedingen draagt een vast karakter. Afhankelijk van de gezinssituatie zou meer inkomen buiten het bedrijf gehaald moeten worden.

De financiële draagkracht op de grotere melkveebedrijven in het Noordoostelijk klei en veenweidegebied en het Westelijk weidegebied is gemiddeld beter (85% scoort goed) dan op de grotere bedrijven in de Zandgebieden. Wordt onderscheid gemaakt naar de leeftijd van de oudste ondernemer dan staan de

ondernemers beneden de 50 jaar er gemiddeld financieel iets beter voor dan hun oudere collega's.

Het inkomen dat buiten het bedrijf wordt verdiend ligt op de kleinere bedrijven (beneden de 40 nge) op een derde deel van het totaal gezinsinkomen. Als de inkomsten uit arbeid buitenshuis van ondernemer en partner wegvallen, heeft dit voornamelijk gevolgen voor de bedrijven met een omvang van beneden de 70 nge. In de laagste twee omvangsklassen in tabel 4.11 daalt het aandeel bedrijven met een goede financiële draagkracht met 10%.

Indien de bedrijfsopbrengsten gedurende de schattingsperiode jaarlijks 5% lager uitvallen dan begroot (gemiddeld per bedrijf 16.000 gulden), dan daalt het aantal bedrijven dat beschikt over een goede financiële draagkracht met 15%. De groepen matig en slecht stijgen in gelijke mate. Deze ontwikkeling doet zich in alle vier onderscheiden grootteklassen voor.

4.8 Investeringsen

Het bestedingspatroon op de grotere bedrijven verschoof licht van investeren naar aflossen op bestaande leningen. In 1992/93 werd 27% van de beschikbare middelen gebruikt voor aflossingen, in 1993/94 was dat 31%. De daling in investeringen vond voornamelijk plaats bij melkquota en werktuigen. De investeringen in grond namen daarentegen toe. Drie procent van alle bij melkveebedrijven in gebruik zijnde oppervlakte cultuurgrond werd in 1993/94 aangekocht. Voor een deel ging het daarbij om overname van gepachte grond. Op de grotere bedrijven bedroeg de investering in grond bijna 30.000 gulden. In het voorgaande jaar werd nog geen 17.000 gulden in grond geïnvesteerd.

De investeringen in quota liepen gemiddeld terug van ruim 36.000 naar nog geen 27.000 gulden per bedrijf. De prijs die in 1993/94 voor melkquota werd betaald bleef met f 3,97 gemiddeld nagenoeg gelijk aan de prijs die in 1992/93 werd betaald. Er is in 1993/94 door 17% van de bedrijven geïnvesteerd in melkquotum, tegenover ruim 19% in het voorgaande jaar. Totaal heeft nu ruim 55% van alle melkveebedrijven ooit melkquotum aangekocht.

In 1993/94 werd gemiddeld per bedrijf 19.000 gulden bruto (zonder aftrek van 3.000 gulden opbrengsten van inruil en dergelijke) geïnvesteerd in werktuigen en installaties. Ten opzichte van het voorgaande jaar is dat een daling met bijna 30%. Een kwart van de bruto-investeringen in werktuigen en installaties werd gestoken in tractoren en ook een kwart in de werktuigen voor voederwinning en vervoeding. Deze beide categorieën zorgden samen vrijwel volledig voor de daling in investeringen. Een uitbreiding was te zien bij de machines voor de bemesting (zodebemesters en mestinjecteurs). Deze categorie maakte met gemiddeld 3.700 gulden per bedrijf 20% uit van de totale investeringen in werktuigen. De investeringen in melkmachines en installaties bleven ongeveer gelijk aan die in het voorgaande jaar. In de overige machines en werktuigen werd iets minder geïnvesteerd.

4.9 Balans en vermogenspositie

De balanswaarde van het grotere melkveebedrijf nam in 1993/94 licht toe tot ruim 2 miljoen gulden per bedrijf (tabel 4.13). De toename is vooral te danken aan de hogere balanswaarde van de aangekochte melkquota. Ook de waarden van werktuigen en vee namen iets toe. Daartegenover stond een afname van de waarde van grond en van de vlottende activa, waaronder de liquide middelen. De ontwikkeling van het eigen vermogen wordt mede beïnvloed door steekproefverschillen. In het boekjaar kon, vooral door de besparingen, ruim 37.000 gulden aan het eigen vermogen worden toegevoegd (tabel 4.14). Daar bovenop kwam nog de herwaardering, die 34.000 gulden beliep. Door typeringsverschillen (verschuiving van bedrijven tussen de grootteklassen) liep het eigen vermogen van de grotere bedrijven gemiddeld toch terug. Het vreemde vermogen daarentegen nam toe, met name de leningen bij financiële instellingen. De solvabiliteit daalde met één procentpunt naar 72%.

Op de kleinere bedrijven bedroeg de balanswaarde 883.000 gulden. Die lag daarmee 15.000 lager dan in het jaar ervoor. Het aandeel van de materiële vaste activa in het balanstotaal is slechts weinig lager dan dat bij de grotere bedrijven. De kleinere bedrijven hebben daarentegen minder quota op de balans staan en (relatief) meer vlottende activa. Het aandeel van het eigen vermogen in het totaal vermogen liep op de kleinere bedrijven met één procentpunt terug tot 87%.

Tabel 4.13 Gemiddelde balans van grotere melkveebedrijven (x 1.000 gulden)

Per 30 april	Vaste activa			Vlottende activa	Balans totaal	Eigen vermogen (%)	Solvabiliteit
	grond en geb.	ov. materieel	immat. en fin.				
1982 - 1986	675	386	18	126	1.205	867	72
1987 - 1991	1.025	480	82	166	1.752	1.286	73
1991	1.149	504	109	187	1.950	1.433	73
1992	1.238	504	142	159	2.043	1.474	72
1993	1.203	481	159	161	2.004	1.463	73
1994	1.196	487	179	148	2.010	1.447	72

Over alle melkveebedrijven gemeten liep de solvabiliteit ook met één procentpunt terug. Er was echter nog wel een toename van het eigen vermogen, met 19.000 gulden per bedrijf naar 1.347.900 gulden.

Tabel 4.14 Mutatie in het eigen vermogen op grotere melkveebedrijven (x 1.000 gulden)

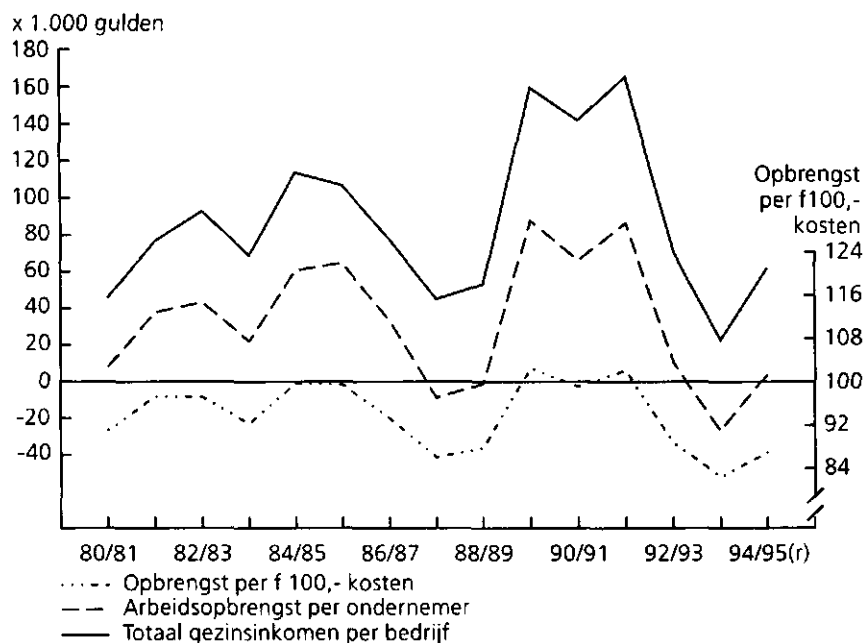
Boekjaar	Bespa- rin- gen	Erfe- nissen en schen- kingen	Ov. ver- mogens- mutaties	Mutatie eigen vermogen in het boekjaar	Her- waar- dering	Diver- sen a)
1981/82-1985/86	23,0	4,3	3,2	30,5	21,2	3,5
1986/87-1990/91	47,2	4,7	1,2	53,1	29,7	6,1
1990/91	27,4	4,8	- 2,6	29,6	8,8	5,2
1991/92	15,9	5,0	9,1	30,0	28,5	- 8,2
1992/93	37,7	2,9	2,1	42,7	7,1	-60,9
1993/94	26,7	5,5	5,0	37,1	34,0	-87,0

a) Balans-, steekproef- en typeringsverschillen.

5. INTENSIEVE VEEHOUDERIJ

5.1 Inleiding

De cijfers over de rentabiliteitsontwikkeling in de intensieve veehouderij worden ontleend aan alle bedrijven waarop de betrokken sector wordt uitgeoefend, ongeacht of het gespecialiseerde of gemengde bedrijven betreft. Achtergrond hiervan is het grote aandeel van de intensieve veehouderij dat voorkomt op gemengde bedrijven. Vandaar ook dat de resultaten in de regel per dier worden uitgedrukt. Het kengetal arbeidsopbrengst per dier beschrijft daarbij de beloning voor alle geleverde arbeid, onafhankelijk van wie de arbeid heeft geleverd.



Figuur 5.1 Ontwikkeling uitkomsten varkens- en pluimveebedrijven groter dan 20 nge

In de volgende paragrafen zal eerst aandacht besteed worden aan de resultaten per produktietak. Achtereenvolgens komen aan de orde de zeugenhouderij (paragraaf 5.2), de vleesvarkenshouderij (paragraaf 5.3), de leghennenhouderij (paragraaf 5.4) en de vleeskuikenhouderij (paragraaf 5.5). Daarna komen de vleesstierenhouderij (paragraaf 5.6) en de schapenhouderij (paragraaf 5.7) aan bod. Ter toelichting kan worden vermeld dat op een bedrijf één arbeidskracht een normale dagtaak heeft bij een veestapel van ongeveer 140 zeugen, 1.200 vleesvarkens, 25.000 leghennen of 50.000 vleeskuikens (700 ton afgeleverd gewicht per jaar).

Na de bespreking van de rentabiliteit per produktietak wordt aandacht besteed aan de samenhang tussen de bedrijfsomvang en de gewerkte arbeidsuren per dier (paragraaf 5.8). Daarna komen van de gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven de bedrijfsresultaten (paragraaf 5.9), de inkomensvorming (paragraaf 5.10) en de inkomensbesteding (paragraaf 5.11) aan de orde. Tot slot worden de financiering (paragraaf 5.12), de investeringen (paragraaf 5.13) en de balans en vermogenspositie behandeld (paragraaf 5.14). Figuur 5.1 geeft aan dat de bedrijfsresultaten en inkomens op de gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven de laatste jaren onder druk staan.

5.2 Bedrijfsresultaten zeugenhouderij

In 1993/94 zijn de opbrengstprijzen in de varkenshouderij fors gedaald. De belangrijkste oorzaak was een sterkere stijging van het aanbod dan van de vraag van varkensvlees in de EU. Door de prijsdaling van 25% voor biggen zijn de resultaten van de zeugenbedrijven in 1993/94 dramatisch verslechterd (tabel 5.1). Nadat in het begin van 1993 de biggenprijs nog 90 gulden bedroeg is daarna een sterke prijsdaling ingetreden als gevolg van de overproductie in de EU. Het dieptepunt werd bereikt in de periode augustus-november 1993 met een gemiddelde biggenprijs van slechts 50 gulden. In de eerste maanden van 1994 is de biggenprijs uit dit diepe dal geklommen. Een lichtpuntje in de malaise was de daling van de voerprijzen (-7%) en de lagere aankooprijzen van opfokzeugen waardoor de kostprijs is verlaagd. Bovendien is de biggenproductie per zeug met 2% toegenomen, wat ook een kostprijsverlagend effect had. Daarentegen stegen vooral de afschrijvingskosten en de algemene kosten. De mestkosten bedroegen in 1993/94 33 gulden per zeug en dat is meer dan een verdubbeling ten opzichte van eind jaren tachtig. De bruto-productiviteit verbeterde met bijna 3% (tabel 5.2), voornamelijk als gevolg van de hogere biggenproductie per zeug. De gemiddelde arbeidsopbrengst per zeug was in 1993/94 per saldo gedaald naar -200 gulden; dit komt overeen met -28.000 gulden per arbeidskracht. Slechts 68% van de kosten werd in 1993/94 gecompenseerd door opbrengsten, tegenover een dekkingspercentage van 84% in het voorgaande jaar.

Tabel 5.1 Kengetallen van de ontwikkeling in de zeugenhouderij

Boekjaar	Gld. per zeug per jaar			Groot gebr. biggen zeug/ jaar	Prijs gld./ 100 kg kracht- voeder	Op- brengst- prijs, gld./big
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1981/82-1985/86	2.504	2.023	481	17,2	65,10	127
1986/87-1990/91	2.210	1.936	274	19,1	56,20	103
1984/85	2.594	2.081	513	17,9	66,00	127
1985/86	2.636	2.058	578	17,9	61,90	127
1986/87	2.160	1.914	246	18,2	58,60	105
1987/88	1.783	1.915	-132	19,2	54,60	83
1988/89	2.067	1.961	106	19,8	57,80	93
1989/90	2.713	1.992	721	19,7	57,70	125
1990/91	2.328	1.899	429	18,7	52,30	111
1991/92	2.712	1.956	756	19,2	52,70	132
1992/93	2.106	1.936	170	20,5	53,20	95
1993/94	1.631	1.834	-203	20,9	49,30	72
1994/95 (r)	2.095	1.855	240	21,0	48,90	94

Tabel 5.2 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit in de zeugenhouderij (in % per jaar)

Boekjaar	Opbrengst- prijzen per eenheid produkt	Prijzen produk- tiemid- delen	Bruto- produk- tivi- teit	Produk- tiekos- ten per eenheid produkt	Opbreng- sten/ kosten- verhou- ding
1980/81-1985/86	+ 4,3	+ 2,8	+ 3,0	- 0,2	+ 4,5
1985/86-1990/91	- 3,0	+ 0,1	+ 2,2	- 2,0	- 1,0
1990/91	-13,0	- 1,2	+ 0,8	- 2,0	-11,3
1991/92	+20,3	+ 3,0	- 3,1	+ 6,2	+13,2
1992/93	-27,1	+ 0,6	+ 7,7	- 6,6	-21,9
1993/94	-24,3	- 3,8	+ 2,7	- 6,3	-19,2
1994/95 (r)	+29,0	+ 2,0	+ 1,0	+ 1,0	+ 28,0

Voor het verslagjaar 1994/95 hoeven de geraamde resultaten niet meer in rode cijfers te worden geschreven. Hiermee is het dieptepunt van 1993/94 gepasseerd. Het eerste kwartaal van 1995 met hogere biggenprijzen is voor het grootste deel verantwoordelijk voor de opleving van de bedrijfsuitkomsten. De export van biggen naar Duitsland nam een grote vlucht waardoor de biggenprijzen in korte tijd van 80 gulden naar 120 gulden per stuk stegen. Daarentegen namen Italië en Spanje in het voorjaar minder biggen af dan gewoonlijk. Tegen het einde van het boekjaar 1994/95 verliep de export van biggen naar

Duitsland moeizamer aangezien dat land vanaf april 1995 alleen nog maar Aujeszky-vrije biggen van gecertificeerde bedrijven wenst af te nemen. Dit heeft tot gevolg dat meer biggen naar de Zuidoepese landen moeten worden afgezet, waarbij de harde gulden prijsdrukkend werkt. De biggenprijzen zijn daardoor eind april weer gedaald naar circa 100 gulden per stuk. In het boekjaar 1994/95 zullen de biggenprijzen desalniettemin circa 30% hoger uitkomen dan in 1993/94. De geraamde arbeidsopbrengst per zeug verbetert daardoor met ruim 400 gulden tot 240 gulden per zeug.

5.3 Bedrijfsresultaten vleesvarkenshouderij

Na een halvering van de arbeidsopbrengst in 1992/93 werden de vleesvarkenshouders in 1993/94 opnieuw geconfronteerd met een forse verslechtering van de bedrijfsresultaten (tabel 5.3). De belangrijkste oorzaak was de prijsdaling van 16% voor varkensvlees als gevolg van een toegenomen aanbod van varkensvlees in de EU. De daling van de biggenprijzen was onvoldoende om de lagere vleesvarkensprijzen te compenseren. De omzet en aanwas daalde als gevolg van de lagere vleesvarkens- en biggenprijzen per saldo met 10%. Naast de goedkopere biggen waren met name de lagere voerprijzen verantwoordelijk voor de daling van het prijspeil van de produktiemiddelen. De bruto-productiviteit verbeterde met bijna 1% en daarmee werd de opgaande tendens van het voorgaande jaar doorgezet (tabel 5.4). Het voederverbruik per gemiddeld aanwezig vleesvarken werd echter 1% hoger mede door het hogere aflevergewicht van de varkens. De arbeidsopbrengst liep terug naar 7 gulden per vleesvarken ofwel slechts 8.000 gulden per arbeidskracht. Dit niveau ligt ver onder het meerjarig gemiddelde en blijft ook ruimschoots achter bij een arbeidsbeloning die geldt volgens de CAO-normen. Omdat de opbrengsten veel sterker daalden dan de kosten werd nog maar 92% van kosten goedgemaakt door opbrengsten. In 1992/93 bedroeg dit dekkingspercentage nog 96%.

Voor 1994/95 zijn de resultaten in de vleesvarkenshouderij volgens de raming opnieuw teleurstellend. Het aanbod van varkensvlees in de EU is iets afgenomen waardoor de vleesvarkensprijzen zijn gestegen (+9%). De hogere opbrengsten als gevolg van de gestegen prijzen worden echter geheel afgeëven door de aankoop van duurdere biggen. De gemiddelde arbeidsopbrengst daalt gemiddeld genomen nog iets verder tot 5 gulden per vleesvarken.

Ook in het verleden heeft de varkenshouderij dalen in de varkenscyclus gekend met bijzonder lage opbrengstprijzen. In de periode 1987-1988 werden de varkenshouders anderhalf jaar lang geconfronteerd met bijzonder slechte bedrijfsresultaten. De jaren die daarop volgden (1989-1992) lieten een sterke verbetering van de resultaten zien. Het huidige dal van de cyclus kenmerkt zich voor de vleesvarkenshouders door een langdurige periode met lage opbrengstprijzen (met name van biggen) die alleen door tijdelijke oplevingen werd onderbroken.

Tabel 5.3 Kengetallen van de ontwikkeling in de vleesvarkenshouderij (in guldens)

Boekjaar	Per vleesvarken per jaar			Voeder- verbr. per kg groei	Prijs per 100 kg kracht- voeder	Opbr. prijs p. kg gesl. gew.
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1981/82-1985/86	971	914	57	3,20	61,30	4,15
1986/87-1990/91	833	796	37	3,02	49,90	3,33
1984/85	1.003	932	71	3,14	62,10	4,18
1985/86	973	903	70	3,12	56,80	4,01
1986/87	846	823	23	3,06	53,50	3,41
1987/88	735	716	19	3,04	48,90	2,97
1988/89	768	766	2	3,01	51,80	3,07
1989/90	952	874	78	3,00	50,70	3,79
1990/91	862	797	65	2,99	44,60	3,42
1991/92	953	874	78	3,01	45,90	3,82
1992/93	797	764	33	2,96	45,70	3,12
1993/94	664	657	7	2,97	42,70	2,61
1994/95 (r)	728	723	5	2,93	42,30	2,85

Tabel 5.4 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit in de vleesvarkenshouderij (in % per jaar)

Boekjaar	Opbrengst- prijzen per eenheid produkt	Prijzen produk- tiemid- delen	Bruto- produk- tivi- teit	Produk- tiekos- ten per eenheid produkt	Opbreng- sten/ kosten- verhou- ding
1980/81-1985/86	+ 2,3	+ 2,0	+ 0,9	+ 1,1	+ 1,2
1985/86-1990/91	- 3,1	- 2,5	+ 0,5	- 3,0	- 0,1
1990/91	- 9,7	- 9,3	- 1,0	- 8,4	- 1,5
1991/92	+ 11,7	+ 9,7	- 0,6	+ 10,4	+ 1,2
1992/93	- 18,3	- 13,2	+ 0,5	- 13,6	- 5,5
1993/94	- 16,3	- 11,7	+ 0,9	- 12,5	- 4,4
1994/95 (r)	+ 9,0	+ 10,0	+ 1,0	+ 9,0	+ 0,0

5.4 Bedrijfsresultaten leghennenhouderij

In de leghennenhouderij bereikten de resultaten in 1993/94 een gunstig niveau (tabel 5.5). De arbeidsopbrengst is verdrievoudigd ten opzichte van het lage niveau in 1992/93 en kwam uit op bijna 4 guldens per leghen, wat overeenkomt met 95.000 guldens per volwaardige arbeidskracht. Er was gemiddeld sprake van een kostendekkende produktie. Dit was hoofdzakelijk het gevolg van een combinatie van 3% hogere eierprijzen en van 7% lagere voerprijzen.

De gunstige ontwikkeling van de bruto-productiviteit droeg eveneens bij aan de hogere uitkomsten (tabel 5.6). De eierproductie nam toe tot ruim 300 stuks per hen. Het voederconsumptie daalde mede daardoor van 2,25 naar 2,22 kg voer per kg eieren. Als gevolg van de genoemde ontwikkelingen werden de kosten voor 101% goedgehaakt door opbrengsten, tegenover 93% in het voorgaande jaar 1992/93.

Tabel 5.5 Kengetallen van de ontwikkeling in de legghennenhouderij (in guldens)

Boekjaar	Per legghen per jaar			Prijs per 100 kg krachtvoer	Eierproductie per hen	Prijs per 100 eieren
	opbrengsten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1981/82-1985/86	40,06	39,38	0,68	66,90	275	13,93
1986/87-1990/91	36,34	33,27	3,07	52,50	289	11,94
1984/85	40,21	40,08	0,13	69,10	278	13,90
1985/86	38,24	37,44	0,80	62,90	279	13,02
1986/87	37,60	34,56	3,04	55,90	275	12,76
1987/88	34,71	32,41	2,30	52,20	285	11,71
1988/89	34,59	33,68	0,91	54,40	295	11,48
1989/90	38,10	33,92	4,18	51,90	296	11,91
1990/91	36,71	31,78	4,93	47,90	296	11,84
1991/92	36,41	33,47	2,94	49,90	295	11,69
1992/93	32,06	30,89	1,17	47,40	295	10,74
1993/94 (v)	35,40	31,60	3,80	44,10	301	11,10
1994/95 (r)	30,20	30,70	-0,50	43,20	303	9,50

Tabel 5.6 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit in de legghennenhouderij (in % per jaar)

Boekjaar	Opbrengstprijzen per eenheid produkt	Prijzen produktiemitdelen	Bruto-productiviteit	Produktiekosten per eenheid produkt	Opbrengsten/kostenverhouding
1980/81-1985/86	- 1,5	+ 1,3	+ 1,2	+ 0,1	- 1,6
1985/86-1990/91	- 1,9	- 3,2	+ 0,9	- 4,1	+ 2,3
1990/91	- 1,9	- 3,8	+ 0,1	- 3,9	+ 2,1
1991/92	- 1,6	+ 2,8	- 1,2	+ 4,0	- 5,4
1992/93	- 8,5	- 3,9	- 0,1	- 3,8	- 4,9
1993/94 (v)	+ 4,1	- 3,7	+ 0,4	- 4,0	+ 8,5
1994/95 (r)	-15,0	- 1,0	+ 2,0	- 3,0	- 12,0

De resultaten van de leghennenhoudery in 1994/95 zijn aanzienlijk lager geraamd, vooral door de scherpe daling van de eierprijzen. De belangrijkste oorzaak is de sterke produktiegroei in de EU, terwijl ook wijzigingen in het restitutiebeleid voor eieren en slachtkippen een rol spelen. De verdere daling van de voerprijzen (-2%) is bij lange na niet voldoende om een sterke achteruitgang van de gemiddelde arbeidsopbrengst te voorkomen. De geraamde arbeidsopbrengst van -50 cent per hen is sinds het jaar 1982/83 niet meer zo laag geweest.

5.5 Bedrijfsresultaten vleeskuikenhoudery

In de vleeskuikenhoudery zijn de resultaten in 1993/94 verbeterd, voornamelijk dankzij de sterk verminderde kosten. De opbrengstprijzen zijn echter gedurende het boekjaar met ruim 3% gedaald door het toegenomen aanbod in de EU (tabel 5.7). De opbrengstprijzen hebben daardoor vrijwel het gehele jaar onder druk gestaan. Pas in maart 1994 trad een licht herstel van de prijzen op.

Tabel 5.7 Kengetallen van de ontwikkeling in de vleeskuikenhoudery (in guldens)

Boekjaar	Per 1.000 kg afgel.gew.			Prijs per 100 kg krachtvoeder	Afleveringsgewicht in gram	Voeder-verbr. per kg afgelev. gewicht
	opbrengsten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1981/82-1985/86	2.267	2.187	80	79,10	1.620	2,00
1986/87-1990/91	1.966	1.837	129	63,40	1.750	1,94
1984/85	2.360	2.276	84	83,00	1.630	2,00
1985/86	2.296	2.150	146	76,80	1.670	2,00
1986/87	2.082	1.965	117	67,20	1.670	1,98
1987/88	1.922	1.809	113	61,70	1.710	1,96
1988/89	1.897	1.851	46	65,30	1.750	1,94
1989/90	1.967	1.840	127	64,90	1.790	1,92
1990/91	1.962	1.718	244	58,10	1.830	1,90
1991/92	1.854	1.759	95	59,00	1.840	1,91
1992/93	1.794	1.741	53	58,70	1.850	1,89
1993/94	1.716	1.629	87	55,30	1.850	1,83
1994/95 (r)	1.705	1.590	115	53,00	1.840	1,83

De lagere kostprijs is grotendeels het gevolg van de lagere voerkosten. Hiervoor kunnen drie oorzaken worden aangegeven. Allereerst zijn de verwerkte veevoedergrondstoffen in het mengvoeder in prijs verlaagd. Ten tweede is het voor kuikenmesters vanwege de daling van de graanprijzen aantrekkelijk geworden meer tarwe in het voerpakket op te nemen. In veel gevallen wordt dit al gedaan in de voerfabriek. Andere kuikenmesters kopen tarwe aan

van akkerbouwers ("tarwe voor mest") en mengen deze tarwe zelf in het kuikenvoeder, dat eventueel in samenstelling is aangepast. Daarmee wordt een relatief grote besparing op de voerkosten behaald. Tenslotte is de voederomzetting in 1993/94 opnieuw verbeterd zodat ook daardoor de voerkosten per kuiken lager zijn geworden. De bruto-productiviteit is bijna 2% gestegen vooral dankzij de verbeterde voederomzetting en de toegenomen groeisnelheid van de kuikens (tabel 5.8). De gemiddelde arbeidsopbrengst van 87 gulden per 1.000 kg kuikenvlees komt overeen met ruim 60.000 gulden per volwaardige arbeidskracht. Toch was in de vleeskuikenhouderij nog geen sprake van een kostendekkende produktie. De kosten werden voor 98% vergoed door opbrengsten, tegenover slechts 96% in 1992/93.

Voor 1994/95 worden iets gunstiger bedrijfsuitkomsten geraamd als gevolg van een voortgezette daling van de voerkosten. De opbrengstprijzen zijn na een korte opleving in de zomerperiode tegen het einde van het boekjaar steeds verder omlaag gegaan. Dooreengenomen is voor het gehele verslagjaar 1994/95 net sprake van een kostendekkende exploitatie, waarbij de geraamde arbeidsopbrengst uitkomt op 115 gulden per 1.000 kg vlees.

Tabel 5.8 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit in de vleeskuikenhouderij (in % per jaar)

Boekjaar	Opbrengst- prijzen per eenheid produkt	Prijzen produk- tiemid- delen	Bruto- produk- tivi- teit	Produk- tiekos- ten per eenheid produkt	Opbreng- sten/ kosten- verhou- ding
1980/81-1985/86	+ 1,3	+ 2,0	+ 0,8	+ 1,2	+ 0,1
1985/86-1990/91	- 3,1	- 3,0	+ 1,3	- 4,2	+ 1,1
1990/91	- 0,3	- 5,0	+ 1,3	- 6,2	+ 6,5
1991/92	- 5,6	+ 2,3	0,0	+ 2,3	- 7,7
1992/93	- 3,7	+ 0,3	+ 1,6	- 1,2	- 2,5
1993/94	- 3,5	- 3,9	+ 1,9	- 5,7	+ 2,3
1994/95 (r)	- 1,0	- 2,0	+ 1,0	- 3,0	+ 2,0

5.6 Bedrijfsresultaten vleesstierenhouderij

De resultaten in de vleesstierenhouderij zijn in 1993/94 (het boekjaar liep van 1 november 1993 t/m 31 oktober 1994) fors teruggelopen. De opbrengsten liepen per stier veel sterker terug dan de kosten, wat resulteerde in een negatieve arbeidsopbrengst (tabel 5.9).

Tabel 5.9 Kengetallen van de ontwikkeling in de vleesstierenhouderij

Boekjaar	Guldens per vleesstier/jaar			Aankoop- prijs per kalf	Aantal mest- dagen	Voeder kosten per kg groei	Groei per dag in gram	Geslacht- gewicht in kg	Opbrengst- prijs per kg geslacht gewicht
	opbreng- sten	kosten (zonder arbeid)	arbeids- opbrengst						
1981/82-1985/86	2.146	2.012	134	701	462	2,60	1.048	309	8,68
1986/87-1990/91	2.087	2.094	-7	979	472	2,00	1.087	335	7,83
1983/84	2.202	2.145	57	708	461	2,80	1.036	307	8,77
1984/85	2.174	2.086	88	753	453	2,70	1.064	305	8,75
1985/86	2.058	2.075	-17	771	461	2,51	1.078	316	8,07
1986/87	1.941	1.974	-33	872	463	2,18	1.064	315	7,85
1987/88	1.953	2.035	-82	892	472	2,08	1.070	325	7,52
1988/89	2.249	2.157	92	1.053	463	2,01	1.104	335	8,21
1989/90	2.201	2.180	21	1.092	479	1,88	1.097	347	8,06
1990/91	2.090	2.121	-31	988	482	1,85	1.099	353	7,51
1991/92	2.115	2.095	20	935	474	1,92	1.112	356	7,54
1992/93	2.157	2.122	35	1.012	491	1,84	1.118	369	7,71
1993/94	2.012	2.063	-51	975	515	1,90	1.081	373	7,41

De ongunstige ontwikkeling van de opbrengsten werd vooral veroorzaakt door de lagere vleesprijzen. Gemiddeld werd een opbrengstprijis gerealiiseerd van f 7,41 per kg, wat f 0,30 minder was dan in het voorgaande jaar. Het geslacht-gewicht lag op 373 kg, wat iets hoger was dan in 1992/93. Om dit hogere gewicht te bereiken werden de dieren wel langer aangehouden. De groei per dag liep sterk terug. De langere mestperiode was mogelijk door een verschuiving van het uitgangsmateriaal naar het laatrijpere type.

De ontwikkeling van de kosten stond vooral onder invloed van de prijsontwikkeling van de nuchtere kalveren. Die waren ruim 35 gulden goedkoper dan in 1992/93. De voerkosten per stier per jaar bleven nagenoeg gelijk. Door de lagere groei per dag stegen per kg groei de voerkosten wél. De rentekosten per stier daalden door het lage rentetarief. Al met al zijn de resultaten in de vleesveehouderij weer op een teleurstellend niveau beland.

5.7 Bedrijfsresultaten schapenhouderij

De resultaten in de schapenhouderij zijn in 1993/94 iets verbeterd ten opzichte van de voorgaande twee jaren. In het boekjaar dat liep van 1 november 1993 tot 31 oktober 1994 resteerde een arbeidsopbrengst van 37 gulden per ooi (tabel 5.10), wat 24 gulden meer is dan in het voorgaande jaar, dat qua

Tabel 5.10 Kengetallen van de ontwikkeling in de schapenhouderij a)

Boekjaar	Per gemiddeld aanwezige ooi					ar- beids- op- brengst	Levend geboren lam- meren per 100 gedekte ooien	Lamme- ren- sterf- te in %
	op- breng- sten b)	kosten (zonder arbeid)						
		kracht- voeder	ruw- voer- der	ov. kos- ten	to- taal			
1981/82- 85/86	332	44	118	82	244	88	151	11,3
1986/87- 90/91	311	33	111	89	233	78	166	12,0
1984/85	340	44	117	86	247	93	155	11,8
1985/86	327	47	114	81	242	85	153	11,6
1986/87	347	36	120	84	240	107	164	12,4
1987/88	319	38	96	86	220	99	163	13,1
1988/89	327	32	109	86	227	100	164	12,2
1989/90	280	28	114	97	239	41	162	11,1
1990/91	284	32	116	94	242	42	176	11,4
1991/92	269	34	114	92	240	29	175	12,7
1992/93	241	33	91	104	228	13	163	12,1
1993/94	267	30	98	102	230	37	168	14,3

a) Het boekjaar loopt van 1 november t/m 31 oktober; b) Inclusief de ooi-premie (1984/85: f 32,-, 1985/86: f 47,-, 1986/87: f 75,-, 1987/88: f 52,-, 1988/89: f 50,-, 1989/90: f 62,-, 1990/91: f 54,-, 1991/92: f 49,-, 1992/93: f 55,- en 1993/94: f 47,-).

resultaten voorlopig als dieptepunt de geschiedenis in gaat. De verbetering van het resultaat was volledig toe te schrijven aan de hogere opbrengsten. De vleeslammeren, slachtooiën en vooral de slachtrammen stegen in prijs. Ook de wol bracht iets meer op, al bleven die opbrengsten bescheiden (Prins, 1995). Daar stond een prijsdaling van de fokschapen tegenover. Ook de ooi-premie was lager dan in 1992/93. De voerkosten stegen licht, vooral door hogere prijzen van het ruwvoer. Door de gunstige rentestand daalde de berekende rente. Per saldo lagen de totale kosten 2 gulden per ooi hoger dan in het voorgaande jaar.

De ooi-premie blijft een belangrijke opbrengstenpost voor de schapenhouderij: zonder die premie zou de arbeidsopbrengst nu voor het vijfde achtereenvolgende jaar negatief zijn geweest. Ondanks het herstel van de arbeidsopbrengst blijft de vergoeding voor arbeid minimaal.

5.8 Bedrijfsomvang en arbeidsverbruik per dier

Bedrijfsomvang is een belangrijk element van de bedrijfsstructuur en wordt vooral bepaald door lange-termijnbeslissingen. Bij een bepaalde produktietechniek, die samengaat met een bepaald vast kostenniveau, leidt een toenemende schaal van produktie aanvankelijk tot lagere kosten per eenheid produkt (schaalvoordelen) om na een bepaald minimumniveau weer tot hogere gemiddelde kosten (schaalnadelen) te stijgen (Zachariasse, 1990).

Bij een toenemende bedrijfsomvang wordt de benutting van eigen arbeid en kapitaal steeds beter mogelijk, totdat de produktieschaal zodanig is toegenomen dat vreemde arbeidskrachten moeten worden aangetrokken en vreemd vermogen moet worden opgenomen. Schaafeffecten mogen in de eerste plaats verwacht worden in de bewerkingskosten, dat wil zeggen de kosten van arbeid, werktuigen en loonwerk. Daarnaast kan ook bij de opbrengstprijzen sprake zijn van schaafeffecten.

Het aantal dieren dat per bedrijf kan worden gehouden is afhankelijk van veel factoren. Het aantal beschikbare arbeidskrachten, het aantal gewerkte uren per arbeidskracht, de arbeidsprestatie per arbeidskracht, de specialisatiegraad in een bepaalde produktietak en de automatiseringsgraad beïnvloeden het aantal dieren dat per arbeidskracht kan worden gehouden (Bens et al., 1995). De vraag hoeveel dieren een arbeidskracht bij een dagtaak kan verzorgen is daarom niet eenvoudig te beantwoorden. In deze paragraaf wordt de invloed van de bedrijfsomvang op het aantal te houden dieren per arbeidskracht onderzocht met gegevens uit het LEI-boekhoudnet. In de landbouw wordt over het algemeen vrijwel alle arbeid door de ondernemer en zijn gezin geleverd. Door een arbeidskracht wordt op varkens- en pluimveebedrijven circa 2.500 uur arbeid per jaar geleverd. Veel varkens worden gehouden op gemengde bedrijven. In de praktijk wordt op bedrijfsniveau de beschikbare arbeid dus niet alleen aan de varkens besteed, maar ook aan de andere activiteiten. Bij de berekeningen per dier is wel gebruik gemaakt van de urenregistratie voor de varkens- en pluimveehouderij.

Zeugenhouderij

De verschillen in gewerkte uren per zeug zijn groot. Er is een sterke link met de bedrijfsgrootte: naarmate het aantal zeugen per bedrijf toeneemt zijn minder uren per zeug nodig. Er zijn daarentegen bij eenzelfde bedrijfsomvang bedrijven die in totaal 15 uur arbeid per zeug besteden, terwijl andere bedrijven meer dan 25 uur per zeug per jaar nodig hebben. Het effect van de schaal-grootte op het arbeidsverbruik is aanzienlijk tot een bedrijfsomvang van circa 150 zeugen (tabel 5.11). Het aantal uren neemt in dat traject gemiddeld af van 23 naar 17 uur per zeug. De zeer grote bedrijven, met meer dan 300 zeugen, hebben een groot schaalvoordeel. Gemiddeld bedraagt op deze grote bedrijven het arbeidsverbruik 11 uur per zeug. De arbeidskosten per zeug bedroegen daar in 1993/94 nog geen 400 gulden per zeug per jaar. De zeugen op de kleinere bedrijven zorgden voor 800 gulden per dier aan arbeidskosten.

Een arbeidskracht die 2.500 uur arbeid per jaar levert kan op de grootste bedrijven 225 zeugen per jaar verzorgen. Bij de gemiddelde bedrijfsomvang van 144 zeugen is daarentegen het aantal zeugen dat een arbeidskracht aan kan ongeveer 150. Op de kleinere bedrijven kan de genoemde arbeidskracht in 2.500 uur slechts 105 zeugen verzorgen.

Tabel 5.11 Kenmerken van bedrijven met zeugen bij indeling naar aantal zeugen per bedrijf in 1993/94

	Aantal zeugen per bedrijf					totaal
	20-100	100-150	150-200	200-300	300 e.m.	
Aantal bedrijven	3.130	1.860	1.760	780	710	8.230
Aantal zeugen	58	126	171	244	398	144
Aantal sbe	185	209	238	353	450	240
Sbe zeugen in totaal sbe (%)	37	60	70	69	80	56
Uren per zeug per jaar	23	17	15	14	11	17
Aantal zeugen bij 2.500 uur	105	150	165	185	225	150

Vleesvarkens

Evenals in de zeugenhouderij zijn op de bedrijven met vleesvarkens (inclusief gesloten bedrijven) de verschillen in arbeidsverbruik per dier per jaar aanzienlijk. Ook hier geldt in het algemeen dat de arbeidsinzet per dier afneemt naarmate het aantal dieren toeneemt. Toch is er een grote spreiding los van de bedrijfsgrootte. Bij een vergelijkbare bedrijfsomvang besteden sommige bedrijven gemiddeld 1 uur arbeid per vleesvarken terwijl andere bedrijven wel 2 uur per gemiddeld aanwezig vleesvarken werken. De afname van het arbeidsverbruik per dier is vooral groot tot een bedrijfsomvang van circa 1.000

vleesvarkens (tabel 5.12). Het aantal uren neemt tussen de groep bedrijven met 100 tot 250 vleesvarkens en de groep met 750 tot 1.000 vleesvarkens gemiddeld af van 2,7 uur naar 1,4 uur per vleesvarken per jaar. De arbeidskosten lopen daarbij terug van 95 gulden naar rond de 50 gulden per vleesvarken per jaar. Op de bedrijven die meer dan 1.000 varkens hebben zijn de schaalvoordelen gering. Dit hangt samen met de relatief geringe arbeidsbehoefte per vleesvarken en de eenvoudiger werkmethoden in de vleesvarkenshouderij. Automatisering van de voeding bespaart veel tijd en veraangenaamt het werk. Het gevolg van (voer)automatisering is wel dat de investeringen per dier hoger zijn en de kapitaalbehoefte van een groot vleesvarkensbedrijf daardoor ook hoog is.

Een vakarbeider die 2.500 uur per jaar werkt, kan bij een gemiddelde omvang van 550 vleesvarkens per bedrijf bijna 1.300 vleesvarkens per jaar verzorgen. Op de grotere bedrijven, met meer dan 1.000 varkens per bedrijf kan de genoemde arbeidskracht bijna 2.100 varkens verzorgen, terwijl hij op de kleine bedrijven slechts ruim 900 varkens per jaar aan kan.

Tabel 5.12 Kenmerken van bedrijven met vleesvarkens bij indeling naar aantal vleesvarkens per bedrijf in 1993/94

	Aantal vleesvarkens/bedrijf							totaal
	100- 250	250- 500	500- 750	750- 1.000	1.000- 1.250	1.250- 2.000	2.000 e.m.	
Aantal bedrijven	3.880	2.730	1.990	1.010	430	510	350	10.890
Aantal vleesvarkens	175	355	623	882	1.089	1.513	2.857	552
Aantal sbe	175	246	235	267	320	372	567	240
Perc. sbe in vleesvarkens	16	24	44	56	45	56	66	31
Uren per vleesvarken per jaar	2,7	2,1	1,9	1,4	1,3	1,3	1,2	2,0
Aantal vleesvarkens bij 2.500 uur	920	1.205	1.325	1.780	1.940	1.940	2.065	1.275

Leghennenhoudery

In de pluimveehouderij zijn minder steekproefbedrijven beschikbaar dan in de varkenshouderij. Voor de berekeningen wordt daarom naast gegevens van de steekproefbedrijven ook gebruik gemaakt van gegevens van studiebedrijven waarvan alleen de opbrengsten, kosten en technische gegevens worden bijgehouden. Ook op deze bedrijven is geregistreerd hoeveel uren aan de pluimveehouderij zijn besteed.

De verschillen in arbeidstijd per leghen per jaar zijn groot. Er is hierbij een verband met de bedrijfsgrootte: naarmate het aantal leghennen per bedrijf toeneemt zijn minder uren per leghen nodig. Vooral op bedrijven met weinig leghennen komen echter verschillen voor van gemiddeld 7 uur per 100 leghen-

nen tot bijna 20 uur per 100 aanwezige leghennen. Tot een omvang van circa 30.000 hennen per bedrijf is de afname van het arbeidsverbruik vrij groot (tabel 5.13). Het aantal uren neemt geleidelijk af van 14 uur naar 10 uur per 100 leghennen per jaar. De arbeidskosten per leghen per jaar variëren daarmee van bijna 5 gulden tot circa 3 gulden per leghen per jaar. Hierbij wordt, in tegenstelling tot in de vleesvarkenshouderij, op de grotere bedrijven wel efficiënter met de arbeidskosten omgesprongen.

Een arbeidskracht die 2.500 uur per jaar werkt kan gemiddeld 26.000 leghennen per jaar verzorgen. Bij zeer grote bedrijven met meer dan 50.000 leghennen is het arbeidsverbruik gemiddeld slechts 8 uur per 100 hennen, waardoor de genoemde arbeidskracht circa 31.000 hennen kan verzorgen. Op de kleinere bedrijven kan hij daarentegen nog geen 18.000 hennen aan.

Tabel 5.13 Kenmerken van bedrijven met leghennen bij indeling naar aantal leghennen per bedrijf in 1992/93

	Aantal leghennen per bedrijf					totaal
	5.000- 15.000	15.000- 25.000	25.000- 35.000	35.000- 50.000	50.000 e.m.	
Aantal leghennen	10.900	20.700	30.900	40.800	78.600	34.600
Uren per 100 leghennen/jaar	14	12	10	9	8	10
Aantal leghennen bij 2.500 uur	17.500	21.500	25.800	26.400	31.300	26.000

Vleeskuikens

Net als in de leghennenhouderij is hier gewerkt met zowel steekproef- als met studiebedrijven. De groep bedrijven met 10.000 tot 25.000 vleeskuikens besteedde in 1993/94 gemiddeld 88 uur arbeid per 1.000 kuikens. In de arbeidsbesteding per dier komen vooral op bedrijven met 25.000 tot 35.000 vleeskuikens grote verschillen voor. Deze lopen uiteen van gemiddeld 40 uur tot bijna 80 uur per 1.000 gemiddeld aanwezige vleeskuikens. Gemiddeld wordt daar 51 uur per 1.000 dieren gewerkt. Vanaf bedrijven met gemiddeld 35.000 tot 50.000 vleeskuikens neemt het arbeidsverbruik per dier niet veel meer af (tabel 5.14). De schaalvoordelen zijn bij een toenemend aantal vleeskuikens blijkbaar niet meer zo groot.

Een arbeidskracht die 2.500 uur per jaar werkt kan gemiddeld gezien ruim 53.000 vleeskuikens verzorgen. Dit betekent dat het aantal opgehokte kuikens in het begin van de mestperiode uitkomt op circa 70.000 stuks. Op de kleinere bedrijven kan deze arbeidskracht ruim 28.000 dieren verzorgen, terwijl op grotere bedrijven (met meer dan 50.000 kuikens) het arbeidsverbruik per dier zo laag is dat de genoemde arbeidskracht gemiddeld bijna 60.000 kuikens aan kan.

Tabel 5.14 Kenmerken van bedrijven met vleeskuikens bij indeling naar aantal vleeskuikens per bedrijf in 1993/94

	Aantal gemiddeld aanwezige vleeskuikens per bedrijf				
	10.000- 25.000	25.000- 35.000	35.000- 50.000	50.000 e.m.	totaal
Aantal gem. aanw. vleeskuikens	17.900	30.600	40.000	76.200	44.400
Uren per 1.000 vleeskuikens per jaar	88	51	49	42	47
Aantal kuikens bij 2.500 uur	28.300	49.000	51.000	59.300	53.400

5.9 Resultaten van de varkens- en pluimveebedrijven

De in de vorige paragrafen geschetste gang van zaken per produktietak is terug te vinden in de resultaten van de gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven. Daarbij moet worden bedacht dat de varkenshouderij binnen deze groep qua opbrengstwaarde verreweg de belangrijkste produktierichting is. De slechte resultaten in de varkenshouderij bepalen daardoor ook in belangrijke mate het beeld van de groep varkens- en pluimveebedrijven in 1993/94 als geheel. De varkensbedrijven behaalden als gevolg van de gedaalde opbrengstprijzen in 1993/94 aanmerkelijk slechtere resultaten dan in het reeds matige voorgaande jaar.

De gemiddelde arbeidsopbrengst van de leghennenbedrijven vertoonde wel een positieve ontwikkeling en steeg tot bijna 55.000 gulden per ondernemer.

De ondernemer heeft naast de inzet van arbeid ook inkomen door het gebruik van eigen vermogen in het bedrijf en door incidentele bedrijfsopbrengsten. In 1993/94 liep dat bedrag uiteen van 9.000 gulden op de fokvarkensbedrijven tot zo'n 17.000 gulden op de leghennenbedrijven en de vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven (de zogenaamde andere varkensbedrijven, zie tabel 5.15). Samen met de arbeidsopbrengst levert dat het ondernemersinkomen op (tabel 5.15). Het ondernemersinkomen op de varkensbedrijven daalde verder ten opzichte van het minder gunstige jaar 1992/93, op de leghennenbedrijven nam het met 35.000 gulden per ondernemer toe.

Er wordt eveneens inkomen behaald door de inzet van arbeid van de overige familieleden. In 1993/94 was dat gemiddeld 16.000 gulden per bedrijf. Het gemiddelde gezinsinkomen uit bedrijf daalde van ruim 40.000 gulden per ondernemer in 1992/93 naar zo'n 1.000 gulden negatief in 1993/94. Binnen deze groep behaalden alleen de leghennenbedrijven een positief gezinsinkomen uit bedrijf van ruim 90.000 gulden per ondernemer; dit komt overeen met het gemiddelde niveau in de tweede helft van de jaren tachtig.

Tabel 5.15 Bedrijfsresultaten (pb) en inkomen op varkens- en pluimveebedrijven per ondernemer (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Neder- land	Fokvarkens- bedrijven	Andere varkens- bedrijven	Leghennen- bedrijven a)
Boekjaar 1993/94				
Aantal bedrijven	8.700	3.100	3.300	1.200
Ha	5,2	5,2	6,2	3,9
Sbe	217	205	232	224
Ondernemers	1,22	1,21	1,23	1,15
Opbrengst per 100 gulden kosten				
1981/82-1985/86	97	98	99	95
1986/87-1990/91	94	90	93	99
1990/91	99	97	97	101
1991/92	102	107	102	97
1992/93	89	82	89	92
1993/94	82	68	80	97
1994/95 (r)	87	84	87	84
Arbeidsopbrengst				
1981/82-1985/86	45,5	54,3	53,4	11,2
1986/87-1990/91	35,3	26,4	31,1	58,9
1990/91	66,1	55,6	58,8	78,9
1991/92	86,4	104,6	87,8	47,1
1992/93	10,4	2,0	11,2	6,7
1993/94	-26,6	-58,3	-47,2	54,7
1994/95 (r)	4,0	14,0	-3,0	-48,0
Ondernemersinkomen				
1981/82-1985/86	55,3	62,1	61,0	26,7
1986/87-1990/91	52,3	42,2	50,2	75,4
1990/91	88,5	75,0	86,7	101,8
1991/92	107,8	122,1	114,7	80,4
1992/93	26,7	20,1	29,0	35,7
1993/94	-14,3	-49,6	-30,3	71,1
1994/95 (r)	23,0	30,0	21,0	-25,0
Gezinsinkomen uit het bedrijf				
1981/82-1985/86	72,4	77,5	76,7	45,1
1986/87-1990/91	68,6	59,6	64,9	93,4
1990/91	103,2	95,6	97,0	119,4
1991/92	121,5	136,6	127,8	96,3
1992/93	40,3	32,5	41,3	56,4
1993/94	-1,2	-39,5	-17,7	91,9
1994/95 (r)	35,0	40,0	33,0	-5,0

a) Exclusief vleeskuikenmoederdierenbedrijven.

De resultaten op de varkensbedrijven zullen volgens raming in 1994/95 enigszins herstellen. Dit geldt vooral voor de fokvarkensbedrijven, wat in schril contrast staat met de arbeidsopbrengst op de leghennenbedrijven die ruim 100.000 gulden per ondernemer achteruit zal gaan ¹⁾. Op deze bedrijven worden de totale kosten slechts voor 84% gedekt door opbrengsten, waardoor de arbeidsopbrengst per ondernemer sterk negatief wordt (-48.000 gulden).

Voor de fokvarkensbedrijven wordt in 1994/95 een gezinsinkomen uit bedrijf van 40.000 gulden per ondernemer geraamd. Op de andere varkensbedrijven zal het gezinsinkomen met 50.000 gulden stijgen tot 33.000 gulden per ondernemer. Op de leghennenbedrijven zal het gezinsinkomen uit bedrijf bijna een ton lager uitkomen dan in 1993/94 en dalen naar 5.000 gulden negatief per ondernemer.

5.10 Inkomensvorming

Het totaal gezinsinkomen op het gemiddelde fokvarkensbedrijf daalde naar -20.000 gulden in 1993/94. Dat is een achteruitgang van bijna 80.000 gulden ten opzichte van het voorgaande jaar. Op de andere varkensbedrijven vond een daling plaats van 73.000 gulden per bedrijf, het totaal gezinsinkomen bleef daarmee nog net boven het nulpunt. Op de leghennenbedrijven steeg het totaal gezinsinkomen van gemiddeld 84.000 gulden naar 135.000 gulden per bedrijf.

Een deel van het gezinsinkomen wordt buiten het bedrijf verkregen; het bestaat uit opbrengst van vermogen dat niet in het bedrijf is belegd, uit beloning voor arbeid van de ondernemer en zijn partner dat buitenshuis is verricht en uit uitkeringen van sociale verzekeringen (inclusief kinderbijslag). Op het gemiddelde varkens- en pluimveebedrijf zijn deze neveninkomsten in de laatste jaren opgelopen tot bijna 25.000 gulden, tegen 17.000 gulden in de jaren tachtig. Met name de beloning voor arbeid die buiten het bedrijf is aangewend heeft daaraan bijgedragen. De opbrengsten van extern belegd vermogen zijn ten opzichte van het voorgaande jaar teruggelopen. Op de fokvarkensbedrijven waren de inkomsten van buiten het bedrijf in 1993/94 onvoldoende om het negatieve gezinsinkomen uit het bedrijf volledig te compenseren en zodoende het totaal gezinsinkomen positief te laten uitkomen. Op de (gesloten) vleesvarkensbedrijven werd het totaal gezinsinkomen nog licht positief na bijtelling van de inkomsten van buiten het bedrijf. Op de leghennenbedrijven was het aandeel van het inkomen van buiten bedrijf circa 15% van het totaal gezinsinkomen.

1) Deze inkomenscijfers van de gespecialiseerde leghennenbedrijven zijn overigens met meer onzekerheden behept dan die van de overige groepen. De steekproef heeft een geringere omvang en een grotere standaardfout en is gevoelig voor de wisseling in steekproefbedrijven, die onder andere het aantal hennen en de mate waarin via contracten wordt afgezet beïnvloedt.

Tabel 5.16 *Inkomen en inkomensbesteding op varkens- en pluimveebedrijven (x 1.000 gulden)*

Boekjaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomsten buiten het bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belas- tingen	Besteed- baar inkomen	Gezins- beste- dingen	Bespa- ringen
Nederland							
1981/82-1985/86	75,4	16,3	91,7	16,7	75,0	52,4	22,6
1986/87-1990/91	77,3	18,0	95,3	11,3	84,0	56,5	27,6
1990/91	118,4	23,7	142,0	12,0	130,0	63,5	66,5
1991/92	142,7	22,8	165,4	39,2	126,3	67,1	59,1
1992/93	45,3	25,5	70,8	37,3	33,5	63,8	-30,3
1993/94	-2,4	24,9	22,5	17,9	4,6	63,2	-58,5
1994/95 (r)	37,0	25,0	62,0	5,0	57,0	60,0	-3,0
Fokvarkensbedrijven							
1981/82-1985/86	75,4	14,9	90,3	14,6	75,7	50,3	25,4
1986/87-1990/91	64,0	17,8	81,8	7,3	74,5	53,4	21,1
1990/91	101,9	23,8	125,7	13,3	112,4	61,6	50,8
1991/92	161,0	24,6	185,6	48,9	136,8	62,5	74,3
1992/93	34,5	24,2	58,8	34,6	24,2	56,2	-32,0
1993/94	-46,0	25,9	-20,1	22,9	-43,0	54,5	-97,5
1994/95 (r)	43,0	25,0	68,0	0,0	68,0	52,0	16,0
Andere varkensbedrijven							
1981/82-1985/86	82,3	15,1	97,4	17,5	79,9	52,0	28,0
1986/87-1990/91	75,8	18,0	93,8	10,7	83,1	57,0	26,0
1990/91	115,8	25,9	141,7	14,2	127,5	63,8	63,7
1991/92	142,9	21,1	164,0	38,8	125,2	65,8	59,4
1992/93	46,1	30,8	76,9	32,8	44,0	66,2	-22,1
1993/94	-24,3	28,0	3,7	13,3	-9,6	66,8	-76,4
1994/95 (r)	32,0	27,0	59,0	5,0	54,0	64,0	-10,0
Leghennenbedrijven a)							
1981/82-1985/86	47,4	16,2	63,7	9,8	53,8	55,2	-1,4
1986/87-1990/91	110,4	19,3	129,7	23,0	106,7	61,3	45,4
1990/91	149,3	22,9	172,2	7,7	164,5	69,3	95,1
1991/92	128,7	30,5	159,1	47,5	111,6	85,5	26,1
1992/93	61,8	22,1	83,8	45,2	38,7	69,9	-31,2
1993/94	113,8	21,1	134,8	25,0	109,8	74,7	35,2
1994/95 (r)	-2,0	24,0	22,0	12,0	10,0	67,0	-57,0

a) Exclusief vleeskuikenmoederdierenbedrijven.

De spreiding in het inkomen is zoals gebruikelijk groot. Bij meer dan de helft van alle varkens- en pluimveebedrijven bedroeg het totaal gezinsinkomen minder dan 20.000 gulden, bij een kwart lag het tussen 20.000 en 60.000 gulden. Alleen het resterende kwart van de bedrijven had een totaal gezinsinkomen van meer dan 60.000 gulden per bedrijf.

Het geraamde totaal gezinsinkomen verdrievoudigt gemiddeld in 1994/95 ten opzichte van 1993/94 en komt op ruim 60.000 gulden per bedrijf. Op fokvarkensbedrijven stijgt het inkomen naar bijna 70.000 gulden per bedrijf, op de andere varkensbedrijven naar bijna 60.000 gulden. Het totaal gezinsinkomen van de leghennenbedrijven zal onder invloed van slechtere bedrijfsresultaten sterk teruglopen en naar verwachting ongeveer 20.000 gulden per bedrijf bedragen.

5.11 Inkomensbesteding

Als gevolg van de lagere inkomens in 1992/93 en 1993/94 waren de persoonlijke belastingen in 1993/94 gemiddeld bijna 20.000 gulden lager dan in het voorgaande jaar. Voor 1994/95 wordt een verdere vermindering van belastingbetalingen voorzien. In 1993/94 resteerde een besteedbaar inkomen van slechts 4.600 gulden, het laagste bedrag in ruim twintig jaar. De gezinsbestedingen per gezin waren iets lager dan in het voorgaande jaar. Gezien de negatieve inkomens is het niet verwonderlijk dat de gezinsbestedingen op de fokvarkensbedrijven in 1993/94 sterk daalden (-7%). Ze kwamen daarmee uit op ruim 51.000 gulden per gezin. De bestedingen op de het gemiddelde leghennenbedrijf daarentegen bedroegen 68.000 gulden per gezin (+3,5%).

Het veel lagere inkomen had tot gevolg dat, ondanks de verminderde belastingbetalingen en gezinsbestedingen, op de bedrijven flink werd ontspaard: gemiddeld bedroeg de ontsparing bijna 59.000 gulden per bedrijf. Dat was een verdere achteruitgang van 28.000 gulden ten opzichte van de ontsparingen in 1992/93. Op slechts 20% van de groep varkens- en pluimveebedrijven werden positieve besparingen gerealiseerd. De vermogensvorming op de fokvarkensbedrijven bereikte een nieuw dieptepunt. Deze bedrijven teerden in 1993/94 bijna een ton in op hun vermogen, waardoor in één jaar tijd de solvabiliteit met 5 procentpunten is gedaald tot gemiddeld 67% aan het eind van 1993/94. De besparingen op de fokvarkensbedrijven die in 1990/91 en 1991/92 zijn gerealiseerd, in totaal 125.000 gulden, zijn in 1992/93 en 1993/94 weer volledig ontspaard. Op de andere varkensbedrijven waren in vergelijking met de fokvarkensbedrijven de besparingen in 1993/94 niet veel beter. Voor de leghennenhouderij daarentegen was 1993/94 een gunstig jaar. De besparingen per bedrijf waren met 35.000 gulden weer positief.

De ramingen voor 1994/95 komen voor het gemiddelde varkens- en pluimveebedrijf uit op een ontsparing van 3.000 gulden. Daarmee hebben deze bedrijven over de afgelopen vijf jaar minder dan 7.000 gulden per jaar bespaard. Bij de fokvarkensbedrijven zullen in 1994/95 volgens raming positieve besparingen resteren, de (gesloten) vleesvarkensbedrijven echter hebben voor het derde achtereenvolgende jaar te maken met ontsparingen. Ook de leghennenbedrijven krijgen in 1994/95 te maken met een forse intering van het eigen vermogen. De verwachte gemiddelde ontsparing van 57.000 gulden is vergelijkbaar met die van het vorige dieptepunt in 1982/83.

5.12 Financiering

Ondanks de zeer lage besparingen in boekjaar 1993/94 kwam op het gemiddelde varkens- en pluimveebedrijf toch nog een (klein) positief bedrag aan eigen middelen beschikbaar. Via afschrijvingen kwam bijna 60.000 gulden vrij. Ook zorgden erfenissen en schenkingen voor een klein bedrag aan eigen middelen. Naast de eigen middelen werd voor meer dan een ton aan vreemde middelen opgenomen. Dit bedrag is fors hoger dan in het voorgaande jaar, en zelfs een factor vier hoger dan wat gemiddeld in de jaren tachtig werd opgenomen. De eigen en de vreemde middelen samen zorgden voor een totaal beschikbaar bedrag aan financieringsmiddelen van 111.000 gulden. Dit niveau is lager dan in de jaren 1990/91 en 1991/92, maar toch van een redelijk niveau. Wel is de verhouding tussen eigen en vreemde middelen anders dan andere jaren (tabel 5.17).

Tabel 5.17 *Herkomst en besteding van financieringsmiddelen op varkens- en pluimveebedrijven (x 1.000 gulden)*

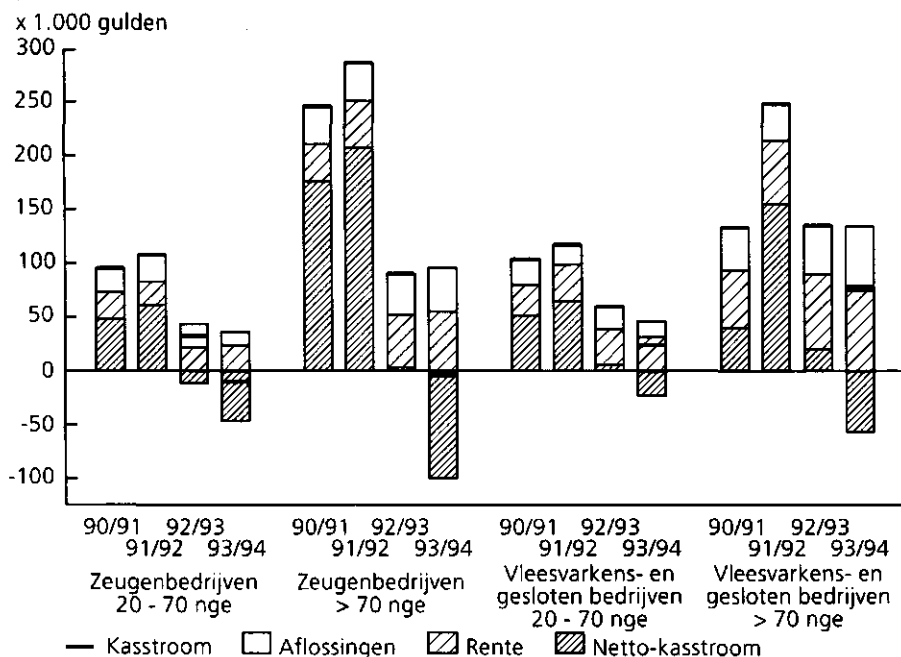
Boekjaar	Totaal eigen middelen	Totaal vreemde middelen	Totaal financ. middelen	Aflossingen	Investeringen in bedrijf	Overige bestedingen	Toename liquiditeiten
1981/82-1985/86	52,8	19,2	72,0	23,3	40,6	3,3	4,7
1986/87-1990/91	69,5	30,8	100,3	26,0	58,0	7,0	9,2
1990/91	112,9	34,4	147,2	29,4	81,4	16,2	20,2
1991/92	109,5	66,4	175,9	28,4	113,0	22,7	11,7
1992/93	25,1	66,9	92,1	34,2	59,3	13,4	-14,8
1993/94	4,8	106,7	111,4	35,8	73,5	5,8	-3,7

De verschillen tussen de drie bedrijfstypen onderling zijn groot. Op de fokzeugenbedrijven bleven de eigen middelen met -47.000 gulden per bedrijf ver onder het nulpunt, terwijl op de leghennenbedrijven bijna 130.000 gulden aan eigen middelen beschikbaar kwam. Alleen de afschrijvingen belopen daar al 81.000 gulden per bedrijf. De verschillen in aangetrokken vreemde middelen tussen de fokvarkens- en leghennenbedrijven waren niet zo groot, waardoor op de fokvarkensbedrijven in totaal krap 57.000 gulden als financieringsmiddel beschikbaar kwam en op de leghennenbedrijven 220.000 gulden. Op de andere varkensbedrijven kwam in totaal bijna 125.000 beschikbaar. Hier lagen de eigen middelen onder het nulpunt, terwijl er voor bijna 132.000 gulden aan vreemde middelen werd aangetrokken.

Netto-kasstroom op vleesvarkens- en gesloten bedrijven hoger dan op de zeugenbedrijven

In de periode 1990/91 t/m 1993/94 behaalden de grotere zeugenbedrijven (vanaf 70 nge) gemiddeld een kasstroom van ruim 150.000 gulden. Dit kwam vooral door de eerste twee jaren, die als uitstekend te typeren zijn. Het laatste jaar was daarentegen uitermate slecht (figuur 5.2). De kasstroom op de middel-grote en kleinere zeugenbedrijven (20 tot 70 nge) bedroeg in deze periode slechts een derde van de kasstroom op de grotere bedrijven.

Op de vleesvarkens- en gesloten bedrijven lag het niveau in dezelfde periode iets hoger dan in de zeugenhouderij. De trend is echter hetzelfde: gemiddeld nemen de kasstroom, de rentelasten, de aflossingen en ook de netto-kasstroom toe met de bedrijfsomvang (figuur 5.2). Door de lagere solvabiliteit op de gesloten- en vleesvarkensbedrijven (tabel 5.18) liggen de financieringslasten op een hoger niveau dan in de zeugenhouderij. Per saldo beschikken de vleesvarkens- en gesloten bedrijven gemiddeld over een hogere ruimte (netto-kasstroom) om extra financieringslasten opnieuw op te nemen leningen te kunnen dragen dan op de zeugenbedrijven.



Figuur 5.2 Kasstroom, financieringslasten en netto-kasstroom op de varkensbedrijven, ingedeeld naar type en grootteklasse (periode 1990/91 t/m 1993/94)

Op twee derde deel van alle zeugenbedrijven overtroffen in 1993/94 de betaalde rente en de aflossingen de kasstroom met meer dan 25.000 gulden. In de gesloten- en vleesvarkenshouderij kwam deze situatie op ruim de helft van de bedrijven voor. Veel bedrijven hebben de aanwezige liquiditeiten de laatste jaren moeten aanspreken om de financieringslasten te voldoen. Op bijna de helft van de zeugenbedrijven en een derde deel van de andere varkensbedrijven waren zelfs de liquiditeiten niet toereikend.

Financieringsruimte op de varkensbedrijven tot het jaar 2000

De varkensbedrijven hebben in 1992/93 en 1993/94 zeer slechte bedrijfsresultaten behaald. De hoge negatieve besparingen hebben de liquiditeitspositie van de bedrijven sterk aangetast. Met name de bedrijven tussen de 20 en 70 nge (middelgrote en kleinere bedrijven) beschikten eind april 1994 nauwelijks over vrije liquiditeiten. Ook op de grotere bedrijven (vanaf 70 nge) is de liquiditeitspositie matig. Doordat het bedrijfsresultaat in het boekjaar 1994/95, en ook de eerste maanden van 1995/96, ook onder het genormaliseerde niveau ligt, zijn relatief veel varkensbedrijven in liquiditeitsproblemen geraakt (Van Bruchem et al., 1995).

Voor de periode 1994 t/m 2000 is de financieringsruimte (tabel 5.18) berekend op basis van een te verwachten genormaliseerde arbeidsopbrengst per jaar van 250 gulden per zeug en 30 gulden per vleesvarken. Met name de bedrijven beneden de 70 nge zullen ontsparen: in de zeugenhouderij jaarlijks gemiddeld 10.000 gulden en in de vleesvarkens- en gesloten houderij zelfs 16.000 gulden per bedrijf. Op de grotere zeugenbedrijven kan wel een deel van het inkomen, na consumptie en persoonlijke belastingen, aangewend worden voor bedrijfsfinanciering. Op de grotere vleesvarkens- en gesloten bedrijven zullen de besparingen echter beperkt blijven tot enkele duizenden gulden per jaar. De toekomstige jaarlijkse kasstroom ligt zowel voor de groep bedrijven tussen de 20 en 70 nge (bijna 50.000 gulden) als de grotere bedrijven (175.000 gulden) voor beide typen op een zelfde niveau. Hier staat tegenover dat de vleesvarkens- en gesloten bedrijven met hogere financieringslasten worden geconfronteerd, veroorzaakt door hogere vermogens per bedrijf en/of een lagere solvabiliteit. Per saldo beschikken de ondernemers op de zeugenbedrijven gemiddeld dan ook over een hogere jaarlijkse netto-kasstroom dan hun collega's op de vleesvarkens- en gesloten bedrijven.

Zowel in de vleesvarkens- en gesloten houderij als in de zeugenhouderij wordt op de bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 nge de berekende financieringsruimte in zijn geheel opgesoupeerd door de claim ten aanzien van vervangingsinvesteringen. De na te streven moderniteitsnorm wordt niet volledig gehaald en er is gemiddeld geen financieringsruimte voor milieu- en uitbreidingsinvesteringen en een eventuele bedrijfsovername in deze periode. Dit beeld wordt met name bepaald door de middelgrote bedrijven (40 tot 70 nge). De kleinere zeugenbedrijven (20 tot 40 nge) beschikken nog wel over een "responderende ruimte" (na financiering van de vervangingsinvesteringen), mede door een hoge solvabiliteit en een betere liquiditeitspositie.

Op de grotere bedrijven wordt de financieringsruimte, behalve door een lage kasstroom, nogal eens beperkt door minimaal benodigde solvabiliteits- en zekerheidsnormen. Doordat deze kapitaalintensieve bedrijven (gemiddeld bijna 2,5 miljoen gulden aan passiva) opgescheept zitten met forse vervangingsinvesteringen, is er gemiddeld per sbe slechts een "resterende ruimte" van nog geen honderd gulden. De grotere zeugenbedrijven komen er met een "resterende ruimte" van ruim 600 gulden per sbe beter vanaf. Dit wordt mede veroorzaakt door meer liquiditeiten per 30 april 1994 en een relatief goede solvabiliteit.

De spreiding tussen bedrijven in de berekende "resterende ruimte" is groot: zo heeft 40% van de grotere zeugenbedrijven de beschikking over nog geen 25.000 gulden, terwijl een zelfde deel de half miljoen gulden overschrijdt. Er zijn echter vele factoren die van invloed zijn op de hoogte van de werkelijk op te nemen nieuwe leningen, zoals het financieel mogelijk maken van een toekomstige bedrijfsovername, het opbouwen van een pensioenvoorziening en het gedrag van de ondernemer.

Tabel 5.18 Modelmatig berekende financieringsruimte a) op varkensbedrijven, ingedeeld naar type en grootteklasse (in guldens per bedrijf)

	Zeugenbedrijven		Vleesvarkens- en gesloten bedrijven	
	kleiner dan 70 nge	vanaf 70 nge	kleiner dan 70 nge	vanaf 70 nge
Kenmerken in 1993/94:				
- aantal bedrijven	2.300	800	1.800	1.500
- solvabiliteit	65	67	59	54
Genormaliseerde jaarcijfers:				
- opbr. per 100 gulden kosten	77	92	82	91
- besparingen	-10.000	29.000	-16.000	4.000
- netto-kasstroom	18.000	96.000	12.000	73.000
Financieringscapaciteit t/m 2000:				
Nieuw vreemd vermogen	190.000	690.000	150.000	480.000
Liquiditeiten	40.000	130.000	10.000	70.000
Financieringsruimte	230.000	820.000	160.000	550.000
Vervangingsinvest. b)	260.000	600.000	230.000	520.000
Resterende ruimte	-30.000	220.000	-70.000	30.000
Resterende ruimte per sbe	-220	670	-550	80

a) Exclusief verzwaaring milieubeleid na 1993/94; b) Verdisconteerd naar 1 mei 1994.

Op basis van de modelmatig berekende financieringsruimte en de toekomstige investeringsclaims kunnen bedrijven worden ingedeeld naar financiële draagkracht (tabel 5.19, zie ook par 3.8). Ongeveer de helft van de grotere zeugenbedrijven scoort qua financiële draagkracht goed. Deze bedrijven

ondervinden geen problemen de vervangingsinvesteringen volledig te financieren. Een aanzienlijk deel (40%) van de grotere zeugenbedrijven kan niet volledig de moderniteit van het bedrijf op peil houden, maar heeft veelal voldoende capaciteit de kortlopende verplichtingen (bestaande financieringslasten, persoonlijke belastingen en gezinsbestedingen) na te komen. Van de bedrijven met een omvang tussen de 20 en 70 nge zijn het met name veel middelgrote zeugenbedrijven (40 tot 70 nge) die niet aan de kortlopende verplichtingen kunnen voldoen en die dus over een slechte draagkracht beschikken. Kleinere bedrijven scoren vaker goed, mede doordat er vaak geen opvolger op deze bedrijven aanwezig is en hiervoor geen investeringsclaim wordt ingerekend. De kleinere zeugenbedrijven verdienen relatief veel buiten het bedrijf en hebben gemiddeld lage financieringslasten.

Tabel 5.19 Indeling van de varkensbedrijven (in % van totaal) naar modelmatig berekende financiële draagkracht a), type en grootteklasse

	Zeugenbedrijven		Vleesvarkens- en gesloten bedrijven	
	20 tot 70 nge	vanaf 70 nge	20 tot 70 nge	vanaf 70 nge
Goed	45	50	35	45
Matig	25	40	30	40
Slecht	30	10	35	15
Totaal	100	100	100	100

a) Exclusief uitbreidingsinvesteringen en verdere verzwaring milieubeleid na 1993/94.

Op de vleesvarkens- en gesloten bedrijven is de financiële draagkracht, mede door een gemiddeld lagere solvabiliteit, in doorsnee iets minder dan op de zeugenbedrijven (tabel 5.19). Op een derde deel van de bedrijven tussen 20 en 70 nge is de huidige financiële draagkracht slecht.

De marges per dier zijn klein in de varkenshouderij. Als de ingerekende arbeidsopbrengst gedurende de schattingsperiode 300 gulden per zeug en 35 gulden per vleesvarken zal bedragen, heeft dit reeds aanzienlijke invloed op de financiële draagkracht. De "resterende ruimte" neemt zowel in de zeugenhouderij als in de vleesvarkens- en gesloten houderij met gemiddeld 30.000 gulden (20 tot 70 nge) tot 40.000 gulden (vanaf 70 nge) toe. Op de kleinere en middelgrote vleesvarkens- en gesloten bedrijven en op de middelgrote zeugenbedrijven stijgt het aandeel bedrijven met een goede draagkracht met bijna 10%. Op de grotere bedrijven komt deze stijging niet boven de 5% uit. Het effect op de kleinere zeugenbedrijven (20 tot 40 nge) is minimaal.

Op met name kleinere varkensbedrijven dragen de inkomsten van buiten bedrijf in belangrijke mate mee aan het totaal gezinsinkomen. In 1993/94 werd op de zeugenbedrijven tussen 20 en 70 nge gemiddeld 24.000 gulden (40% uit

arbeid) buiten het bedrijf verdiend. Als de neveninkomsten uit arbeid op deze groep bedrijven wegvallen, daalt het percentage bedrijven met een goede financiële draagkracht met 10%. Hieronder bevinden zich vooral bedrijven met een omvang tussen de 20 en 40 nge. Op vleesvarkens- en gesloten bedrijven met een omvang beneden de 70 nge werd in 1993/94 33.000 gulden buiten het bedrijf verdiend. Zonder de neveninkomsten uit arbeid (16.500 gulden) daalt het aandeel goede bedrijven tussen de 5 tot 10%. Ook hier betreft het voornamelijk kleinere bedrijven (20 tot 40 nge). Op de grotere varkensbedrijven hebben de ondernemer en partner nauwelijks gelegenheid buiten het bedrijf te werken. Gemiddeld wordt per bedrijf zo'n 3.000 gulden hiermee verdiend.

5.13 Investerings

Van de beschikbare middelen werd gemiddeld bijna 36.000 gulden gebruikt om bestaande leningen af te lossen. Het grootste deel van de totale middelen werd evenwel in het bedrijf geïnvesteerd (tabel 5.17). Gemiddeld was er slechts een kleine afname van de liquide middelen. Ondanks de slechte bedrijfsresultaten blijven de bedrijven toch investeren. Van het bedrag dat in 1993/94 is geïnvesteerd, werd bijna 40.000 gulden gestoken in gebouwen en ruim 20.000 gulden in werktuigen en installaties. De verschillen tussen de bedrijfstypen onderling zijn echter ook hier groot. Dat de investeringen gemiddeld over alle varkens- en pluimveebedrijven hoger uitkwamen dan in 1992/93 was volledig toe te schrijven aan de ontwikkeling op de leghennenbedrijven en op de andere varkensbedrijven. De leghennenbedrijven investeerden bijna 130.000 gulden per bedrijf, vooral in werktuigen/installaties en levende have. De andere varkensbedrijven investeerden bijna 84.000 gulden per bedrijf, wat vooral in gebouwen werd gestoken. Het betrof hier vooral investeringen in mestopslag en in fokvarkensstallen. Op de fokvarkensbedrijven werd daarentegen maar krap 44.000 gulden per bedrijf geïnvesteerd.

De liquide middelen namen gemiddeld slechts weinig af. Op de fokvarkensbedrijven was er evenwel sprake van een sterkere afname dan gemiddeld, met krap 6.000 gulden per bedrijf. Op de leghennenbedrijven kon de liquiditeitspositie met 20.000 gulden worden versterkt. In 1992/93 zagen de fokvarkensbedrijven hun liquide middelen al met 27.000 gulden teruglopen. Op de leghennenbedrijven liepen de liquide middelen toen met 20.000 gulden terug. Deze bedrijven zijn na 1993/94 met hun liquide middelen dus weer op het niveau beland van voor boekjaar 1992/93.

5.14 Balans en vermogenspositie

De balans geeft de actuele waarde op een bepaald moment weer van de aanwezige produktiemiddelen op het bedrijf en de overige bezittingen van de ondernemer(s). Het balanstotaal op de varkens- en pluimveebedrijven bedroeg eind april 1994 gemiddeld 1,46 miljoen gulden per bedrijf. Het ligt daarmee bijna een ton hoger dan in het voorafgaande jaar. De toename bij de activa

was in alle onderliggende onderdelen terug te vinden. Bij het vermogen was de toename vooral terug te voeren op het vreemde kapitaal. De solvabiliteit liep dan ook met 3 procentpunten terug tot gemiddeld 60% (tabel 5.20).

Tabel 5.20 Balans van alle varkens- en pluimveebedrijven (x 1.000 gulden)

Per 30 april	Vaste activa			Vlo- tende activa	Balans totaal	Eigen vermo- gen	Solvabi- liteit (%)
	grond en geb.	ov. mate- rieel	immat. en fin.				
1982-1986	445	300	7	187	938	621	66
1987-1991	576	382	7	209	1.173	791	67
1991	611	409	9	257	1.285	890	69
1992	676	432	21	294	1.423	979	69
1993	670	441	17	230	1.358	862	63
1994	710	472	26	247	1.455	868	60

Tussen de onderscheiden bedrijfstypen zijn er grote verschillen in zowel ontwikkeling van het balanstotaal als in opbouw van het vermogen. Op de fokvarkensbedrijven bedroeg het balanstotaal op 30 april 1994 1,29 miljoen gulden. Hiervan was 66% gefinancierd met eigen vermogen. Op de eindbalans van boekjaar 1992/93 stond voor 1,17 miljoen gulden, waarvan 71% afkomstig was van eigen vermogen. Op de andere varkensbedrijven nam het balanstotaal toe van 1,43 naar 1,65 miljoen gulden en daalde de solvabiliteit van 62 naar 56%. De leghennenbedrijven hadden op 30 april 1994 een balanstotaal van 1,56 miljoen gulden. De solvabiliteit verbeterde daar met 2 procentpunten naar 63%.

De ontwikkeling van het eigen vermogen wordt veroorzaakt door verschillende factoren (tabel 5.21). De sterk negatieve besparingen werden volledig gecompenseerd door de herwaardering en de post diversen, waaronder steekproef- en typeringsverschillen vallen.

De gemiddelde rentabiliteit van het totaal vermogen op de varkens- en pluimveebedrijven bedroeg -4,3%, bij volledige vergoeding van de ingezette arbeid. Wanneer de betaalde rente wordt afgetrokken van de opbrengst van het totale vermogen, resteert er bij lange na geen vergoeding meer voor het eigen vermogen (-11,5%). Ook in 1992/93 was het rendement van het eigen vermogen al negatief (-6,3%).

Tabel 5.21 Mutatie in het eigen vermogen op de varkens- en pluimveebedrijven (x 1.000 gulden)

Boekjaar	Besparingen	Ervenissen en schenkingen	Ov. vermogensmutaties	Mutatie eigen vermogen in het boekjaar	Herwaardering	Diversen a)
1981/82-1985/86	22,6	2,9	- 1,4	24,1	11,8	- 3,6
1986/87-1990/91	27,6	2,8	- 4,5	25,9	25,0	- 5,6
1990/91	66,5	5,2	- 7,5	64,2	14,1	-47,8
1991/92	59,1	2,8	-4,7	57,3	37,8	- 6,0
1992/93	-30,2	2,2	- 1,7	-29,7	-27,7	-60,0
1993/94	-58,5	3,8	- 0,2	-54,9	21,9	39,4

a) Balans-, steekproef- en typeringsverschillen.

6. BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE EUROPESE UNIE (EU)

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft voor enkele bedrijfstypen een beeld van de Europese bedrijfsuitkomsten. Er is gebruik gemaakt van gegevens uit het EU-boekhoudnet. Dit boekhoudnet heeft tot doel gegevens te verzamelen over de inkomens en de bedrijfseconomische positie van de landbouwbedrijven (inclusief tuinbouw) in de EU. Voor dat doel worden boekhoudingen bijgehouden van ruim 58.000 bedrijven die representatief zijn voor een kleine vier miljoen landbouwbedrijven. Eerst wordt per bedrijfstype ingegaan op enkele structuurkenmerken en de verdeling van productie op enkele bedrijfstypen per lidstaat. Dan volgt de ontwikkeling van de bedrijfsresultaten vanaf 1985/86 en worden de geldopbrengsten van enkele gewassen en de opbrengsten/kosten-verhouding van de melk weergegeven in de Europese Unie. Tot slot worden de effecten van de Mac Sharry-hervorming op het inkomen in de verschillende lidstaten bekeken.

6.2 Akkerbouwbedrijven

Structuur

Het areaal granen op graanbedrijven omvat 8,2 miljoen ha van de in totaal 30 miljoen op alle bedrijven (tabel 6.1). Van deze 30 miljoen bevindt zich 27% in Frankrijk, 19% in Spanje en 13% in West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Italië. Samen is dit 85%. In Spanje komt veel graan (bijna 60%) voor op echte graanbedrijven. In West-Duitsland is dit slechts 4%. In de Benelux komen te verwaarlozen arealen granen voor.

In Europa nemen vier landen een belangrijke positie in wat betreft het areaal aardappelen (bijna 1 miljoen ha; op algemene akkerbouwbedrijven 0,6 miljoen). Nederland legt samen met West-Duitsland beslag op circa 20% van het areaal gevolgd door het Verenigd Koninkrijk (15%) en Frankrijk (10%). In West-Duitsland en Portugal worden veel aardappelen geteeld buiten de algemene akkerbouwbedrijven om, met een betrekkelijk laag opbrengstenniveau.

Nederland neemt qua suikerbietenareaal in Europa met Spanje de vijfde plaats (8%) in na West-Duitsland (22%), Frankrijk (20%), het Verenigd Koninkrijk (14%) en Italië (14%). In België en Ierland komt een gering deel van de suikerbieten voor op akkerbouwbedrijven.

Tabel 6.1 Arealen van enkele akkerbouwgewassen en het aandeel van de arealen op enkele bedrijfstypen a) per land in de verschillende EU-lidstaten, 1992/93

Land	Oppervlakte EU (x 1.000 ha)			Percent. granen op type 1100	Percent. aardap. op type 1200	Percent. suikerb. op type 1200
	granen	aardap- pelen	suiker- bieten			
West-Duitsland	3.911	200	373	4	38	67
Frankrijk	8.603	132	362	21	78	81
Italië	3.776	62	279	31	57	75
België	304	55	112	1	44	41
Luxemburg	24	1	0	0	0	0
Nederland	174	202	131	3	84	81
Denemarken	1.563	52	68	20	66	68
Ierland	370	23	38	29	59	34
Ver. Koninkrijk	3.777	142	212	24	74	76
Griekenland	1.280	23	43	22	62	91
Spanje	5.757	91	114	59	65	87
Portugal	902	86	0	25	13	40
EU-totaal	30.443	1.069	1.732	28	58	73

a) Bedrijfstype 1100 = gespecialiseerde graanbedrijven; bedrijfstype 1200 = gespecialiseerde akkerbouwbedrijven.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

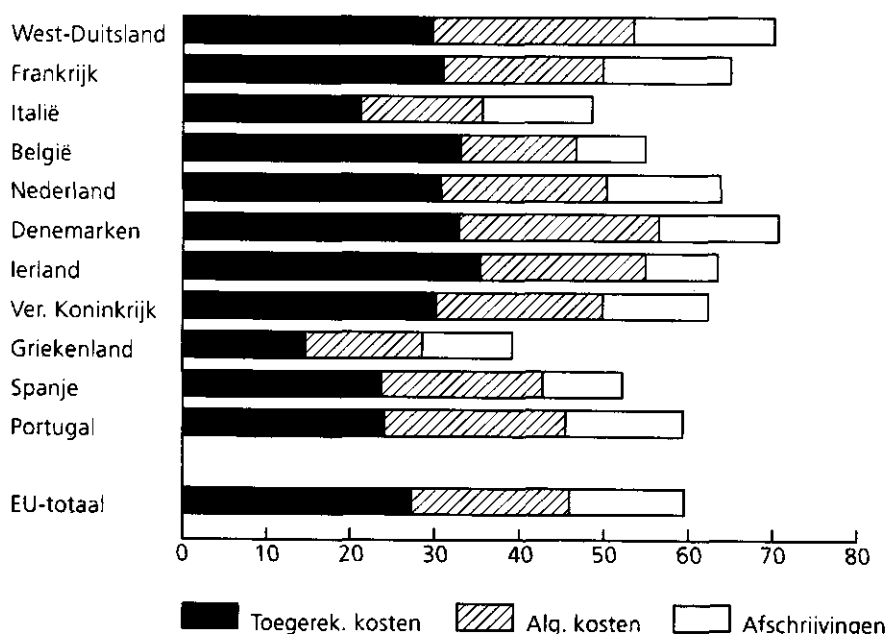
Akkerbouwbedrijven in het Verenigd Koninkrijk zijn wat oppervlakte betreft veruit het grootst (tabel 6.2) en in Griekenland en Italië het kleinst. Het aantal werkzame arbeidskrachten is navenant, hoewel in Italië gezien de omvang van het bedrijf relatief veel arbeidskrachten aanwezig zijn.

Bedrijfsuitkomsten

Op de akkerbouwbedrijven zijn de verschillen in niveau en ontwikkeling van inkomens tussen de regio's in Europa erg groot. Dit hangt sterk samen met het bouwplan, de grondsoort, de weersomstandigheden en de bedrijfsgrootte. Verder zijn rente-ontwikkelingen, inflatiecijfers en het belastingklimaat van invloed op het investeringsgedrag van de ondernemer. Samen met de regelgeving in Europees verband (Mac Sharry) bepaalt dit de mate waarin de bedrijven groter worden en intensiveren. De ontwikkeling in de tijd (tabel 6.2) is niet gecorrigeerd voor inflatie en dus nominaal weergegeven en uitgedrukt in gulden. Bij de interpretatie van de cijfers moet worden bedacht dat een hoger inkomen niet altijd een efficiëntere produktie betekent, daar inzet van eigen arbeid en eigen vermogen op bedrijven sterk kan verschillen en deze niet in bijvoorbeeld het gezinsinkomen tot uitdrukking komt (Poppe, 1989).

De netto toegevoegde waarde per 100 gulden opbrengsten geeft de marge per eenheid produkt weer. Nederland bevond zich begin jaren negentig rond het EU-gemiddelde terwijl de Zuidoepese landen (Griekenland, Italië en in mindere mate het Iberisch schiereiland) een hoge vergoeding realiseer-

den. West-Duitsland en Denemarken kwamen laag uit. De hoogte van de toegevoegde waarde hangt mede af van de non-factorkosten. In figuur 6.1 worden deze kosten opgesplitst in toegerekende kosten, algemene kosten en afschrijvingen. In België, Griekenland en Italië waren de algemene kosten per 100 gulden opbrengsten laag. In België en Ierland bevonden de afschrijvingen per 100 gulden opbrengsten zich op een laag niveau, maar is daarentegen het aandeel van de toegerekende kosten erg groot.



Figuur 6.1 Non-factorkosten per 100 gulden opbrengsten op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven (type 1200) in verschillende EU-landen (gemiddelde boekjaar 1990/90-1992/93)

Om tot het gezinsinkomen uit bedrijf per 100 gulden opbrengsten te komen is de netto toegevoegde waarde verminderd met de betaalde factorkosten en uitgedrukt per 100 gulden opbrengsten. Met name in Denemarken en het Verenigd Koninkrijk werd een groot gedeelte van de opbrengsten uitgegeven aan arbeidsloon en rente. In het Verenigd Koninkrijk werd dit veroorzaakt door de hoge arbeidsinzet van vreemd personeel samenhangend met de bedrijfsgrootte. In Denemarken was een relatief hoog aandeel vreemd vermo-

Tabel 6.2 Overzicht van bedrijfsuitkomsten en andere kengetallen voor akkerbouwbedrijven (type 1200), naar lidstaat

	West-Duitsland	Frankrijk	Italië	België	Nederland	Denemarken	Ierland	Verenigd koninkrijk	Griekenland	Spanje	Portugal
1992/93											
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	42.084	83.690	234.811	4.855	12.450	19.660	2.416	20.070	130.230	73.500	26.499
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	47,2	74,4	11,3	44,2	47,3	41,5	58,0	163,2	7,5	29,3	35,8
Aantal volwaard. arb. krachten	1,3	1,5	1,2	1,1	1,4	0,8	1,5	2,6	1,5	0,9	1,0
Europese grootte-eenheden	35	53	13	51	76	33	38	112	9	14	6
Solvabiliteit	86	58	98	71	72	43	92	86	95	99	96
Balanstotaal (x 1.000 gulden)	847	409	317	475	1102	547	739	1782	129	360	107
Netto toegevoegde waarde per 100 gulden opbrengsten											
1986-1990	29	34	54	46	37	30	39	34	64	47	45
1989/90	31	36	54	49	45	34	42	37	66	46	41
1990/91	29	34	51	47	45	32	39	38	65	44	43
1991/92	32	34	54	46	38	30	41	38	67	46	45
1992/93	30	37	51	45	26	26	34	40	59	55	42

Tabel 6.2 (Vervolg)

	West- Duitsland	Frank- rijk	Italië	België	Neder- land	Dene- marken	Ierland	Verenigd koninkrijk	Grieken- land	Spanje	Portugal
Gezinsinkomen uit bedrijf per 100 gulden opbrengsten											
1986-1990	16	21	47	36	20	-2	22	11	53	31	33
1989/90	19	24	47	39	28	1	27	15	58	23	36
1990/91	17	21	44	36	27	-1	19	15	54	29	32
1991/92	18	20	47	34	18	-6	23	16	56	30	47
1992/93	16	21	43	31	5	-12	18	18	48	42	23
Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 gulden per bedrijf)											
1986-1990	31,9	39,7	23,2	79,9	56,5	-2,9	30,7	55,8	16,2	18,4	9,3
1989/90	37,1	48,2	22,4	89,3	87,3	1,6	31,4	78,5	18,6	15,2	8,2
1990/91	34,1	46,0	22,4	78,8	84,2	-1,4	35,0	84,7	18,8	16,8	7,6
1991/92	39,1	47,0	25,8	73,8	55,1	-7,5	38,9	82,9	22,0	17,7	12,4
1992/93	33,1	43,2	20,5	63,1	12,0	-14,1	28,7	85,6	16,8	21,3	5,0

gen de oorzaak van hoge rentelasten. In Italië waren de betaalde factorkosten heel gering door de geringe bedrijfsomvang en hoge solvabiliteit. De bedrijfsgrootte bepaalt in sterkere mate in hoeverre een vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal in verhouding tot het opbrengstenniveau tot een hoog gezinsinkomen leidt. Dit is het meest duidelijk te zien bij het Verenigd Koninkrijk.

In België werd het gezinsinkomen positief beïnvloed door de relatief laag betaalde factorkosten, terwijl de bedrijfsgrootte vergelijkbaar is met die van de akkerbouwbedrijven in Nederland. Akkerbouwers in West-Duitsland en in mindere mate Frankrijk hadden een lager inkomen dan de Nederlandse door lagere opbrengsten en/of hogere non-factorkosten. Akkerbouwbedrijven in Denemarken bevonden zich met een gezinsinkomen uit bedrijf net onder de nullijn door de zeer hoge betaalde factorkosten.

Grotere bedrijven laten grotere schommelingen zien in inkomen dan kleinere bedrijven. De inkomens in Nederland, België en Portugal bleven in ontwikkeling achter bij die van de andere landen. De opbrengsten van graan en suikerbieten, en dus de inkomens, bleven in 1988/89 in het Verenigd Koninkrijk ver achter bij die in Nederland en Frankrijk. Mede hierdoor zijn in het Verenigd Koninkrijk, als één van de weinige lidstaten, in de jaren negentig de inkomens fors gestegen ten opzichte van de tweede helft van de jaren tachtig.

Wat betreft de solvabiliteit valt op dat Zuid Europese regio's een solvabiliteit hebben van 95 tot 100%. Denemarken heeft daarentegen een solvabiliteit van slechts 43%. Voor Frankrijk bedraagt deze 58% en voor de overige landen tussen de 70 en 90%. Doordat de balanstotalen in de Zuid Europese landen nog geen 0,35 miljoen gulden bedragen, tegenover meer dan een miljoen in de meeste andere landen van de EU, betekent een hoge solvabiliteit op akkerbouwbedrijven in de Zuid Europese landen absoluut gezien een beperkt bedrag aan vreemd vermogen.

Spreiding in tarwe-opbrengsten

Bij het vergelijken van bedrijven in de EU naar de hoogte van de hectare-opbrengsten is uitgegaan van graanbedrijven die minstens 5 ha tarwe in hun bouwplan hebben opgenomen. De reden hiervoor is om het effect te zien van de hoogte van de tarwe-opbrengsten op het inkomen. De onderzochte bedrijven representeren circa 20% van het areaal graan, waar tarwe 60% van uitmaakt.

De tarwe-opbrengsten per hectare in Spanje waren erg laag. Ruim 70% bevond zich in de laagste groep (tabel 6.3); daarentegen bevond meer dan de helft van het areaal in het Verenigd Koninkrijk, West-Duitsland en Frankrijk zich in de hoogste groep.

In Italië hadden de bedrijven met de hoogste tarwe-opbrengsten veel korrelmais in hun bouwplan, gemiddeld 8 ha met bijna 10 ton korrelmais per ha die de opbrengsten verder verhogen. In Frankrijk, dat bijna de helft van deze beste groep uitmaakte, bestond een kwart van de oppervlakte granen uit korrelmais. In Frankrijk bevinden zich veel professionele graanbedrijven. De Italiaanse bedrijven in de groep met laagste tarwe-opbrengsten behaalden weliswaar een hogere prijs (durumtarwe), maar hadden kg-opbrengsten van

tarwe die op een niveau van 33% liggen ten opzichte van die in de hoogste groep.

Tabel 6.3 *Spreiding in geldopbrengsten per ha tarwe op gespecialiseerde graanbedrijven (type 1100) met minstens 5 ha tarwe in 1992/93*

Kengetal	Indeling tarwe-areaal naar hoogte van de tarwe-opbrengsten in guldens per hectare			Totaal
	laag (<1210)	mediane groep	hoog (>2370)	
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	53.300	53.700	31.100	138.100
Aantal volwaardige arbeidskrachten (vak)	1,0	1,0	1,3	1,0
Hectare cultuurgrond	57	49	85	60
Hectare graan	42	35	62	44
Hectare tarwe	22	22	38	26
Tarwe-opbrengst (gld./ha)	750	1.810	2.900	1.820
Kg tarwe per hectare	1.780	4.450	7.200	4.490
Tarweprijs per 100 kg (gld.)	42,00	40,60	40,20	40,60
Betaalde kosten per hectare	610	1450	1410	1360
Solvabiliteit	96	87	82	87
Gezinsinkomen uit bedrijf	12.700	19.500	55.800	25.200
Bruto-investeringen	1.600	4.100	21.300	7.000
Verdeling areaal tarwe a)				
West-Duitsland	0 (0)	32 (2)	68 (4)	100 (2)
Frankrijk	3 (2)	41 (33)	56 (45)	100 (26)
Verenigd Koninkrijk	0 (0)	23 (11)	77 (36)	100 (14)
Italië	28 (12)	62 (27)	11 (5)	100 (11)
Denemarken	3 (0)	46 (4)	51 (5)	100 (4)
Spanje	77 (66)	20 (17)	2 (2)	100 (36)
Portugal	87 (7)	13 (1)	0 (0)	100 (3)
Griekenland	76 (12)	24 (4)	0 (0)	100 (3)
Overig	0 (1)	21 (1)	79 (3)	100 (1)
Totaal	41 (100)	23 (100)	36 (100)	100 (100)

a) Buiten de haken is de verdeling van de landen over de groepen aangegeven, tussen de haken het aandeel van het land in de betreffende groep.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

Door de ondergrens van 5 ha vielen veel bedrijven in West-Duitsland af. West-Duitsland maakte in de onderzochte groep slechts 2% uit van het totaal. Spanje maakte daarentegen meer dan een derde uit van de gehele groep. De bedrijven met de hoogste tarwe-opbrengsten waren qua omvang het grootst, en hadden in verhouding een gunstig gezinsinkomen en investeerden het meest in het bedrijf. De andere groepen hadden nadrukkelijk een lager inko-

men onder invloed van de kleinere bedrijfsomvang en hogere vaste kosten. De groep met de laagste tarwe-opbrengsten die voor meer dan 60% in Spanje lag, teelde naast tarwe ook veel gerst.

Spreiding in aardappelopbrengsten

Bij de aardappelteelt heeft het onderzoek betrekking op bedrijven met minimaal 3 ha aardappelen. Hierdoor worden bedrijven uitgesloten die, door hun "volkstuinkarakterachtige" teelt, produceren voor een kleine lokale markt

Tabel 6.4 Spreiding in geldopbrengsten per ha aardappelen op gespecialiseerde akkerbouw-bedrijven (type 1200) met minstens 3 ha aardappelen in 1992/93

Kengetal	indeling aardappelareaal naar hoogte van de aardappelopbrengsten in guldens per hectare			Totaal
	laag (<4560)	mediane groep	hoog (>6730)	
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	15.500	14.900	12.800	43.300
Aantal vak	1,5	1,5	2,1	1,7
Hectare cultuurgrond	62	65	85	69
Hectare aardappelen	12	13	15	13
Hectare suikerbieten	6	8	8	7
Aardappelopbrengst (gld./ha)	3.140	5.620	9.330	6.030
Kg aardappelen per hectare	30.100	38.680	40.290	36.390
Aardappelprijs per 100 kg	10,40	14,50	23,20	16,60
Betaalde kosten per hectare	3.380	3.650	4.120	3.740
w.v.: betaalde arbeid	190	240	450	300
Solvabiliteit	73	75	77	75
Gezinsinkomen uit bedrijf	15.000	33.800	58.000	34.200
Bruto-investeringen	23.000	34.200	59.900	37.800
Verdeling areaal aardappelen a)				
West-Duitsland	38 (14)	45 (17)	17 (7)	100 (13)
Frankrijk	55 (29)	29 (15)	16 (8)	100 (17)
Verenigd Koninkrijk	14 (8)	22 (12)	64 (35)	100 (18)
Italië	18 (2)	26 (2)	56 (5)	100 (3)
Nederland	22 (20)	40 (36)	38 (33)	100 (30)
België	73 (9)	18 (2)	9 (1)	100 (4)
Denemarken	39 (7)	37 (7)	23 (4)	100 (6)
Spanje	52 (8)	36 (5)	12 (2)	100 (5)
Overig	35 (3)	24 (4)	41 (5)	100 (4)
Totaal	35 (100)	29 (100)	36 (100)	100 (100)

a) Buiten de haken is de verdeling van de landen over de groepen aangegeven, tussen de haken het aandeel van het land in de betreffende groep.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

of zichzelf hiermee voorzien (Poppe,1987). Doordat in Nederland zowel fabrieks-, poot- en consumptie-aardappelen worden geteeld met ieder hun eigen opbrengstenniveau, is de spreiding hiervan groot (tabel 6.4). In het Verenigd Koninkrijk worden weinig fabrieksaardappelen geteeld en voor de overige aardappelsoorten relatief hoge geldopbrengsten behaald, doordat de Potato Marketing Board het areaal beheerst (Smit,1992).

In West-Duitsland en Frankrijk bevonden de hectare-opbrengsten (mede door aanwezigheid van fabrieksaardappelen) zich in de lagere regionen. De zomer in 1992 was enigszins droog, dit kan voor Zuid Europese landen ten opzichte van de landen in Noord-Europa in deze vergelijking nadelig uitwerken. Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Italië waren sterk vertegenwoordigd in de groep met hogere opbrengsten. Maar de intensiteit van aardappelen in het bouwplan liep uiteen van 10% in het Verenigd Koninkrijk tot meer dan 30% in Nederland en Italië terwijl de bedrijfs grootte varieerde tussen gemiddeld 18 ha in Italië tot bijna 240 ha in het Verenigd Koninkrijk.

Omdat de teelt van aardappelen op deze geselecteerde groep bedrijven maar 20% van het areaal omvatten, verklaart dit maar een deel van de spreiding in gezinsinkomen uit bedrijf. Het verschil in aardappelopbrengsten tussen de laagste en hoogste groep bedroeg ruim 6000 gulden per ha. Het kostenniveau per hectare lag veel dichter bij elkaar. Het Verenigd Koninkrijk maakte meer gebruik van betaalde arbeid (circa 600 gulden per ha). De solvabiliteitsverschillen tussen de groepen zijn gering terwijl de bruto-investeringen op de betere bedrijven aanzienlijk hoger zijn. Op de aardappelbedrijven is de solvabiliteit minder hoog dan op de suikerbietenbedrijven en graanbedrijven.

Spreiding in suikerbietenopbrengsten

In West-Duitsland, Italië en Nederland werden de hoogste opbrengsten gehaald (tabel 6.5), gevolgd door België. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk waren sterk vertegenwoordigd in de lage en middengroep terwijl in Italië evenals bij de granen de spreiding erg groot was. Tussen de suikerbietenopbrengsten in de laagste en hoogste groep zat bijna een factor 1,5 die voor ruim de helft werd veroorzaakt door hogere fysieke produktie. In de groep met de hoogste opbrengsten was er een sterk verschil tussen de suikerbietenprijs in de verschillende landen. In het Verenigd Koninkrijk, Spanje en Denemarken lag de prijs in 1992/93 boven de 125 gulden per ton, terwijl in Frankrijk deze slechts 90 gulden bedroeg, vooral door het grote aandeel C-suiker (Poppe, 1987). In de groep met de laagste opbrengsten bevond de laagste prijs zich op ruim 73 gulden en de hoogste op 118 gulden. Aangezien de spreiding in de prijs groot was, betekende dit dat de verklaring gezocht moet worden in de kg-opbrengsten met verschillende suikergehaltes. In West-Duitsland en Denemarken werd ruim 30% van het areaal buiten de algemene akkerbouwbedrijven om geteeld. In West-Duitsland vond de teelt voor 35% plaats op bedrijven kleiner dan 40 EGE. In vele Zuid Europese landen lag dit percentage zelfs boven de 50%.

Tabel 6.5 *Spreiding in geldopbrengsten per ha suikerbieten op gespecialiseerde akkerbouw-bedrijven (type 1200) met minstens 4 ha suikerbieten in 1992/93*

Kengetal	Indeling suikerbietenareaal naar hoogte van de suikerbietenopbrengsten guldens per hectare			Totaal
	laag (<5330)	mediane groep	hoog (>6250)	
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	30.000	26.600	31.300	87.900
Aantal vak	1,5	1,6	1,5	1,5
Hectare cultuurgrond	74	77	60	70
Hectare suikerbieten	12	14	12	12
Hectare aardappelen	3	4	5	4
Suikerbietenopbrengst (gld./ha)	4.620	5.790	7.010	5.800
Kg suikerbieten per hectare	50.250	58.370	63.670	57.290
Suikerbietenprijs (gld./100 kg)	91,90	99,20	110,10	101,20
Betaalde kosten per hectare	2.690	3.070	3.560	3.080
Solvabiliteit	78	80	85	81
Gezinsinkomen uit bedrijf	44.900	63.000	62.800	56.700
Bruto-investeringen	20.700	30.600	36.100	29.200
Verdeling areaal suikerbieten a)				
West-Duitsland	20 (12)	31 (20)	49 (31)	100 (21)
Frankrijk	46 (36)	39 (30)	15 (12)	100 (26)
Verenigd Koninkrijk	29 (13)	47 (21)	23 (10)	100 (15)
Italië	31 (11)	25 (9)	43 (16)	100 (12)
Nederland	17 (5)	28 (8)	56 (15)	100 (9)
Spanje	7 (13)	9 (2)	24 (5)	100 (7)
Overig	32 (10)	33 (10)	34 (11)	100 (10)
Totaal	34 (100)	31 (100)	35 (100)	100 (100)

a) Buiten de haken is de verdeling van de landen over de groepen aangegeven, tussen de haken het aandeel van het land in de betreffende groep.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

6.3 Melkveebedrijven

Structuur

In de Europese Unie (EU) werd in boekjaar 1992/93 volgens het EU-boekhoudnet krap 115 miljoen ton melk geproduceerd. De produktie per land varieerde van 310.000 ton in het kleine Luxemburg tot ruim 27 miljoen ton in Frankrijk. Frankrijk zorgde in 1990/91 voor bijna een kwart van de totale melkproduktie in de EU (tabel 6.6). Andere landen die een fors aandeel in de totale produktie leverden waren West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Nederland en Italië. Gezamenlijk zorgden deze vijf landen voor 80% van de totale melkproduktie in de EU. De gegevens in deze paragraaf kunnen door steekproefef-

fecten en wegingsverschillen afwijken van andere statistieken (zoals een overschatting van de quota per land).

Tabel 6.6 Totale melkproductie en aandelen van de verschillende bedrijfstypen in de productie per land in de verschillende EU-lidstaten, 1992/93

	Melkproductie (x 1.000 ton)	Aandeel per land in de totale EU-productie	Percentage melk per bedrijfstype		
			sterk gesp. melkvee	gespec. melkvee	overige typen
West-Duitsland	23.109	20,1	58	20	22
Frankrijk	27.374	23,9	39	27	34
Italië	11.788	10,3	34	19	47
België	3.874	3,4	47	22	31
Luxemburg	310	0,3	60	34	6
Nederland	12.817	11,2	80	11	9
Denemarken	4.966	4,3	64	17	19
Ierland	6.535	5,7	72	19	9
Verenigd Koninkrijk	16.275	14,2	77	8	15
Griekenland	822	0,7	19	9	72
Spanje	5.187	4,5	67	10	23
Portugal	1.704	1,5	43	18	39
Totaal EU	114.761	100,0	57	17	26

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

Het grootste deel (57%) van alle melk in de EU werd geproduceerd op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (EG-type 411). In dit hoofdstuk worden verder gegevens gebruikt van dit bedrijfstype, om de uitkomsten zo min mogelijk te laten beïnvloeden door opbrengsten anders dan melk. In Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Ierland verzorgden de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven 70 tot 80% van de totale productie in hun land. In Frankrijk lag het aandeel van dit bedrijfstype op 40%, in West-Duitsland, Denemarken en Spanje rond de 60%. In Luxemburg vindt de productie voor een derde deel plaats op gespecialiseerde melkveebedrijven (EG-type 412). Op dat type bedrijven ligt de jongvee- en vleesveebezetting hoger dan bij de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven. In Griekenland vindt de productie voor het grootste deel plaats op gecombineerde bedrijven. Op die (kleine) bedrijven werden naast het houden van melkvee ook varkens gehouden of werd akkerbouw bedreven. Ook in Italië en Portugal en in mindere mate Frankrijk en België werd een fiks deel van de melk geproduceerd op de overige typen. De resultaten van het eg-type 411 zijn met name voor Griekenland niet representatief voor de hele melkveehouderij in dat land, ook gelet op het geringe aantal bedrijven.

In de totale EU zijn krap 390.000 sterk gespecialiseerde melkveebedrijven. In West-Duitsland zijn er het meest (94.000). Ook in Spanje en Frankrijk komen veel bedrijven voor. Het aantal bedrijven in Nederland laat zich het best verge-

Tabel 6.7 Bedrijfsuitkomsten en inkomen op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (type 411) in de Europese Unie

	West-Duits-land	Frank-rijk	Italië	België	Luxem-burg	Neder-land	Dene-marken	Ierland	Veren. Konink-rijk	Grieken-land	Spanje	Portugal
Boekjaar 1992/93												
Bedrijven	93.523	67.845	42.968	8766	932	30.435	12.110	30.973	31.009	1.421	60.230	11.274
Opp./bedr.	36	40	21	32	57	32	40	40	67	4	10	14
Melkkoeien	27	31	19	41	37	50	42	33	72	25	13	13
Veebezetting	0,8	0,8	0,9	1,3	0,7	1,6	1,1	0,8	1,1	6,0	1,3	1,0
Vak	1,4	1,5	1,7	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	2,1	1,8	1,3	1,8
EGE	31	26	16	48	47	72	60	31	69	5	11	9
Balanstotaal (x 1.000 gld.)	653	359	460	556	1.184	1.439	701	592	1.233	156	235	160
Solvabiliteit	80	71	96	63	85	67	40	93	87	90	99	94
Netto toegevoegde waarde per 100 gulden opbrengsten												
1986-1990	35	35	43	52	36	42	35	44	37	31	41	40
1989/90	37	35	45	55	38	47	39	46	39	31	43	43
1990/91	33	35	42	49	34	41	35	43	36	20	36	37
1991/92	30	33	40	48	35	41	37	40	37	32	38	31
1992/93	32	36	40	51	30	43	35	45	40	32	46	30

Tabel 6.7 (Vervolg)

	West-Duits-land	Frank-rijk	Italië	België	Luxemburg	Neder-land	Dene-marken	Ierland	Veren-Konink-rijk	Grieken-land	Spanje	Portugal
Gezinsinkomen uit bedrijf per 100 gulden opbrengsten												
1986-1990	25	26	40	45	30	30	16	36	24	26	37	32
1989/90	28	27	41	49	36	36	21	39	25	24	41	38
1990/91	23	27	39	41	28	27	15	32	21	15	34	35
1991/92	19	25	37	38	30	26	16	30	22	.	36	27
1992/93	22	28	40	41	22	27	14	36	27	26	44	23
Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 gulden per bedrijf)												
1986-1990	39,7	34,5	49,4	77,8	65,4	98,2	41,4	37,5	67,9	15,7	18,0	28,3
1989/90	44,6	37,0	54,8	94,9	77,4	124,2	58,9	42,9	75,2	17,4	21,6	14,5
1990/91	35,7	41,2	48,6	75,9	69,5	83,7	39,7	41,9	69,6	14,3	17,2	19,3
1991/92	30,2	34,8	48,8	62,7	66,3	80,6	41,2	36,9	73,7	.	17,2	12,8
1992/93	35,8	40,6	53,1	82,1	47,6	89,8	36,7	47,8	89,3	30,3	25,5	14,0

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

lijken met dat in Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Er zijn tussen de landen grote verschillen in bedrijfsgrootte. Wat de oppervlakte betreft is het Verenigd Koninkrijk een uitschieter naar boven, met gemiddeld bijna 67 ha per bedrijf, terwijl de Zuid Europese landen op kleine schaal werken (tabel 6.7). Griekenland springt daarbij met gemiddeld 4 ha het meest in het oog. De veebezetting (melkkoeien per hectare cultuurgrond) varieert ook sterk. In Nederland is die bijna twee keer zo hoog als in West-Duitsland, Frankrijk en Ierland. Ook in Spanje en België ligt de veebezetting boven het gemiddelde. De veebezetting in Griekenland spant echter de kroon, met 6 melkkoeien per hectare. Daar wordt de koeien voornamelijk een uitloop gegeven, terwijl vrijwel al het voer wordt aangekocht.

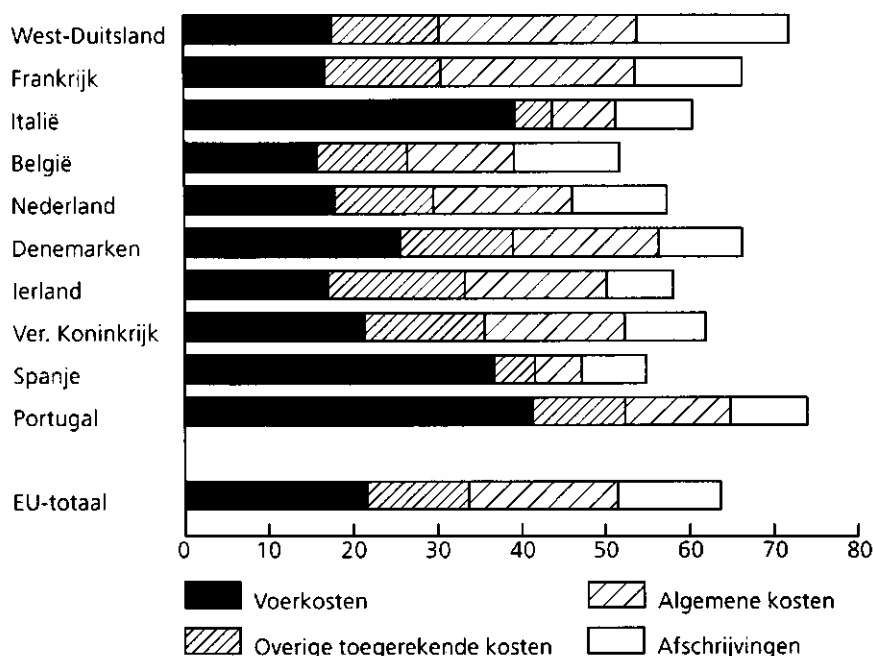
Naast verschillen in grootte en veebezetting zijn er ook grote verschillen in arbeids- en kapitaalsintensiteit. Hieraan liggen prijsverschillen en prijsverhoudingen ten grondslag. In het Verenigd Koninkrijk is de arbeidsbezetting met 2,2 het hoogst. Daar wordt slechts ongeveer twee derde van de arbeid geleverd door gezinsarbeidskrachten. Het overige deel bestaat uit betaalde arbeid. In de meeste andere landen wordt meer dan 90% van de arbeid door het gezin geleverd. Nederland is het meest kapitaalintensief, met op 30 april 1993 een balanstotaal van 1,44 miljoen per bedrijf. Ook melkveebedrijven in Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk hebben een totaal vermogen van meer dan 1 miljoen gulden. In Frankrijk, met een hoog percentage gepachte grond, bedraagt het vermogen nog geen 4 ton. Het balanstotaal is in Nederland voor 70% gefinancierd met eigen vermogen. De solvabiliteit is vergelijkbaar met die in Frankrijk en België. De Deense melkveehouders werken met een solvabiliteit van 40%. Door het lagere balanstotaal komt die 40% overeen met een schuld die vergelijkbaar is met het vreemde vermogen in Nederland. De Zuid Europese landen hebben gemiddeld een balanstotaal van enkele tonnen, waarbij vrijwel alles met eigen vermogen is gefinancierd.

Bedrijfsuitkomsten

De totale opbrengsten (exclusief subsidies, BTW-verrekening en dergelijke) per bedrijf lagen in 1992/93 in Nederland op 330.000 gulden. Hoewel de bedrijven in het Verenigd Koninkrijk groter zijn dan de Nederlandse bedrijven, werden in 1992/93 gelijke geldelijke opbrengsten gerealiseerd. In de voorgaande jaren waren de opbrengsten in Nederland zelfs hoger dan in het Verenigd Koninkrijk. De totale opbrengsten in gulden per bedrijf in Duitsland en Frankrijk bedroegen krap de helft van die van de Nederlandse bedrijven, die in Spanje en Portugal beliepen nog geen 20% van de Nederlandse opbrengsten per bedrijf. De non-factorkosten lagen op de Nederlandse bedrijven relatief gunstig. In 1992/93 werd per 100 gulden opbrengsten 57 gulden aan non-factorkosten gemaakt (figuur 6.2). Alleen in België en Spanje werd met minder non-factorkosten per 100 gulden gewerkt. België pakte vooral voordeel bij de algemene kosten, maar ook de voer- en overige toegerekende kosten waren lager dan in Nederland. In Spanje werden hogere voerkosten gemaakt, maar daar stonden lage overige toegerekende en algemene kosten tegenover. Ten opzichte van de eerder genoemde grote melkproducerende landen lagen de non-

factorkosten per 100 gulden opbrengsten in Nederland op een gunstig niveau. Ten opzichte van West-Duitsland en Frankrijk sprong Nederland er vooral gunstig uit door lagere afschrijvingen en algemene kosten. Bij de voer- en overige toegerekende kosten waren de verschillen tussen de drie landen minimaal. In het Verenigd Koninkrijk werd per 100 gulden opbrengsten meer geld besteed aan voer en overige toegerekende kosten dan in Nederland. Italië springt, net als de beide andere Zuideuropese landen, in het oog door de hoge voerkosten. Deels zijn die verschillen veroorzaakt door waardering van het ruwvoer van het eigen bedrijf (intern verkeer).

Wat netto toegevoegde waarde betreft (die in het Europese boekhoudnet gedefinieerd is als opbrengsten plus subsidies en dergelijke minus non-factorkosten), liggen de verhoudingen tussen de landen vrijwel gelijk aan die bij de non-factorkosten. Nederland springt er redelijk gunstig uit, alleen in België, Spanje en Ierland wordt per 100 gulden opbrengsten meer waarde toegevoegd dan in Nederland. De verschillen met Italië en het Verenigd Koninkrijk zijn vrij klein, ten opzichte van Frankrijk blijft in 1992/93 zeven gulden meer aan toegevoegde waarde over van elke 100 gulden opbrengsten. Ten opzichte van West-Duitsland is dat verschil zelfs ruim 11 gulden.



Figuur 6.2 Non-factorkosten per 100 gulden opbrengsten op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (NEG-type 411) in verschillende EU-landen (boekjaar 1992/93)

Wat de betaalde factorkosten betreft, sprong Nederland er gemiddeld minder goed uit. De bedrijven betaalden per 100 gulden opbrengsten 16 gulden uit aan arbeid en kapitaal. Alleen in Denemarken werd per 100 gulden opbrengsten meer aan factorkosten betaald (22 gulden). In Duitsland lagen de betaalde factorkosten op nog geen 10 gulden per 100 gulden opbrengsten, in Frankrijk op 8 en in het Verenigd Koninkrijk op 13. Van elke 100 gulden opbrengsten resteerde na aftrek van de non-factorkosten en de betaalde factorkosten in Nederland 27 gulden aan gezinsinkomen. In Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk lag die marge ook op dat niveau. Met name in Italië, België, Ierland en Spanje werd per 100 gulden opbrengsten een hoger inkomen behaald. In West-Duitsland lag het inkomen op 22 gulden per 100 gulden opbrengsten. In Denemarken werd maar 14 gulden van de opbrengsten overgehouden als gezinsinkomen.

Gelet op de verschillen in totale opbrengsten per bedrijf lagen de inkomens/uitkomsten op bedrijfsniveau iets anders. De melkveebedrijven in landen met een hogere marge per 100 gulden opbrengsten hadden over het algemeen lagere opbrengsten, waardoor het gezinsinkomen per bedrijf achter kon blijven bij landen met een lagere marge. Melkveebedrijven in Nederland en het Verenigd Koninkrijk behaalden gemiddeld het hoogste inkomen uit het bedrijf. België, dat in bedrijfsgrootte wat achterbleef bij Nederland, kon door een goede marge toch ook een redelijk inkomen uit het bedrijf behalen. De bedrijven in Frankrijk, die gemiddeld een gelijke marge behaalden als de Nederlandse bedrijven, werkten op kleinere schaal, waardoor het inkomen op ongeveer de helft van dat van de Nederlandse bedrijven uitkwam. In West-Duitsland werd op ongeveer dezelfde schaal gewerkt als in Frankrijk, maar doordat de marge achterbleef moesten zij met een lager inkomen per bedrijf genoegen nemen dan hun Franse collega's. Over een langere periode bezien zijn voor Nederland de inkomensverhoudingen met Duitsland en Denemarken nauwelijks veranderd, maar die met Frankrijk, Italië, België, het Verenigd Koninkrijk en Ierland verslechterd.

Spreading

De spreiding in rentabiliteit van de productie is groot. Naast verschillen *tussen* de landen, eerder al weergegeven in de non-factorkosten en het gezinsinkomen per 100 gulden opbrengsten, zijn er ook *binnen* de landen grote verschillen in rentabiliteit. Om die verschillen boven water te halen zijn alle melkveebedrijven in de EU in drie groepen ingedeeld naar arbeidsopbrengst van het gezin per 100 gulden opbrengsten, waarbij door elke groep evenveel melk wordt geproduceerd. Gemiddeld resteerde voor de melkveebedrijven een arbeidsopbrengst van 9 gulden per 100 gulden opbrengsten. Bij het derde gedeelte van de melk op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven met de laagste marge werd evenwel een negatieve marge van 10 gulden gerealiseerd (tabel 6.8). In die slechte groep zitten relatief veel kleinere bedrijven, die ook een lagere melkproductie per koe behaalden dan gemiddeld. De verschillen tussen de groepen bedrijven zijn in vrijwel alle onderliggende kostenposten terug te vinden. Alleen in de voer- en de overige toegerekende kosten zijn de verschil-

len tussen de groepen niet groot. Vooral Duitse melk was sterk in de slechtste groep vertegenwoordigd. Van alle op Duitse sterk gespecialiseerde melkveebedrijven geproduceerde melk zat bijna 60% in deze slechtste groep. Ook Denemarken en Ierland waren relatief sterk vertegenwoordigd, terwijl in Nederland bijna een derde van de melk in deze groep viel. De melk in Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Italië en België is duidelijk ondervertegenwoordigd in deze slechtste groep.

Tabel 6.8 Spreiding in arbeidsopbrengst van het gezin per 100 gulden opbrengsten op sterk gespecialiseerde melkveebedrijven in 1992/93

	Arbeidsopbrengst van het gezin per 100 gulden opbrengsten			Totaal
	laag (< 4 gld.)	mediane groep	hoog (> 17 gld.)	
Aant. vertegenwoordigde bedr.	158.540	106.999	124.253	389.792
Aantal melkkoeien per bedrijf	27	36	31	31
Melkproductie per koe	5.072	5.578	5.550	5.390
Gezinsinkomen uit bedrijf	21.500	55.100	72.000	46.900
Per 100 gulden opbrengsten				
Voerkosten	23,20	20,60	21,10	21,70
Overige toegerekende kosten	13,80	12,50	9,70	12,00
Algemene kosten	22,00	17,80	13,40	17,80
Afschrijving	16,20	11,70	8,40	12,20
Totaal non-factorkosten	75,20	62,60	52,60	63,70
Betaalde factorkosten	13,50	12,20	7,50	11,20
Berekende rente	21,50	14,50	12,20	16,10
Totaal kosten (exclusief berekende arbeid)	110,20	89,30	72,30	91,00
Arbeidsopbrengst van het gezin	-10,20	+10,70	+27,70	+9,00
Percentage melk per land a)				
Duitsland	57 (36)	32 (20)	10 (6)	100 (21)
Frankrijk	21 (10)	37 (18)	42 (21)	100 (16)
Verenigd Koninkrijk	19 (11)	34 (20)	47 (27)	100 (19)
Italië	21 (4)	15 (3)	64 (12)	100 (6)
Nederland	34 (16)	39 (19)	27 (13)	100 (16)
België	6 (0)	14 (1)	80 (7)	100 (3)
Denemarken	50 (7)	41 (6)	10 (1)	100 (5)
Spanje	31 (5)	26 (4)	43 (7)	100 (5)
Ierland	41 (9)	39 (8)	20 (4)	100 (7)
Overig	35 (2)	25 (1)	40 (2)	100 (2)
Totaal	33 (100)	33 (100)	33 (100)	100 (100)

a) Buiten de haken is de verdeling van de landen over de drie groepen aangegeven, tussen de haken het aandeel van het land in de betreffende groep.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

Alle bedrijven die in de hoogste groep vallen hebben een arbeidsopbrengst van het gezin die hoger is dan f 17,10 per 100 gulden opbrengsten. Het verschil in arbeidsopbrengst tussen de beste en slechtste groep bedrijven is bijna 38 gulden per 100 gulden opbrengsten. De bedrijven met de hoogste marge per 100 gulden opbrengsten zijn voornamelijk terug te vinden in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Relatief zijn ook België en Italië sterk in deze groep vertegenwoordigd, terwijl ook in Spanje een aanzienlijk deel (40%) van de melk in die beste groep viel. Slechts 27% van alle Nederlandse melk is in deze groep terug te vinden.

Wat de bedrijfsgrootte en veebezetting betreft, verschillen de bedrijven in deze beste groep slechts weinig met de gemiddelde grootte in de betreffende landen. Alleen in Italië is in de beste groep sprake van een intensievere bedrijfsvoering dan gemiddeld in dat land. In vergelijking met de Nederlandse bedrijven pakten de Italiaanse en Portugese melkveehouders voordeel bij alle onderliggende kostenposten, met uitzondering van de voerkosten. Bij de totale non-factorkosten per 100 gulden opbrengsten komen Nederlandse melkveehouders in vergelijking met de andere landen nog goed uit de bus, maar ze verliezen hun voorsprong volledig door hogere betaalde factorkosten en hogere berekende rentekosten.

6.4 Varkensbedrijven

Bij de vergelijking van de concurrentiekracht zijn voor Nederland de belangrijkste concurrerende landen Denemarken en Frankrijk. Duitsland is het belangrijkste afzetland.

Eerst wordt de structuur van de varkenshouderij in de EU besproken. Daarna worden van enkele landen twee technische kengetallen van bedrijven met varkens (inclusief gemengde bedrijven) op een rij gezet. Deze zijn echter niet altijd goed met elkaar vergelijkbaar vanwege verschillen in definities en periode van verslaggeving. Daarom geven alleen de ontwikkelingen over een lange periode aanwijzingen voor veranderingen in de concurrentiepositie. Daarna worden op basis van cijfers van Eurostat de ontwikkelingen van de opbrengstprijzen en de voerprijzen van deze landen met elkaar vergeleken. De prijsverhoudingen en technische kengetallen worden weergegeven met indexcijfers. Vervolgens worden op basis van het EU-boekhoudnet de bedrijfsresultaten en de inkomens van de gespecialiseerde varkensbedrijven tot en met boekjaar 1992/93 beschreven.

Structuur

Van de ruim 20 miljoen grootvee-eenheden (gve) varkens bevindt zich een kwart in Duitsland, 15% in Frankrijk, 13% in Nederland, 11% in Denemarken en ruim 9% in het Verenigd Koninkrijk. Uit tabel 6.9 blijkt dat maar een beperkt deel van de varkensstapel op de gespecialiseerde bedrijven te vinden is. Voor de gehele EU geldt dat meer dan 60% van de varkens op andere bedrijfstypen voorkomt.

Tabel 6.9 Verdeling van het aantal varkens over de gespecialiseerde varkensbedrijven a) en overige bedrijfstypen in de EU-landen in 1992/93

	Fokzeugen (x 1.000)	Perc. zeugen op type			Vlees- varkens (x 1.000)	Perc. vleesvarkens op type		
		5011	5013	overig		5012	5013	overig
West-Duitsland	2.618	3	13	84	13.755	1	6	93
Frankrijk	1.601	9	34	57	7.840	4	33	63
Italië	465	0	66	34	2.184	3	73	24
België	1.080	9	35	56	3.307	3	50	47
Luxemburg	9	0	0	100	27	0	0	100
Nederland	1.645	43	21	36	6.006	28	24	48
Denemarken	1.033	10	42	48	6.430	6	24	70
Ierland	112	16	0	84	1.713	64	0	36
Verenigd Koninkrijk	905	16	40	44	4.320	9	42	49
Griekenland	64	32	31	37	104	0	85	15
Spanje	1.188	38	13	49	2.416	54	27	19
Portugal	247	10	32	58	673	19	48	33
EU	10.967	16	26	58	48.864	11	25	64

a) Bedrijfstype 5011 = fokvarkensbedrijven; 5012 = vleesvarkensbedrijven; 5013 = gesloten varkensbedrijven.

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

Van de zeugen wordt gemiddeld 16% op de gespecialiseerde fokvarkensbedrijven gehouden. In Nederland en Spanje ligt dat aandeel met ongeveer 40% van de zeugenstapel veel hoger. In Italië, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk komen daarentegen meer dan 40% van de zeugen voor op de gesloten varkensbedrijven. Het aandeel van de zeugen op de andere (gemengde) bedrijfstypen is vooral hoog in Duitsland, Ierland (allebei 84%) en Luxemburg.

In Ierland en Spanje herbergen de gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven meer dan de helft van de vleesvarkens in die landen, dat is ruim vijfmaal het gemiddelde in de EU. Daarna volgt Nederland met bijna 30% van de vleesvarkens op gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven. Opvallend is dat bij andere belangrijke varkensproducenten zoals Duitsland, Frankrijk en Denemarken de gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven maar een klein aandeel (minder dan 10%) van de vleesvarkensstapel houden. In Italië en Griekenland wordt meer dan twee derde deel van de vleesvarkens gemest op gesloten varkensbedrijven. Duitsland blijft hierbij ver achter met slechts 6% van de vleesvarkens en meer dan 90% van de vleesvarkens komt voor op de overige (gemengde) bedrijfstypen. Op enige afstand volgen Denemarken en Frankrijk met aandelen van respectievelijk 70% en 63% van de vleesvarkens. In Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk is ongeveer de helft van de vleesvarkensstapel aanwezig op de bedrijven die niet zijn gespecialiseerd in de varkenshouderij.

De Nederlandse zeugenbedrijven hebben een gemiddelde omvang van ruim 150 gve. De Spaanse zeugenbedrijven zijn de helft kleiner. In de (gesloten) vleesvarkenshouderij zijn de bedrijven het grootst in het Verenigd Konink-

rijk, gevolgd door respectievelijk Italië, Nederland, België, Denemarken en Frankrijk. De bedrijven in Spanje en vooral Duitsland en Portugal zijn aanzienlijk kleiner.

In Nederland, België, Spanje en Duitsland zijn op de (gesloten) vleesvarkensbedrijven gemiddeld 1,4 volwaardige arbeidskrachten werkzaam. Het aantal arbeidskrachten per bedrijf in Frankrijk, Denemarken en Portugal ligt iets hoger, terwijl in Italië en Verenigd Koninkrijk meer dan 2 volwaardige arbeidskrachten per bedrijf aanwezig zijn. In de meeste landen zijn op de zeugenbedrijven minder arbeidskrachten werkzaam dan op de andere varkensbedrijven. Alleen Frankrijk vormt hierop een uitzondering. In Nederland ligt het aantal arbeidskrachten (1,4 per bedrijf) op beide typen varkensbedrijven op een gelijk niveau.

Technische kengetallen

Het aantal grootgebrachte biggen per zeug is het belangrijkste technische kengetal in de zeugenhouderij en dat bepaalt samen met onder andere het voerverbruik, de ontwikkeling van de kostprijs bij constante prijzen. In de Deense zeugenhouderij is het aantal grootgebrachte biggen per zeug per jaar in de periode 1990-1994 het sterkst vooruitgegaan (tabel 6.10). De Nederlandse en de Franse biggenproductie is iets minder snel toegenomen. De tijdelijke daling van het aantal biggen in 1991 in Nederland is veroorzaakt door het optreden van de varkensziekte PRRS. In Duitsland is zelfs over een langere periode een teruggang van de biggenproductie per zeug te constateren.

Tabel 6.10 Aantal grootgebrachte biggen per zeug per jaar (index 1990=100)

	1991	1992	1993	1994
Nederland	92,2	100,5	102,9	104,4
West-Duitsland	98,9	98,4	98,4	97,9
Frankrijk	100,5	101,4	102,3	103,6
Denemarken	101,0	101,9	104,9	105,3

Bron: PVE.

Tabel 6.11 Voerverbruik per kg groei van vleesvarkens (index 1990=100)

	1991	1992	1993	1994
Nederland	99,7	99,7	100,0	98,3
West-Duitsland	99,0	98,4	97,8	98,4
Frankrijk	98,7	98,7	98,4	97,4
Denemarken	99,0	98,7	96,4	94,5

Bron: PVE.

Het technische kengetal voederconversie (kg voer per kg groei) verklaart in de vleesvarkenshouderij een groot deel van de verschillen in financiële resultaten tussen bedrijven (tabel 6.11). De ontwikkeling van de voederconversie geeft samen met de voerprijs de ontwikkeling van de voerkosten. De Deense vleesvarkenshouderij heeft bij de voederconversie de grootste winst geboekt. Frankrijk heeft het bij dit kengetal ook beter gedaan dan Nederland.

Prijzen

Vanwege de invloed van schommelende valutakoersen en verschillen in definities, is een vergelijking van de prijzen tussen verschillende landen een hachelijke zaak. Vandaar dat gekozen is voor de ratio "vleesvarkensprijs/voerprijs" als economisch kengetal. De opbrengstprijzen binnen een land zijn redelijk consistent, maar het voerpakket kan geregeld van samenstelling veranderen. Bovendien wordt in veel landen slechts gedeeltelijk compleet varkensvoer van de mengvoerindustrie aan de varkens verstrekt. In Denemarken, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is het gebruikelijk dat veel bedrijven het geteelde graan op het eigen bedrijf mengen tot varkensvoer (Wisman, 1991). Daardoor is het beter om ook deze vergelijking in de vorm van indexcijfers weer te geven.

Tabel 6.12 Verhouding tussen de vleesvarkensprijs en de vleesvarkensvoerprijs (index 1990=100)

	1991	1992	1993	1994
België	105	108	86	89
Nederland	109	103	78	84
West-Duitsland	104	107	80	.
Frankrijk	98	100	77	83
Denemarken	104	109	85	94
Spanje	106	112	96	103
Italië	94	105	86	83

Bron: EUROSTAT, bewerking LEI-DLO.

In 1994 is de vleesvarkensprijs/voerprijs-verhouding in Denemarken iets beneden en in Spanje iets boven het niveau van het jaar 1990 gekomen (tabel 6.12). Deze landen scoren bij de ontwikkeling van deze ratio het beste. Voor Nederland is in de periode 1990-1994 ten opzichte van Frankrijk en Italië geen structurele verandering opgetreden in de prijsverhoudingen. Samen met Duitsland zijn in Nederland en Frankrijk de verschillen tussen de jaren vrij groot. In Denemarken en Spanje zijn daarentegen de verschillen tussen de jaren het kleinst. Bij de vergelijking tussen de landen van de verhouding tussen de biggenprijzen en voerprijzen is in grote lijnen een vergelijkbaar beeld te zien.

Bedrijfsuitkomsten

- fokvarkensbedrijven

Op de gespecialiseerde fokvarkensbedrijven in Nederland is 60% van de activa gefinancierd met eigen vermogen, dit bij een gemiddeld balanstotaal van bijna 1 miljoen gulden in 1992/93. Op de (kleinere) Belgische bedrijven ligt de solvabiliteit op een iets lager niveau (tabel 6.13). Alleen is hier het benodigde vermogen per bedrijf slechts 340.000 gulden. Het zwaarst gefinancierd met vreemd vermogen zijn de bedrijven in Denemarken (solvabiliteit van 29%). Bij een balanstotaal van bijna 8 ton, met relatief veel laag gewaardeerde grond (21 ha), betekent dit dat op de Deense fokvarkensbedrijven de financieringslasten relatief hoog zijn. Ook de bedrijven in Frankrijk en Duitsland beschikken over relatief veel grond. In de andere EU-landen met zeugen is het productieproces intensief, ofwel een hoge varkensbezetting per hectare.

De netto toegevoegde waarde (opbrengsten minus de non-factorkosten) lag in Nederland gedurende de tweede helft van de jaren tachtig op een niveau van 22% van de bedrijfsopbrengsten. In België en Denemarken kwam dit percentage rond de 30 uit. Voor België kan de hoge marge verklaard worden uit hogere opbrengstprijzen en lagere huisvestingskosten. In de Deense varkenshouderij is vooral de opbrengstprijs/voerprijs-verhouding erg gunstig.

Het gebruik en beloning van vreemde arbeidskrachten en vreemd vermogen (betaalde factorkosten) bepaalt uiteindelijk het bedrag dat als inkomen voor het gezin overblijft. Met name in Denemarken is het verschil tussen de toegevoegde waarde en het gezinsinkomen uit bedrijf groot. In de tweede helft van de tachtiger jaren bedroegen de betaalde factorkosten op de Deense fokvarkensbedrijven 70.000 gulden per jaar. In België en Frankrijk was dit respectievelijk slechts 7.000 en 10.000 gulden. De betaalde factorkosten in Nederland bedroegen 32.000 gulden per jaar, waardoor in die periode per saldo een jaarlijks gezinsinkomen uit bedrijf van 55.000 gulden resteerde. In Spanje zijn er nauwelijks betaalde factorkosten: de activa worden met eigen vermogen gefinancierd en er wordt nauwelijks gebruik gemaakt van niet-gezinsarbeidskrachten.

Het gezinsinkomen uit bedrijf op de fokvarkensbedrijven in Nederland bedroeg in 1992/93 slechts 37.000 gulden. Dit was ongeveer een derde beneden het niveau in de tweede helft van de jaren tachtig. Het langere-termijnniveau komt overeen met dat in Denemarken en België. In dezelfde periode scoorden Frankrijk en met name Spanje fors lager.

Als het gezinsinkomen uit bedrijf wordt afgezet tegen de bedrijfsopbrengsten scoren de landen met lage opbrengsten per bedrijf, België en Spanje, het hoogst. Door de relatief hoge betaalde factorkosten ligt deze ratio in Denemarken en Nederland een stuk lager.

Gedurende de tachtiger jaren is op de Deense fokvarkensbedrijven relatief veel geïnvesteerd. De investeringen in Nederland, Frankrijk en België lagen in die periode op een lager niveau, maar zijn in de beginjaren negentig behoorlijk aangetrokken.

Tabel 6.13 Bedrijfsuitkomsten en inkomen op fokvarkensbedrijven (type 5011) in de Europese Unie

	West- Duitsland	Frank- rijk	België	Neder- land	Dene- marken	Ierland	Verenigd Koninkrijk	Grieken- land	Spanje	Portugal
Boekjaar 1992/93										
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	665	502	676	3.235	654	140	796	137	3.817	840
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	18	17	5	6	21	5	6	2	3	5
Aantal gve	77	237	95	152	134	206	184	93	75	25
Aantal fokzeugen	121	281	140	221	154	127	186	150	119	31
Aantal vleesvarkens	12	270	34	42	130	436	241	0	25	14
Aantal volwaardige arbeidskrachten	1,1	1,8	1,1	1,4	1,6	1,3	2,1	2,5	1,0	1,8
Europese grootte-eenheden	28	81	30	58	71	37	45	28	18	7
Solvabiliteit	76	39	55	60	29	77	76	91	99	100
Balanstotaal (x 1.000)	569	721	340	940	797	491	494	463	422	162
Netto toegevoegde waarde per 100 gulden opbrengsten										
1987-1989		20	29	19	30				23	
1990-1992	23	26	33	29	35	23	23	64	34	14
1989/90	35	25	42	34	35		27		28	
1990/91	20	21	34	31	35	20	25	80	24	15
1991/92	38	24	43	38	38	20	17	76	28	-3
1992/93	12	33	22	19	32	29	27	35	49	30

Tabel 6.13 (Vervolg)

	West- Duitsland	Frank- rijk	België	Neder- land	Dene- marken	Ierland	Verenigd Koninkrijk	Grieken- land	Spanje	Portugal
Gezinsinkomen uit bedrijf per 100 gulden opbrengsten										
1987-1989	-	14	25	10	13	-	-	-	20	-
1990-1992	15	19	28	21	17	17	14	66	33	9
1989/90	29	17	39	28	20	-	19	-	24	-
1990/91	11	17	30	23	18	13	18	82	23	8
1991/92	33	18	38	30	20	13	8	74	27	-6
1992/93	1	21	17	9	14	25	15	41	48	24
Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 gulden per bedrijf)										
1987-1989	-	31,0	54,3	46,1	52,8	-	-	-	15,0	-
1990-1992	46,4	62,0	69,9	97,0	67,0	55,2	48,3	353,8	62,1	4,5
1989/90	83,5	42,0	95,0	120,4	84,8	-	79,6	-	28,3	-
1990/91	31,5	28,8	69,4	99,6	72,2	46,1	52,5	261,9	37,6	3,6
1991/92	105,5	51,6	105,1	154,3	72,1	46,0	29,2	488,0	34,5	-4,1
1992/93	2,1	105,5	35,2	37,2	56,8	73,6	63,3	311,5	114,1	14,0

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

- *vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven*

Op de gespecialiseerde vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven in Nederland is 54% van de activa gefinancierd met eigen vermogen, dit bij een gemiddeld balanstotaal van ruim 1 miljoen gulden in 1992/93. Alleen op de Franse en Deense bedrijven ligt de solvabiliteit op een lager niveau (tabel 6.14). Het Deense balanstotaal is gemiddeld 1,32 miljoen gulden, waarvan 0,84 miljoen gulden vreemd vermogen. Daardoor zijn de financieringslasten hoog. Vooral de Deense bedrijven (40 ha), maar ook de bedrijven in Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk beschikken over veel grond (ruim 20 ha). De varkensbedrijven in Nederland, België en Spanje houden daarentegen relatief veel dieren op weinig grond.

De netto toegevoegde waarde lag in Nederland en het Verenigd Koninkrijk gedurende de tweede helft van de jaren tachtig gemiddeld op 18% van de bedrijfsopbrengsten. Italië (30%), België en Denemarken (26%) kwamen fors hoger uit, terwijl Frankrijk en Spanje lager scoorden (16 tot 17%).

De betaalde factorkosten, de aanwending en beloning van betaald personeel en vreemd vermogen, bepaalt uiteindelijk het bedrag dat als inkomen voor het gezin overblijft. In Denemarken zijn de betaalde factorkosten het hoogst, waardoor eind jaren tachtig slechts een derde deel van de netto toegevoegde waarde als gezinsinkomen (54.000 gulden) resteerde. Op de varkensbedrijven in de Zuid Europese landen wordt nauwelijks gebruik gemaakt van vreemd vermogen. In België wordt bijna alle arbeid geleverd door de gezinsleden. Omdat ook het grootste deel van de activa wordt gefinancierd door eigen vermogen blijven de betaalde factorkosten laag. De betaalde factorkosten op Nederlandse (gesloten) vleesvarkensbedrijven bedroegen in de periode 1986-1990 bijna 40% van de netto toegevoegde waarde.

Het gezinsinkomen uit bedrijf op de vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven in Nederland bedroeg in 1992/93 slechts 48.000 gulden. Dit was ongeveer een kwart beneden het niveau in de tweede helft van de jaren tachtig (62.000 gulden). Alleen in Italië (hoge opbrengstprijzen) en België (laag kostenniveau van de huisvesting) werden in die periode fors hogere inkomens behaald. De andere landen met vleesvarkensbedrijven scoorden lager, met name Spanje en Portugal.

Als het gezinsinkomen uit bedrijf wordt afgezet tegen de bedrijfsopbrengsten scoren België en Italië het hoogst. De overige landen blijven hierbij (sterk) achter. Naast de reeds genoemde hoge betaalde factorkosten op de Deense varkensbedrijven, zijn ook in het Verenigd Koninkrijk de betaalde arbeidskosten hoog waardoor meer dan 40% van de netto toegevoegde waarde moet worden uitbetaald aan personeel en verschaffers van vreemd vermogen.

Met name de Deense en de Franse bedrijven hebben in de jaren 1990-1992 veel geïnvesteerd in gebouwen, inventaris en machines. In Denemarken zijn naast vervangingsinvesteringen, ook investeringen gedaan in mestopslagvoorzieningen. In de Franse varkenshouderij werden de (uitbreidings)investeringen onder andere met overheidssubsidies gestimuleerd. Mede daardoor is de Franse varkensproductie in de laatste jaren fors uitgebreid en is de zelfvoorzieningsgraad boven 100% gekomen. Het investeringsniveau in Nederland en België was lager en ligt op een vergelijkbaar niveau van tussen de 50.000

Tabel 6.14 Bedrijfsuitkomsten en inkomen op vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven (type 5012 en 5013) in de Europese Unie

	West-Duitsland	Frankrijk	Italië	België	Nederland	Denemarken	Verenigd Koninkrijk	Spanje land	Portugal
Boekjaar 1992/93									
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	4.235	4.960	2.222	2.594	3.685	3.116	2.249	4.033	1.977
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	23,7	24,5	15,3	8,7	6,4	40,0	23,2	1,6	11,8
Aantal gve	129	260	323	292	316	272	405	181	111
Aantal fokzeugen	80	109	138	144	94	140	162	61	52
Aantal vleesvarkens	249	595	746	667	845	621	976	483	258
Aantal volwaardige arbeidskrachten	1,4	1,6	2,2	1,4	1,4	1,8	2,7	1,4	1,5
Europese grootte-eenheden	36	64	84	64	65	105	70	29	28
Solvabiliteit	78	47	99	59	54	36	76	96	96
Balanstotaal (x 1.000)	749	795	1.523	667	1.063	1.317	913	551	249
Netto toegevoegde waarde per 100 gulden opbrengsten									
1987-1989	23	15	30	27	17	27	17	14	24
1990-1992	24	24	34	30	23	31	21	17	19
1989/90	35	23	32	37	27	33	23	19	31
1990/91	22	23	34	32	24	28	22	11	18
1991/92	30	23	28	37	29	37	18	16	17
1992/93	19	25	41	21	17	27	23	23	23

Tabel 6.14 (Vervolg)

	West-Duitsland	Frankrijk	Italië	België	Nederland	Denemarken	Verenigd Koninkrijk	Spanje	Portugal
Gezinsinkomen uit bedrijf per 100 gulden opbrengsten									
1987-1989	16	7	29	24	10	10	6	11	21
1990-1992	16	17	33	26	15	13	11	14	14
1989/90	28	16	31	35	21	18	13	16	29
1990/91	15	16	33	29	17	10	11	8	13
1991/92	23	16	27	34	21	21	8	13	11
1992/93	11	18	40	16	8	7	13	21	18
Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 gulden per bedrijf)									
1987-1989	45,2	37,9	169,1	123,4	59,6	59,0	43,8	23,7	32,0
1990-1992	54,6	102,0	278,8	152,8	97,1	87,7	76,3	39,7	28,8
1989/90	76,4	89,8	216,8	191,1	131,7	116,5	98,8	43,7	46,3
1990/91	48,9	93,0	216,6	162,5	107,4	59,8	84,1	27,8	23,3
1991/92	80,3	97,9	209,3	212,9	135,9	157,1	54,5	33,3	21,2
1992/93	34,6	115,0	410,4	82,8	47,8	46,3	90,3	57,9	41,8

Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

en 60.000 gulden in de beginjaren negentig. Opvallend is het lage investeringsniveau in de Zuideuropese landen.

6.5 Inkomensgevolgen van de GLB-hervorming voor graantelers

Inleiding

Bij de hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in 1992 is productie-georiënteerde steun deels vervangen door directe inkomenssteun aan producenten. De hervorming heeft gevolgen voor de inkomens van de agrarische ondernemers in de lidstaten. In deze paragraaf wordt op basis van het EU-boekhoudnet een beeld geschetst van de mogelijke inkomensgevolgen van de hervorming voor bedrijven met graan in twaalf landen van de Europese Unie.

Uitgangspunten

Uitgangspunt van de berekeningen is het boekjaar 1990/91. Er is gerekend met de eindsituatie van de hervorming, welke in 1995/96 bereikt zal zijn. De berekeningen zijn uitgevoerd per bedrijf. Niet alleen akkerbouwbedrijven zijn in beschouwing genomen maar alle bedrijven met granen en dergelijke 1) die in aanmerking komen voor toeslag volgens de graanregeling; dus alle toeslag-gerechtigde bedrijven.

Er is geen rekening gehouden met het feit dat er geen steun volgens de graanregeling mag worden aangevraagd over de oppervlakte voedermais, die voor de berekening van de veebezettingnorm voor steun volgens de rundvleesregeling wordt gebruikt. De produktie per hectare is constant verondersteld. Er is geen rekening gehouden met een jaarlijkse produktiviteitsstijging noch met de produktiviteitsstijging tengevolge van het braakleggen van marginale gronden.

GLB-hervorming

De bedrijven in de lidstaten zijn ingedeeld in twee groepen. Bedrijven met een graanproduktie van minder dan 92 ton en bedrijven met meer dan 92 ton. Deze laatste groep, de grootschalige producenten krijgen een toeslag waarvan de hoogte naar gewas is gedifferentieerd. Om in aanmerking te komen voor hectaresteen dient 12% 2) van het areaal braak te worden gelegd. Kleinschalige producenten zijn van deze verplichting uitgesloten en krijgen over alle hectares dezelfde toeslag. Voor granen, eiwithoudende gewassen, oliehoudende zaden en voedermais is gerekend met een prijsdaling van 30%.

1) Onder granen en dergelijke wordt verstaan; granen (exclusief harde tarwe en rijst), eiwithoudende gewassen, oliehoudende zaden en voedermais.

2) Inmiddels verlaagd naar 10%.

De toeslag die voor graan en dergelijke verkregen kan worden bedraagt 45 ECU per ton. Voor alleen de grootschalige producenten is bovendien gerekend met een toeslag van 65 ECU per ton eiwithoudende gewassen en van 70 ECU per ton oliehoudende zaden. Voor de braak te leggen oppervlakte geldt een vergoeding van 65 ECU per ton gederfde graanproductie.

Per lidstaat worden in de uitvoering één dan wel meerdere opbrengstregio's onderscheiden. Het is niet bekend in welke opbrengstregio een bedrijf zich bevindt. Vandaar dat voor de indeling van groot- en kleinschalige producenten gebruik is gemaakt van de gemiddelde hectare-graanopbrengst per bedrijf in plaats van die per opbrengstregio. Bij de berekening van de toeslagen is daarentegen de gemiddelde hectare-graanopbrengst per lidstaat gehanteerd.

Het totale effect van de hervorming op het inkomen van agrarische ondernemers bestaat enerzijds uit de opbrengstwijziging door de prijsdaling en door braakleggen en anderzijds uit de opbrengsten uit toeslagen. Hierbij speelt de areaalgrootte maar ook door de graanproductie per hectare een rol. De omvang van het areaal waarop 92 ton graan en dergelijke geproduceerd kan worden is afhankelijk van de productie per hectare. Is de productie laag dan is het areaal waarvoor geen braakverplichting geldt groot. Ook de prijs per ton speelt een rol. De toeslag van 45 ECU oftewel 105 gulden per ton kan groter dan wel kleiner zijn dan de opbrengstdaling tengevolge van de prijsreductie, dit is afhankelijk van de hoogte van de prijs per ton waarover de prijsdaling van 30% plaatsvindt. Bij een prijs van meer dan 350 gulden per ton wordt niet volledig gecompenseerd en daalt het inkomen. Terwijl bij een lagere prijs meer dan volledig gecompenseerd wordt. De prijs per ton is ook van belang bij de opbrengstdaling door braak. Het uit productie nemen van areaal waarvan de prijs per ton graan meer dan 150 gulden bedraagt, wordt niet volledig gecompenseerd door de 65 ECU toeslag per ton gederfde graanopbrengst. Er vindt een inkomensdaling plaats. Verder hebben ook de omvang van het areaal braak voor de hervorming en de samenstelling van het areaal graan invloed op de verandering van het inkomen tengevolge van de hervorming. Over areaal dat voor de hervorming braak lag, vindt geen produktiedaling plaats. Een groter areaal kan in productie blijven terwijl toch aan de braak verplichting wordt voldaan. Onder de hervorming heeft een groot aandeel voedermais voor intern gebruik een gunstig effect op het inkomen omdat er geen prijsdaling plaatsvindt terwijl wel toeslagen ontvangen worden.

Resultaten

Van het totaal aantal bedrijven met granen in EU-12 produceert 22% meer dan 92 ton graan (tabel 6.15). Gemiddeld wordt 6 hectare braak gelegd op deze groep bedrijven. Het aandeel granen (inclusief braak) in het bouwplan is 75% tegenover 37% op bedrijven met een productie van minder dan 92 ton graan. In EU-12 worden kleinschalige producenten gemiddeld meer dan volledig gecompenseerd voor de opbrengstdaling tengevolge van de hervorming (700 gulden). Grootschalige producenten hebben daarentegen te maken met een aanzienlijke inkomensdaling (5.300 gulden), ondanks de hogere toeslagen

Tabel 6.15 Effecten van de GLB-hervorming op de bedrijfsresultaten van bedrijven met granen en dergelijke a) 1995/96 b)

	Aandeel in totaal areaal granen	Aandeel bedrij- ven in % van bedrij- ven met graan	Oppervlakte (ha)				Bereken- de prijs van graan e.d. (gld./ton)	Hectare- opbrengst van graan e.d. (ton/ha)	Totale graan- op- brengst (x 1.000 gld.)	Op- daling (x 1.000 gld.) c	Op- breng- sten uit toe- slagen (x 1.000 gld.)	Totaal- effect (x 1.000 gld.)
			cul- tuur grond	gra- nen e.d.	olie- hou- dende zaden	voe- der- mais						
produktie < = 92 ton												
België	0,5	72	22	6	0	3	185	6,6	7,9	-2,4	4,5	2,1
Denemarken	1,1	53	18	11	1	0	392	4,4	18,7	-5,6	5,4	-0,2
West-Duitsland	4,2	57	21	9	1	2	286	5,1	13,6	-4,1	5,4	1,3
Griekenland	2,3	98	7	3	0	1	417	5,0	7,2	-2,1	1,7	-0,5
Spanje	7,9	85	20	10	1	0	416	2,7	10,5	-3,2	4,8	1,6
Frankrijk	5,8	51	34	10	1	3	289	4,4	12,5	-3,8	6,2	2,5
Ierland	0,3	83	36	5	0	3	335	5,3	8,7	-2,6	3,5	0,9
Italië	5,4	89	9	4	0	1	429	6,0	9,5	-2,9	2,4	-0,5
Luxemburg	0	40	42	12	0	4	187	4,9	11,3	-3,4	5,5	2,1
Nederland	0,5	82	24	5	0	4	146	7,2	5,6	-1,7	3,7	2,0
Portugal	3,0	99	10	3	0	1	397	2,8	3,7	-1,1	2,0	0,8
Verenigd Koninkrijk	0,5	35	75	8	0	1	328	4,6	12,2	-3,7	5,2	1,5
EU-12	31,6	78	16	6	1	1	358	4,3	9,2	-2,8	3,4	0,7

Tabel 6.15 (Vervolg)

	Aandeel in totaal areaal granen	Aandeel bedrij- ven in % van bedrij- ven met graan	Oppervlakte (ha)				Prijzen van graan e.d. (gld./ton)	Hectare- op- brengst van graan e.d. (ton/ha)	Totale graan- op- brengst (x 1.000 gld.)	Op- brengst- daling (x 1.000 gld.) c)	Op- breng- sten uit toe- slagen (x 1.000 gld.)	Totaal- effect (x 1.000 gld.)
			cul- tuur grond	graa- nen e.d.	olie- hou- dende zaden	voe- der- mais						
productie > 92 ton												
België	0,7	28	51	25	1	6	3	280	49,9	-19,2	19,0	-0,2
Denemarken	3,9	47	55	44	6	2	5	394	98,9	-37,9	25,1	-12,7
West-Duitsland	10,3	43	44	30	3	6	4	336	58,2	-21,7	18,5	-3,1
Griekenland	0,2	2	20	16	0	4	2
Spanje	10,5	15	92	72	7	7	10	352	75,3	-22,1	23,0	0,2
Frankrijk	25,3	49	66	45	7	7	5	375	94,3	-35,9	30,9	-5,1
Ierland	0,5	17	85	39	.	0	5	347	97,5	-37,2	29,6	-7,6
Italië	4,2	11	40	24	2	10	3	435	71,1	-26,7	16,2	-10,4
Luxemburg	0,1	60	62	30	1	13	4	174	27,8	-10,6	14,1	3,5
Nederland	0,5	18	55	24	1	8	3	267	46,9	-17,5	17,8	0,3
Portugal	0,9	1	194	78	6	26	19
Verenigd Koninkrijk	11,1	65	149	90	8	1	11	398	219,5	-83,6	60,9	-22,7
EU-12	68,4	22	67	45	5	6	6	370	89,8	-32,1	26,8	-5,3

a) Granen (exclusief harde tarwe en rijst), eiwithoudende gewassen en oliehoudende zaden en voedermais; b) Uitgangspunt van de berekeningen is het boekjaar 1990/91; c) Prijsdaling van 30% en braak van 12% bij productie >92 ton.
Bron: EU-boekhoudnet, bewerking LEI-DLO.

voor eiwithoudende gewassen en oliehoudende zaden. Hierbij speelt de bedrijfsstructuur een belangrijke rol. Het gemiddeld areaal granen per bedrijf bedraagt 45 tegenover 6 ha. Op een groter areaal werkt ten eerste de prijsdaling sterker door en ten tweede moet een groter areaal braak gelegd worden.

Er bestaan grote verschillen tussen de lidstaten in het percentage klein- en grootschalige producenten. In het Verenigd Koninkrijk produceert 65% van de bedrijven meer dan 92 ton tegenover 1 à 2% van de bedrijven in Portugal en Griekenland. De opbrengstwijzigingen van deze bedrijven zijn niet weergegeven.

Het aandeel granen in het bouwplan is het grootst in Denemarken. Hier wordt gemiddeld 11 hectare graan verbouwd door kleinschalige en 44 hectare graan door grootschalige producenten. Denemarken heeft te maken met opbrengstdalingen van respectievelijk 200 en 12.700 gulden. Dit is het gevolg van de hoge graanprijs (394 gulden), waarover een prijsdaling plaatsvindt. De Deense bedrijven hebben ook vaak varkens en de graanopbrengst is dan voornamelijk intern verkeer. Op cash-flowbasis valt het effect mogelijk dus wel mee. De inkomensdaling betekent een procentueel grote daling van het gezinsinkomen. Granen hebben niet alleen een groot aandeel in het bouwplan maar dragen bovendien in belangrijke mate bij aan het gezinsinkomen in Denemarken.

In het Verenigd Koninkrijk heeft 65% van de producenten te maken met een nog grotere inkomensdaling van 22.700 gulden. De totale inkomensdaling van de hervorming is hier dan ook het grootst. Van de 90 hectare granen dient 11 ha braak gelegd te worden. Voor de hervorming lag slechts een gering areaal braak. De braakverplichting reduceert de opbrengst aanzienlijk. Bovendien is de opbrengstdaling per ton, door de hoge prijs van granen en dergelijke waarover een prijsreductie plaatsvindt, groter dan de compensatie per ton.

Het inkomen van grootschalige producenten in Spanje verandert nauwelijks, ondanks de verplichte braak van 10 ha. In Spanje lag voor de hervorming al meer dan 12% van het areaal braak. De braakverplichting heeft geen grote gevolgen voor de produktie. Bovendien wordt de prijsdaling per ton bijna volledig gecompenseerd door de toeslag per ton.

Zowel in Nederland als Italië wordt van de 24 ha graan naar verwachting 3 ha braak gelegd. In Nederland vindt een inkomensstijging plaats tegenover een inkomensdaling in Italië. De hier berekende graanprijs ligt in Nederland aanzienlijk lager dan in Italië. Dit is het gevolg van een verschil in opbrengsten van voedermais. In Italië wordt voedermais veelal verkocht, hiertegenover staan opbrengsten waarover een prijsdaling plaatsvindt. In Nederland wordt voedermais daarentegen meestal gebruikt op het eigen bedrijf. Voedermais die intern gebruikt wordt ondervindt geen prijsdaling terwijl hiervoor wel toeslagen ontvangen worden. Een vergelijkbare situatie doet zich voor in België en Luxemburg. Ook kleinschalige producenten krijgen toeslagen terwijl de prijsdaling niet tot uitdrukking komt. Het aandeel voedermais is groot op deze bedrijven, vandaar de lage prijs van granen en dergelijke en de inkomensstoe-
name.

De inkomens van grootschalige producenten in Duitsland en Ierland dalen. In Duitsland is de daling gering, het bouwplan bestaat voor een deel uit voedermais voor eigen gebruik.

Het effect van de hervorming op het inkomen van bedrijven met een productie van meer dan 92 ton in Frankrijk is vergelijkbaar met het totaal effect in de EU-12. In Frankrijk wordt in totaal volgens de berekeningen het grootste areaal braak gelegd. Op ongeveer de helft van het aantal bedrijven met graan dient gemiddeld 5 ha braak gelegd te worden, terwijl in Frankrijk circa een derde van het totaal areaal granen ligt.

Voor bedrijven met graan in Nederland is een gemiddelde inkomensstijging berekend van 1.700 gulden (zie ook Poppe et al., 1990/91). Voor akkerbouwbedrijven wordt een inkomensdaling van 4.095 gulden verwacht tegenover een inkomensstijging van 3.445 gulden op rundveebedrijven met snijmais. Het aandeel akkerbouwbedrijven in het totaal aantal bedrijven met graan is gering, vandaar de netto-inkomensstijging.

De resultaten van de berekeningen kunnen afwijken van de werkelijkheid doordat de ondernemers beslissingen zullen nemen omtrent bedrijfsvoering en -ontwikkeling die in deze berekeningen niet meegenomen zijn. Ook kan om in aanmerking te komen voor de rundvleesregeling gebruik worden gemaakt van het voedermaisareaal. Bovendien is gerekend met een gemiddelde productie per land in plaats van per produktieregio. Voor bedrijven met een hogere productie per hectare dan het landelijk gemiddelde, dit zijn met name de grootschalige producenten, wordt een te lage toeslag berekend. De opbrengstdaling is daarentegen gebaseerd op de opbrengsten per bedrijf.

Conclusies

Op bedrijven met een graanproductie van minder dan 92 ton brengt de GLB-hervorming een gemiddelde stijging van het inkomen van 700 gulden met zich mee. Op bedrijven met meer dan 92 ton daalt het inkomen gemiddeld met 5.300 gulden. De veranderingen van het inkomen variëren sterk tussen de lidstaten. Gemiddeld per bedrijf vindt de grootste inkomensdaling plaats in het Verenigd Koninkrijk, gevolgd door Italië en Denemarken.

LITERATUUR

- Bens, P., P. Roelofs en R. Hoste (1995)
Omvang van een varkensbedrijf; In: Praktijkonderzoek varkenshouderij, juni 1995, nummer 3
- Boers, A., J. Dijk, J.P.M. van Dijk, K.J. Poppe en J.P.P.J. Welten (1994)
Verslag bedrijfskeuze 1993 en selectieplan 1994; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 4-93
- Bruchem, C. van, I.J. Terluin en H.J. Silvis (red.) (1995)
Landbouw-Economisch Bericht 1995; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 1-95
- Dijk, J.P.M. van, B.E. Douma en A.L.J. van Vliet (1995a)
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); Boekjaren 1990/91 t/m 1993/94; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 11-93/94
- Dijk, J.P.M. van, B.E. Douma en A.L.J. van Vliet (1995b)
De financiële positie van de landbouw (FIP); Boekjaar 1993/94 en vergelijkingen met voorgaande jaren; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 12-93/94
- Everdingen, W.H. van, J.H. Jager, K.J. Poppe, G.S. Venema en J.H. Wisman (1994)
Bedrijfsuitkomsten en financiële positie (BEF); Samenvattend overzicht van landbouwbedrijven tot en met 1992/93; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 13-92/93
- Jager, J.H. (1995)
Akkerbouw 1975-1995; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 5-93
- Mulder, M. en G.S. Venema (1993)
Behoeftte aan borgstelling op land- en tuinbouwbedrijven in de periode 1991-2000; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 108

- Poppe, K.J. (1987)
Zicht op concurrentie?; Het gebruik van bss en EG-boekhoudnet in onderzoek, geïllustreerd aan de hand van de aardappelteelt; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut; Mededeling 369
- Poppe, K.J. (1989)
Bedrijfsuitkomsten in de Europese akkerbouw en melkveehouderij; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut; Mededeling 414
- Poppe, K.J. (red.) (1992)
Bedrijfsuitkomsten en financiële positie (BEF); Samenvattend overzicht van landbouwbedrijven tot en met 1990/91; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 13-90/91
- Poppe, K.J. (red.) (1993)
LEI-boekhoudnet van A tot Z; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publikatie 3.154
- Poppe, K.J. (red.) (1994)
Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1994; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 3-94
- Poppe, K.J., F.M. Brouwer, J.P.P.J. Welten en J.H.M. Wijnands (red.) (1995)
Landbouw, milieu en economie; Editie 1995; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 68-93
- Prins, H. (1995)
Betere prijzen krijgen inkomen niet in de plus; In: Het Schaap, mei, nummer 5
- Produktschap Vee, Vlees en Eieren (PVE) (1995)
Ontwikkelingen in de varkenssector in Nederland en in de EU; Rijswijk, Bestuursnummer 0.95-07-25
- Smit A.B. (1992)
De Nederlandse akkerbouw in Europees perspectief; Analyse van sterke en zwakke kenmerken op bedrijfsniveau; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne Nota 398
- Welten, J.P.P.J (1995)
Berekening en toepassing van Nederlandse grootte-eenheden en standaardbedrijfseenheden (nge 1992 en sbe 1994); Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 63-92

Wisman, J.H. (1991)

Varkens 1990; Bedrijfseconomische beschouwingen; Den Haag,
Landbouw-Economisch Instituut; Periodieke Rapportage 7-90

Zachariasse, L.C. (1990)

BIJLAGEN

Bijlage 1 Uitgangspunten en begrippen

In deze bijlage komt een aantal uitgangspunten en begrippen rond de berekening van resultaten uit het boekhoudnet aan de orde. Deze uitgangspunten zijn de bij LEI-DLO gebruikelijke 1).

Bedrijfsomvang: grotere en kleinere bedrijven

Bedrijven kunnen worden ingedeeld naar hun omvang gemeten in nge. Een toelichting op het gebruik van de nge is gegeven in PR 63-92 (Welten, 1995). De grens tussen grotere en kleinere bedrijven is gesteld op 40 nge, wat overeenkomt met een akkerbouwbedrijf van circa 26 ha cultuurgrond of een melkveehouderijbedrijf met circa 30 melkkoeien. In geval van een gespecialiseerde bedrijfsopzet heeft één arbeidskracht bij benadering een dagtaak bij een gemiddeld aanwezige productie-omvang van 140 fokzeugen, 1.200 vleesvarkens, 25.000 leghennen of 50.000 vleeskuikens (700 ton afgeleverd gewicht per jaar). Vanzelfsprekend kunnen individuele bedrijven zich in een van deze gemiddelden afwijkende situatie bevinden, onder andere door een andere verhouding tussen de inzet van arbeid en kapitaal.

Bedrijfstypering en regionale indeling

De landbouwbedrijven 2) worden ingedeeld naar bedrijfstype, waarbij de indeling gebaseerd is op de nge. Akkerbouwbedrijven zijn bedrijven met minstens twee derde van hun productie (gemeten in nge) in de akkerbouw. Analoog bestaat bij sterk gespecialiseerde melkveebedrijven twee derde van hun productie uit melkkoeien. Bedrijven met meer dan twee derde van hun nge in de intensieve veehouderij worden geclassificeerd als varkens- en pluimveebedrijven. Deze typering sluit aan bij de in de Meitelling gehanteerde NEG-typologie.

Bij de indeling naar regio is gebruik gemaakt van de bij LEI-DLO en CBS gebruikelijke indeling naar dertien landbouwgebieden. In de publikatie PR 11 (Van Dijk et al., 1995a) is een uitvoerige bespreking van deze - vaak voor zichzelf sprekende - indeling opgenomen.

Resultatenrekening: betaalde kosten

De resultatenrekening van de bedrijven heeft tot doel een zo goed mogelijk beeld te geven van de rentabiliteit van het bedrijf, ongeacht of de productiefactoren door het gezin of door derden ter beschikking zijn gesteld. Daarbij worden de volgende uitgangspunten gehanteerd om bij de opbrengsten de daarmee gepaard gaande kosten zo goed mogelijk in beeld te brengen: alle resultaten worden berekend inclu-

-
- 1) Zie verder: Publikatie 1.154 "LEI-boekhoudnet van A tot Z" (Poppe, 1993), de achter in dit rapport genoemde publikaties en LEI-DLO, Landelijke Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus VLB en VeLaBo BV (diverse jaren): "Geüniformeerd Rekeningschema Agrarische Sector (GRAS)".
 - 2) Voor de bedrijfsuitkomsten en financiële positie van de tuinbouwbedrijven wordt verwezen naar een aantal specifieke publikaties, die bij verwante publikaties achterin deze uitgave zijn vermeld.

sief BTW, ongeacht de daadwerkelijke situatie op de bedrijven. De investeringen in vaste activa worden door middel van afschrijvingen ten laste van de opbrengsten gebracht, waarbij de afschrijvingen op basis van actuele waarde worden berekend.

Een aantal kostensoorten wordt vaak samen genomen onder de term "toegerekende kosten". Het gaat daarbij onder andere om de kosten van veevoer, pootgoed en zaaizaad, meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen maar niet om rente omlopend vermogen en werk door derden. Als deze kosten op de opbrengsten in mindering worden gebracht resteert het "saldo".

Naast een indeling in kostensoorten worden de kosten ook vaak ingedeeld in de dichotomie "factorkosten" en "non-factorkosten", waarbij de factorkosten dan betrekking hebben op de kosten van arbeid en kapitaal ongeacht het feit of deze door het gezin of door derden (bank, verpachter, loonwerker, werknemer) zijn ingebracht. Worden de opbrengsten verminderd met de non-factorkosten dan resteert de netto toegevoegde waarde: het inkomen dat beschikbaar is voor de primaire productiefactoren. Zouden deze voor 100% door het gezin beschikbaar worden gesteld, dan zijn toegevoegde waarde en gezinsinkomen uit bedrijf aan elkaar gelijk. De netto toegevoegde waarde in procenten van de factorkosten geeft aan in welke mate de primaire productiefactoren een beloning hebben ontvangen.

Resultatenrekening: berekende kosten

Omdat het bij de berekening van de winstgevendheid van de productie niet van belang is door wie de produktiemiddelen ter beschikking zijn gesteld, wordt voor de inzet van gezinsarbeid ("eigen arbeid") en van eigen vermogen een normatieve beloning ingecalculeerd. Bij arbeid is deze beloning gebaseerd op de opgave van de bedrijven over het aantal gewerkte uren uitvoerende arbeid en het CAO-loon voor een medewerker, uitgedrukt in loonkosten per gewerkt uur. In 1993/94 bedroegen de loonkosten per uur op basis van de CAO f 35,08 inclusief het werkgeversdeel in de sociale lasten. Bij het aantal gewerkte uren blijven de echte managementwerkzaamheden zoals vergaderen, voeren van de boekhouding en lezen van vakliteratuur buiten beschouwing, zodat er geen kosten voor de bedrijfsleiding zijn opgenomen. Bij kostprijsberekeningen wordt die post wel gesteld op 10% van de factorkosten bij een efficiënte bedrijfsvoering, wat in 1993/94 neer zou komen op f 80,- per sbe, ofwel 16.500 gulden per ondernemer op de grotere akkerbouwbedrijven en 15.200 gulden per ondernemer op de grotere melkveebedrijven.

Ook voor de berekening van de rentekosten wordt niet gelet op de bron van het vermogen. Over al het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen wordt daarom rente berekend. Bij de inkomensberekening (zie hierna) wordt deze berekende rente gesaldeerd met de betaalde rente. De rentevoet voor berekening van de rentekosten is gebaseerd op het rendement van staatsobligaties; dit rendement wordt gecorrigeerd voor de inflatie om dubbeltellingen met de gelijktijdige toepassing van de vervangingswaarde te voorkomen en verhoogd met een opslag voor risicodragend vermogen. De aldus berekende rentevoet bedroeg in 1993/94 5,5%. Voor omlopend vermogen geïnvesteerd in de gewassen geldt de inflatiecorrectie niet, zodat de rentevoet in 1993/94 uitkwam op 6,5%. Indien rente over grond wordt berekend (bij de bepaling van kosten op eigendomsbasis) wordt uitgegaan van 2,5%.

Resultatenrekening: pachtbasis

De kosten van grond en (minstens twintig jaar) oude gebouwen worden - tenzij uitdrukkelijk anders vermeld - berekend op pachtbasis. Over (pachters)investeringen

in moderne gebouwen worden afschrijving en rente berekend op basis van eigendom. Door de berekening op pachtbasis wordt de vergelijking van resultaten tussen bedrijven en regio's aanmerkelijk vergemakkelijkt.

De kosten van grond en gebouwen op basis van eigendom wijken vooral door de hogere kosten van grond belangrijk af van die op basis van pacht. Op grotere akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven, waarvan circa 40% van de bedrijven meer dan 90% de grond en gebouwen in eigendom heeft, bedroeg dat verschil in 1993/94 gemiddeld respectievelijk 375 en 460 gulden per hectare.

Kengetallen voor bedrijfsresultaten

Op basis van de hiervoor genoemde uitgangspunten kan de resultatenrekening voor groepen van bedrijven worden opgesteld. Worden daarin de opbrengsten met alle kosten op (pachtbasis) verminderd dan is het netto-bedrijfsresultaat (pachtbasis) bekend. Dit bedrag is, mede door de hoogte van de berekende kosten, vaak negatief. Een zelfde indicatie wordt verkregen door de opbrengsten uit te drukken in een percentage van de kosten: de opbrengst per f 100,- kosten.

Wordt het netto-bedrijfsresultaat vermeerderd met de berekende arbeidskosten van de ondernemers en door het aantal ondernemers per bedrijf gedeeld dan ontstaat het kengetal "arbeidsopbrengst per ondernemer". Daarbij dient in ogenschouw genomen te worden dat het aantal ondernemers als gevolg van maatschapsvorming op de grotere bedrijven rond 30% groter is dan het aantal bedrijven. Ook bij de inkomenskengetallen speelt dat een rol.

Berekening van produktiviteit en ruilvoet

De verandering in bedrijfsresultaat van het ene op het andere boekjaar wordt veroorzaakt door wijzigingen in de prijsverhoudingen en in de volumeverhoudingen. Deze wijzigingen kunnen worden gekwantificeerd en worden weergegeven in een procentuele ontwikkeling. Op basis van vergelijking van de prijzen tussen twee jaren wordt de prijsontwikkeling van de produkten (bij gelijke kwaliteit) en van de produktiemiddelen (inclusief de eigen arbeid) berekend. Samen vormen ze de ruilvoetontwikkeling. In de regel heeft de ondernemer, zeker binnen een jaar, weinig invloed op deze prijsontwikkeling. Vergelijking van de hoeveelheden gebruikte produktiemiddelen en van hoeveelheden geproduceerde produkten geeft de bruto-produktiviteit. De produktiviteitsontwikkeling wordt door tal van factoren beïnvloed: een deel wordt in de vorm van kwalitatief betere produktiemiddelen (zaaizaad, machines) aangekocht, een ander deel wordt sterk door het weer beïnvloed en een deel is het gevolg van de operationele beslissingen op het bedrijf. De ontwikkeling van de prijzen van de produktiemiddelen en de produktiviteit geeft samen de ontwikkeling van de produktiekosten weer.

Ruilvoet en produktiviteitsontwikkeling samen vormen de opbrengsten/kostenverhouding: het percentage waarmee de opbrengsten per f 100,- kosten is veranderd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Resultatenrekening en inkomensvorming: inkomenskengetallen

De arbeidsopbrengst per ondernemer is een kengetal voor de beloning die de ondernemer realiseert door de inzet van zijn arbeid. Daarnaast wordt ook eigen vermogen in het bedrijf ingezet. De kosten die daarvoor in de resultatenrekening zijn ingecalculeerd zijn het saldo van de berekende rente en pacht minus de betaalde rente

en de eigenaarskosten van grond en gebouwen. Als deze niet-uitbetaalde vergoeding voor bedrijfsvermogen en incidentele bedrijfsopbrengsten (per ondernemer) worden opgeteld bij de arbeidsopbrengst per ondernemer, dan ontstaat het kengetal "ondernemersinkomen per ondernemer", dat weergeeft welke beloning de ondernemer heeft gerealiseerd met de inzet van zijn produktiefactoren.

Naast de ondernemer zelf leveren ook de andere gezinsleden vaak inzet van arbeid in het bedrijf. Worden de daarvoor berekende kosten bij het ondernemersinkomen geteld dan resteert het gezinsinkomen uit bedrijf, waarmee inzicht wordt verkregen in de totale beloning die het gezin met de inzet van zijn produktiefactoren in het bedrijf heeft gekregen. Het is dus ook gelijk aan de opbrengsten minus alle betaalde kosten (inclusief afschrijvingen). Het verschil tussen het gezinsinkomen uit bedrijf en de fiscale winst uit onderneming is grotendeels terug te voeren op een verschil in waarderingbasis: actuele waarde bij het gezinsinkomen en historische uitgaafprijs bij de fiscale winst.

Voor de berekening van het totale gezinsinkomen moet er rekening mee gehouden worden dat er naast het bedrijf ook andere inkomensbronnen voor het agrarische gezin zijn: het inkomen van buiten het bedrijf. Daarbij gaat het om opbrengsten van beleggingen, inkomsten uit sociale voorzieningen (onder andere kinderbijslag), uit verzekeringen en andere neveninkomsten. Deze gegevens worden alleen verzameld voor de ondernemer en zijn echtgenote. Neveninkomsten van overige gezinsleden zijn buiten beschouwing gelaten. Bij de beoordeling van het gezinsinkomen moet verder bedacht worden dat dit veelal per bedrijf wordt weergegeven, doch dat er sprake kan zijn van meerdere gezinnen per bedrijf. Overigens is het aantal gezinnen wel wat kleiner dan het aantal ondernemers omdat in sommige gevallen de tweede ondernemer (zoon/echtgenote) inwonend is.

Staat van inkomensvorming en -besteding: bestedingen en besparingen

Het gezinsinkomen wordt deels aangewend voor het betalen van belastingen en sociale premies. Deze worden in het boekhoudnet op kasbasis geadmistreerd en met ingang van 1986/87 worden de WIR-ontvangsten in principe op de betaalde belastingen in mindering gebracht. Saldering van het gezinsinkomen en de betaalde belastingen geeft het besteedbaar inkomen, dat wordt geconsumeerd of bespaard. De gezinsbestedingen omvatten ook de kosten van de woning en de auto.

De besparingen vervullen in het landbouwbedrijf meerdere functies: deels dienen ze als reservering voor mogelijk moeilijker tijden in privé of in bedrijf en deels kunnen ze voor bedrijfsuitbreiding worden aangewend. De besparingen zijn alleen arbitrair over deze functies te verdelen omdat ongeacht hun functie de besparingen in de regel geheel worden geïnvesteerd. Op basis van de regelingen voor werknemers kan berekend worden dat de ondernemer voor zijn eigen gezin reserveringen zou moeten treffen ter grootte van 28% van zijn gezinsbestedingen wil hij over vergelijkbare voorzieningen voor ziekte en/of de oude dag kunnen beschikken. Wordt deze normatieve reservering op de besparingen in mindering gebracht, dan resulteert een bedrag dat beschikbaar is voor bedrijfsreserveringen, welke dus positief zouden moeten zijn, wil er op lange termijn sprake zijn van continuïteit.

Staat van herkomst en besteding van middelen: financiering en investeringsbegrippen

Naast de besparingen is ook het bedrag aan afschrijvingen beschikbaar voor investering in het bedrijf. Tot deze middelen moeten bovendien ook de vermogensoverdrachten, zoals erfenissen, schenkingen, schadevergoedingen en dergelijke, wor-

den gerekend. Naast eigen middelen kan ook vreemd vermogen zijn aangetrokken om de financieringsbehoefte van het bedrijf te dekken. Onder "nieuwe leningen" wordt verstaan het bedrag dat na aftrek van herfinanciering van bestaande leningen is bijgeleend. Toename van eigen middelen en de nieuwe leningen samen geven het bedrag aan dat aan financieringsmiddelen beschikbaar is.

Deze middelen kunnen in verschillende richtingen worden besteed. Belangrijkste post zijn de investeringen; de anderen zijn aflossing van leningen, beleggingen buiten bedrijf en - als restpost - een toename van het liquiditeitsaldo.

Balans

Bij de opstelling van de balans is, net als in de resultatenrekening, de actuele waarde het uitgangspunt. Dat betekent ook dat de grond tegen marktwaarde in onverpachte staat wordt gewaardeerd. Immateriële activa, zoals het melkquotum, zijn echter alleen gewaardeerd wanneer deze van derden zijn aangekocht.

De toename van het eigen vermogen in vergelijking met het vorig boekjaar wordt niet alleen bepaald door de besparingen en de vermogensoverdrachten, maar ook door de herwaardering van de activa en door steekproef-, balans- en typeringsverschillen.

Bij de berekening van de rentabiliteit over het eigen of totaal vermogen, worden voor de arbeid de kosten op basis van het CAO-loon ingerekend.

Leencapaciteit

De leencapaciteit is een eenmalig bedrag aan vreemd vermogen, dat de onderneming op basis van de bedrijfsresultaten extra zou kunnen lenen, en is gebaseerd op de aanwezige financiële ruimte (de netto-kasstroom) om aan de betalingsverplichtingen over dit extra vreemd vermogen te kunnen voldoen. De netto-kasstroom bestaat uit de besparingen, afschrijvingen en betaalde rente (het jaarlijks beschikbare bedrag aan financiële middelen voor rente en aflossing) min de betalingsverplichtingen (rente en aflossing) over het reeds aanwezige vreemd vermogen.

Een belangrijke voorwaarde bij het bepalen van de leencapaciteit van een onderneming is, dat de netto-kasstroom een structureel karakter draagt. Zou dit niet het geval zijn, dan kunnen na het aantrekken van additioneel vermogen alsnog problemen ontstaan.

De hoogte van de leencapaciteit is ook afhankelijk van de toekomstige financieringslasten van het additioneel aan te trekken vreemd vermogen. Voor de rente is uitgegaan van 8%. Voor het jaarlijkse aflossingspercentage is 10 genomen. De aflossingstermijn van 10 jaar komt ongeveer overeen met de gemiddelde aflossingen op het aanwezige vreemd vermogen in de landbouwbedrijven, dat aangetrokken is voor de bedrijfsfinanciering van de verschillende produktiemiddelen (grond, gebouwen, werktuigen, enzovoort). Op basis van eerstejaarslasten is de leencapaciteit dan 5,56 (namelijk 100/18) maal de netto-kasstroom.

Spreiding in resultaten

Door de geringe beheersbaarheid van het agrarische productieproces en de verschillen in uitgangspositie tussen de bedrijven is de spreiding in bedrijfsuitkomsten in de landbouw zeer groot. Het beeld dat wordt opgeroepen door de gemiddelde cijfers van een groep bedrijven doet dan ook niet altijd recht aan de werkelijkheid op een deel van de individuele bedrijven. Doordat met een steekproef wordt gewerkt bete-

kent dat ook dat niet alle verschillen tussen groepen bedrijven en/of boekjaren per definitie statistisch significante verschillen zijn.

Aan de mate van spreiding wordt in deze publikatie aandacht besteed door groepen bedrijven oplopend van slecht naar goed in te delen naar vijf even grote groepen. Deze groepen worden kwintielen genoemd en het verschil tussen het onderste en het bovenste kwintiel (dus tussen de slechtste en de beste 20% van de bedrijven) wordt aangeduid als "range".

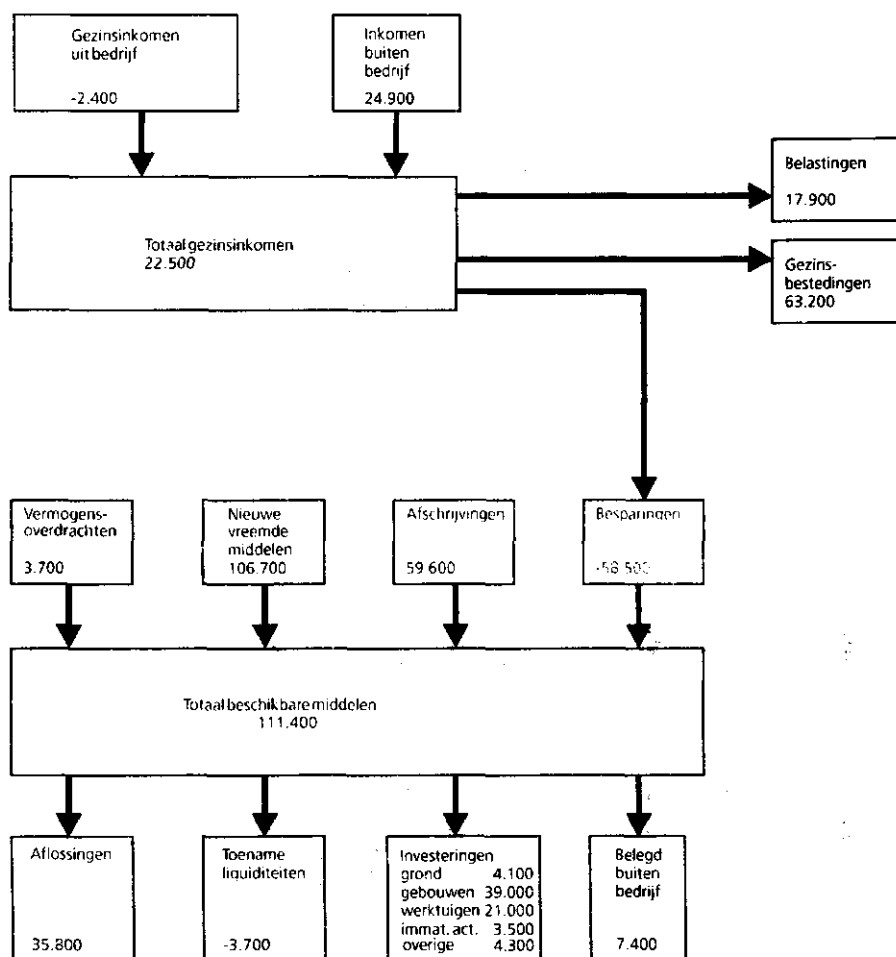
Bijlage 2 Translation of table headings and figures

Table 2.1	Price developments of some important inputs (changes in % per year): labour, machinery, contract work, land and buildings, interest, inflation
Table 2.2	Farm results and farm income on all (larger and smaller) farms: output per 100.- costs, labour income, entrepreneurial income and family farm income (x f 1,000.- per entrepreneur)
Table 2.3	Labour income (in guilders per hour) and capital income (in a percentage from the liabilities): labour, total liabilities, net worth
Table 2.4	Income statement on all farms: family farm income, total off-farm income, total family income, taxes paid, disposable income, total family consumption, current savings (x f 1,000.- per farm)
Table 2.5	Current savings in % of the farm liabilities on all (larger and smaller) farms, per farm type (arable, dairy and intensive livestock)
Table 3.1	Development of the yields (kg/ha) of some important cash crops on larger arable farms: winter wheat, spring barley, ware potatoes, seed potatoes, starch potatoes, sugar beets and spring-sown onions
Table 3.2	Price developments (guilders/100 kg or guilders/ton) of some important cash crops on larger arable farms
Table 3.3	Distribution of prices of some cash crops, 1993/94 (see table 3.1)
Table 3.4	Development of costs and use of fertilizers on larger arable farms (costs in gld./ha, use in kg P, N and K/ha, use of manure in tons and guilders per ha)
Table 3.5	Development of costs of crop protection and weed control on larger arable farms (in guilders and kg active ingredients per ha and % change)
Table 3.6	Use (kg active ingredients per ha) of chemicals per category of pesticide on arable farms, (per region)
Table 3.7	Development of the gross margin (guilders/ha) of some important cash crops (see table 3.1) on larger arable farms
Table 3.8	Development of operation costs per standard farm unit (sfu) on larger arable farms: hours worked per sfu, operation costs per sfu, changes of the operation costs per sfu in % compared to previous year (price, volume, total)

Table 3.9	Changes of volume and prices in % compared to previous year on larger arable farms (total and per region) (prices of products, prices of inputs, gross productivity, production costs per quantity of output, output/input rate)
Table 3.10	Farm results and farm income on arable farms per entrepreneur (per region): output per f 100.- costs, labour income, entrepreneurial income and family farm income (x f 1,000.- per entrepreneur)
Table 3.11	Income statement on arable farms (see table 2.4)
Table 3.12	Sources and application of financing on larger arable farms: depreciation and current savings, total own financing, total outside financing, total financing, redemption of loans, farm investments, changes in circulating capital
Table 3.13	Finance capacity calculated by model on arable farms (in guilders per farm) per region
Table 3.14	Distribution of arable farms in finance capacity (good, moderate, bad) during the period 1994 - 2000, per region
Table 3.15	Balance sheet of larger arable farms: fixed assets (land and buildings, other fixed assets, intangible and financial assets), current assets, total balance sheet, net worth (x f 1,000.-), solvability (%)
Table 3.16	Change of net worth on larger arable farms: current savings, inheritances and gifts, other changes in accounting year, total changes, revaluations and other changes (x f 1,000.-)
Table 4.1	Development of kg concentrate per cow, kg nitrogen per ha grassland, dairy cows and kg milk per ha feed crops and grassland on larger milk production farms
Table 4.2	Development of prices of milk, concentrates and cattle on larger milk production farms
Table 4.3	Output, specific costs and gross margin (in guilders per cow) on larger dairy farms
Table 4.4	Development of operation costs per standard farm unit (sfu) on larger milk production farms (see table 3.8)
Table 4.5	Nitrogen and phosphate input, output and surplus per hectare according to the mineral balance on all dairy farms in 1991/92 and 1992/93
Table 4.6	Costs, returns and net result of the milk production on all very specialist milk production farms (in guilders per 100 kg milk)
Table 4.7	Changes of volume and prices in % compared to previous year on larger milk production farms (see table 3.9)

- Table 6.6 Total milkproduction and share of the area on some farm types in the production per country in the different member of the EC 1992/93
- Table 6.7 Farm results and income on specialist milk production farms (type 411) in the EC
- Table 6.8 Distribution in labour-income of the family per 100 guilders on specialist milk production farms in 1992/93
- Table 6.9 Distribution number of fattening pigs and broilers on specialist farms with broilers (5011), fattening pigs (5012) or both (5013) and other farms in the EC (1992/93)
- Table 6.10 Number of piglets weaned per sow per year (index 1990=100)
- Table 6.11 Feed conversion of fattening pigs (index 1990=100)
- Table 6.12 Ratio between the price of fattening pigs and the price of compound feed
- Table 6.13 Farm results and income on farms with broilers (type 5011) in the EC
- Table 6.14 Farm results and income on farms with fattening pigs (type 5012) and other pig farms in the EC
- Figure 1.1 Number of farms represented in 1993/94 per farm type
- Figure 2.1 Development in farm results on farms larger then 20 DSU (output per f 100.- costs, labour income and total family income)
- Figure 2.2 Costs and returns (in guilders) on the average farm in 1993/94. Results based on 1,070 sample farms (larger than 20 DSU) with an average of 1.31 entrepreneur and representing 64,000 farms
- Figure 2.3 Income statement, sources and application of financing (in guilders), on the average farm in 1993/94. Results based on 922 sample farms (larger than 20 DSU) which represent 60,800 farms with an average of 1.28 entrepreneur and 1.12 households (Appendix 3, 4 and 5 contain this figure of the individual farmtypes)
- Figure 2.4 Balance sheet of the average farm per 30 april 1994 (x f 1,000.-)
- Figure 2.5 Development of the profitability (output per f 100.- costs) per farm type (3-year moving averages)
- Figure 2.6 Development of the total family income per farm type (3-year moving averages)
- Figure 2.7 The current savings on all farms and per farm type

- Figure 3.1 Development of farm results on arable farms (larger than 20 DSU) (output per f 100.- costs, labour income and total family income)
- Figure 3.2 Cash flow, finance expenses and net cash flow on arable farms (x 1,000 guilders per farm) per region
- Figure 4.1 Development of farm results on milk production farms (larger than 20 DSU) (output per f 100.- costs, labour income and total family income)
- Figure 4.2 Development of own funds on all dairy farms
- Figure 4.3 Cash flow, finance expenses and net cash flow on dairy farms (x 1,000 guilders per farm) divided by farm size
- Figure 5.1 Development of farm results on pig and poultry farms (larger than 20 DSU) (output per f 100.- costs, labour income and total family income)
- Figure 5.2 Development of results on farms with sows (costs 1980/81=100) (see figure 3.2)
- Figure 6.1 Non-factor costs per 100 guilders returns on specialist arable farms (type 1200) in different countries of the EC(average 1990/91-1992/93)
- Figure 6.2 Non-factor costs per 100 guilders returns on specialist milk production farms (type 411) in different countries of the EC (1992/93)



Figuur B3.3 *Overzicht van inkomensvorming, inkomensbesteding en beschikbare middelen (in guldens) op het gemiddelde varkens- en pluimveebedrijf in 1993/94. Uitkomsten op basis van 158 steekproefbedrijven van 20 hge en meer, die 8.650 bedrijven vertegenwoordigden. Het aantal ondernemers per bedrijf was gemiddeld 1,20 en het aantal gezinshuishoudingen 1,08*

VERWANTE PUBLIKATIES

Statistische referenties

"Bedrijfsuitkomsten en Financiële Positie" (BEF, PR 13) is gebaseerd op twee meer uitvoerige statistische publikaties, namelijk: "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw", (BUL, PR 11) en

"De Financiële Positie van de landbouw" (FIP, PR 12). Alle drie de publikaties verschijnen jaarlijks. Daarnaast is er een statistische publikatie getiteld "Saldi van akkerbouwgewassen" (PR 10) beschikbaar.

Vorgaande jaren

In recente jaren verscheen de BEF onder de volgende publikatienummers:

Boekjaar	LEI-nummer	Met als speciale onderwerpen
1983/84	PR 13-83/84	Mestoverschotten
1984/85	PR 13-84/85	Melkquota
1985/86	PR 13-85/86	Investering en financiering melkveehouderij
1986/87	PR 13-86/87	Braaklegging graanareaal
1987/88	PR 13-87/88	Concurrentiepositie op basis van EG-boekhoudnet
1988/89	PR 13-88/89	-
1989/90	PR 13-89/90	Melkveehouderij en plan Mac Sharry
1990/91	PR 13-90/91	GLB-hervorming, NEG-typing
1991/92	PR 13-91/92	-
1992/93	PR 13-92/93	-

Actualisatie

Vooruitlopend op de definitieve uitkomsten zijn er jaarlijks ook prognoses (november) en ramingen (voorjaar) van de bedrijfsresultaten beschikbaar. Die worden jaarlijks gepubliceerd in:

Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens (PR 3)

Landbouw-Economisch Bericht (PR 1)

De laatste publikatie geeft ook uitgebreidere informatie over onder andere het landbouwbeleid, de buitenlandse handel en de productie.

Normalisatie

Per bedrijfstype wordt regelmatig onderzoek gedaan naar de hoogte van de kostprijzen c.q. bedrijfsuitkomsten onder genormaliseerde omstandigheden, beide gebaseerd op meerjarige analyses en geplaatst in het licht van ontwikkelingen in de markt en in de produktiestructuur; van dit onderzoek is verslag gedaan in:

Slachtkuikens	1984 (LEI - PR 8-84)
Legkippen	1984 (LEI - PR 9-84)
Varkens	1990 (LEI - PR 7-90)
Melkvee	1975-1995 (PR 6-91)
Akkerbouw	1975-1995 (PR 5-93)

Tuinbouw

Naast het boekhoudnet-Landbouw kent het LEI-DLO ook een boekhoudnet Tuinbouw. Jaarlijks verschijnen publikaties over de rentabiliteit en financiële positie van de glastuinbouw en champignonenteelt, respectievelijk de opengrondstuinbouw.